

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

РЕПЧОНОК АНДРІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.14:343.37(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО
ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.Ю. Репчонок

Науковий керівник:

Романюк Віталій Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Репчонок А. Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. – Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2023.

Дисертаційне дослідження присвячене проблемним аспектам здійснення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Розглянуто тенденції розвитку наукових досліджень, присвячених доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, за результатами чого встановлено існування двох основних напрямів досліджень проблем кримінального процесуального доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері економіки. Перший напрям представлений науковими працями, спрямованими на подальший розвиток теоретичних основ доказування у кримінальному процесі в цілому, з урахуванням нових підходів, закладених законодавцем у КПК України 2012 р. Другий напрям досліджень представлений розробками процесуальних та криміналістичних проблем доказування власне у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Констатовано, що наукові доробки відповідно до зазначених напрямів досліджень знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, де перші становлять основу для наступних.

Досліджено сучасні підходи до розуміння поняття злочинів у сфері економіки, виокремлено їх специфічні ознаки та надано класифікацію. Акцентовано увагу на кореляційній залежності між їх характеристикою та процесом доказування у кримінальному провадженні. Визначено, що поняття злочинів у сфері економіки містить у собі як безпосередньо економічні злочини, так і інші кримінальні правопорушення, що вчиняються у цій сфері. Злочинні діяння, що входять до цього поняття, є різноманітними за своїм кримінально-правовим складом: відрізняються як за об'єктивними, так і за

суб'єктивними ознаками, хоча і знаходяться у діалектичному взаємозв'язку. Надано авторську класифікацію злочинів у сфері економіки, відповідно до якої зазначені кримінальні правопорушення передбачені такими розділами Особливої частини Кримінального кодексу України: 1) кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V КК України); 2) кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI КК України); 3) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ VII КК України); 4) кримінальні правопорушення проти довкілля (розділ VIII КК України); 5) кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (розділ X КК України); 6) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (розділ XIII КК України); 7) кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розділ XIV КК України); 8) кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України); 9) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII КК України).

Встановлено, що доказування у кримінальному провадженні про злочини у сфері економіки – це структурована розумово-практична діяльність уповноважених суб'єктів, яка реалізується на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, та полягає у збиранні, перевірці й оцінці доказів про обставини вчинення названих кримінальних правопорушень та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. З'ясовано, що на процес доказування у виокремленій категорії кримінальних проваджень впливають особливості механізму вчинення злочинів у сфері економіки, зокрема: використання атрибутики суб'єктів господарювання; замаскованість під

господарські правопорушення; вчинення сукупності основних і підпорядкованих кримінальних правопорушень, що утворюють технології злочинного збагачення; використання корупційних зв'язків; учинення групою осіб із розподілом ролей.

Запропоновано суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки систематизувати з урахуванням як кримінальних процесуальних, так і криміналістичних особливостей вказаної категорії кримінальних правопорушень, діяльності з їх виявлення, досудового розслідування та судового провадження. Виокремлено й охарактеризовано суб'єктів в означеній категорії кримінальних проваджень за такими критеріями: залежно від стадії кримінального провадження, з урахуванням підслідності злочинів у сфері економіки, за безпосередністю здійснення доказування.

З'ясовано, що внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР є обов'язком, а не правом прокурора, слідчого (детектива), який забезпечує реалізацію такої засади кримінального провадження, як публічність. Встановлено, що підставами початку досудового розслідування злочинів у сфері економіки є зареєстровані в органах (підрозділах) Національної поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки усні чи письмові заяви/повідомлення про вчинення таких правопорушень, які подано особисто, за допомогою телефонного (в тому числі спеціальних телефонних ліній), поштового, факсимільного чи іншого зв'язку, через електронні скриньки чи шляхом заповнення електронних форм на офіційних сторінках правоохоронних органів; самотійно виявлена уповноваженими службовими особами з будь-якого джерела інформація про вчинення злочину у сфері економіки, про що складено відповідні рапорти (службові (доповідні) записки). Наголошено, що підставами внесення до ЄРДР відомостей про злочини у сфері економіки, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України, є тільки усні чи письмові заяви

потерпілого. Окреслено процесуальний порядок унесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР з урахуванням кримінально-правової характеристики вказаного різновиду кримінальних правопорушень, нормативно-правової регламентації приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, порядку ведення ЄРДР і початку досудового розслідування.

Наголошено, що предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки – це теоретична категорія, яка охоплює регламентований КПК України перелік обставин, що підлягають обов’язковому доказуванню. З’ясовано, що зміст таких обставин уточнюється залежно від особливостей механізму вчинення злочинів у сфері економіки, їх кримінально-правової кваліфікації та конкретних завдань кримінального провадження на кожній із його стадій. Систематизовано й охарактеризовано обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Охарактеризовано особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, зокрема такі: 1) специфіка слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні економічних злочинів; 2) використання спеціальних знань під час їх проведення. Досліджено окремі питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки з виокремленням особливостей здійснення моніторингу банківських рахунків та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Доведено, що моніторинг банківських рахунків, як і будь-яка процесуальна дія, повинен бути детально регламентований у КПК України з дотриманням принципу юридичної визначеності. Зокрема, на законодавчому рівні слід передбачити право слідчих (детективів) будь-яких органів досудового розслідування на здійснення моніторингу банківських рахунків у кримінальному провадженні. Також більш детально повинна бути регламентована процедура передачі інформації про операції, що

здійснюються на банківських рахунках, від банку до правоохоронного органу в поточному режимі та вирішено питання на нормативному рівні щодо спільного контролю за банківськими операціями в онлайн-режимі шляхом доступу до електронно-інформаційного простору банку.

Виокремлено особливості здійснення тих заходів забезпечення кримінального провадження, які найчастіше застосовуються під час розслідування злочинів у сфері економіки, зокрема тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна. Проаналізовано порядок здійснення попереднього арешту, який може передувати арешту майна. Доведено, що з метою оптимізації розслідування кримінальних правопорушень, віднесених, зокрема, до підслідності Бюро економічної безпеки, нормативні положення щодо попереднього арешту майна слід удосконалити: по-перше, щодо поширення здійснення попереднього арешту на випадок необхідності забезпечення цивільного позову, по-друге, щодо наділення повноваженнями на його здійснення також детективів Національного антикорупційного бюро України або Бюро економічної безпеки.

Доведено, що проведення ревізії є важливим інструментом при розслідуванні економічних злочинів. Констатовано, що з 2012 р. в Україні відсутній ефективний процесуальний механізм призначення позапланових ревізій та перевірок у кримінальних провадженнях. На сьогодні процесуальний порядок призначення таких ревізій унормовано лише в Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» і не визначений у КПК України, що не повною мірою сприяє правовій визначеності.

Ключові слова: досудове розслідування, злочини у сфері економіки, корупція, збирання доказів, доказування, обставини, що підлягають з'ясуванню, стандарт доказування, експертиза, ЄСПЛ.

ABSTRACT

Repchonok A. Evidence in Criminal Proceedings on Crimes in the Economic Sphere - Qualification research paper on the rights of a manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree, Speciality 081 "Law". Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv, 2023.

The dissertation research is devoted to the problem of proving in criminal proceedings on economic crimes. The article examines the trends in the development of scientific research on proof in criminal proceedings on economic crimes. As a result, it has been established that there are two main areas of research into the problems of criminal procedural proving in criminal proceedings concerning economic crimes. The first area is represented by scientific studies aimed at further development of the theoretical foundations of proof in criminal proceedings in general, taking into account the new approaches introduced by the legislator in the CPC of Ukraine in 2012. The second area of research is represented by the development of procedural and forensic problems of proof, in fact, in criminal proceedings on economic crimes. It has been stated that scientific works in these areas of research are in a dialectical relationship, where the former form the basis for the latter.

The modern approaches to understanding the concept of economic crimes have been studied, their specific features have been identified and classified. Attention has been paid to the correlation between their characteristics and the process of proof in criminal proceedings. It has been determined that the concept of economic crimes includes both economic crimes and other criminal offences committed in this sphere. The criminal acts included in this concept are diverse in their criminal law composition: they differ in both objective and subjective features, although they are in a dialectical relationship. According to the author's classification of economic crimes, these criminal offences are provided for in the following sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine: 1) criminal offences against electoral, labour and other personal rights and freedoms of a human being and a citizen (Section V of the Criminal Code of Ukraine); 2)

criminal offences against property (Section VI of the Criminal Code of Ukraine); 3) criminal offences in the sphere of economic activity (Section VII of the Criminal Code of Ukraine); 4) criminal offences against the environment (Section VIII of the Criminal Code of Ukraine); 5) criminal offences against industrial safety (Section X of the Criminal Code of Ukraine); 6) criminal offences in the sphere of trafficking in narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors and other criminal offences against public health (Section XIII of the Criminal Code of Ukraine); 7) criminal offences in the sphere of state secret protection, inviolability of state borders, conscription and mobilisation (Section XIV of the Criminal Code of Ukraine); 8) criminal offences in the field of use of electronic calculating machines (computers), systems and computer networks and telecommunication networks (Section XVI of the Criminal Code of Ukraine); 9) criminal offences in the field of official activities and professional activities related to the provision of public services (Section XVII of the Criminal Code of Ukraine).

It has been established that proof in criminal proceedings on economic crimes is a structured mental and practical activity of authorized subjects which is carried out on the grounds and in accordance with the procedure established by criminal procedural legislation and consists in collecting, verifying and evaluating evidence of the circumstances of the said criminal offences and other circumstances relevant to criminal proceedings. It has been found that the proving process in this category of criminal proceedings is influenced by the specifics of the mechanism of committing crimes in the economic sphere, in particular: use of attributes of economic entities; disguise as economic offences; committing a combination of major and subordinate criminal offences which form the technologies of criminal enrichment; use of corruption; and committing by a group of persons with a role distribution.

It has been proposed to systematize the subjects of proof in criminal proceedings on economic crimes with due regard for both criminal procedural and forensic features of this category of criminal offences and activities related to their detection, pre-trial investigation and court proceedings. There have been identified

and characterized the subjects of proof in criminal proceedings on economic crimes according to the following criteria: depending on the stage of criminal proceedings, taking into account the jurisdiction of economic crimes, and by the direct nature of proof.

It has been established that entering information on economic crimes into the URPTI is the obligation, and not the right of a prosecutor, investigator (detective) who ensures the implementation of such a principle of criminal proceedings as publicity. It has been determined that the grounds for initiating a pre-trial investigation on economic crimes are oral or written statements/reports of such offences registered with the bodies (units) of the National Police, the Security Service of Ukraine, the State Bureau of Investigation, the National Bureau of Investigation, the NABU, the Bureau of Economic Security, submitted in person, by telephone (including special telephone lines), postal, fax or other communication, via electronic mail or by filling in electronic forms on the official websites of law enforcement agencies; information about the commission of an economic crime independently discovered by authorised officials from any source, and the relevant reports (service (report) notes) drawn up. It has been emphasised that only oral or written statements of the victim may be the grounds for entering information on economic crimes into the URPTI under paragraph 1 of Part 1 of Article 477 of the CPC of Ukraine. It has been outlined the procedural order of entering information on economic crimes into the URPTI with due regard to the criminal law characteristics of this type of criminal offences, regulatory framework for acceptance, registration and consideration of applications and reports on criminal offences, the procedure for maintaining the URPTI and initiation of pre-trial investigation.

It has been highlighted that the subject matter of proof in criminal proceedings on economic crimes is a theoretical category which covers the list of circumstances which are subject to mandatory proof as regulated by the CPC of Ukraine. It has been found that the content of such circumstances is specified depending on the peculiarities of the mechanism of committing economic crimes,

their criminal law qualification and specific tasks of criminal proceedings at each of its stages. The circumstances to be proved in criminal proceedings on economic crimes have been systematised and characterised.

Features of conducting investigative (detective) actions in criminal proceedings on economic crimes have been characterised, in particular, such as: 1) the specifics of investigative (detective) actions carried out in the investigation of economic crimes and 2) the use of specialised knowledge in their execution. Certain issues related to covert investigative (detective) actions in criminal proceedings on economic crimes have been studied, with a focus on the specifics of monitoring bank accounts and obtaining information from electronic communication networks. It has been proved that monitoring of bank accounts, as well as any procedural action, should be regulated in detail in the CPC of Ukraine in compliance with the principle of legal certainty. In particular, the right of investigators (detectives) of any pre-trial investigation body to monitor bank accounts in criminal proceedings should be provided for at the legislative level. In addition, the procedure for transferring information on transactions on bank accounts from the bank to the law enforcement agency in the current mode should be regulated in more detail and the issue of joint control over banking transactions in the online mode through access to the bank's electronic information space should be resolved at the regulatory level.

It has been highlighted the peculiarities of implementation of those measures to ensure criminal proceedings which are most often used in the investigation of economic crimes, in particular, temporary access to things and documents, seizure of property. It has been analysed the procedure for preliminary seizure, which may be prior to the seizure of property. It has been proved that in order to optimise the investigation of criminal offences falling, in particular, under the jurisdiction of the Bureau of Economic Security, the regulatory provisions on preliminary seizure of property should be improved: first, by extending the preliminary seizure to cover the need to secure a civil claim, and second, by vesting the authority to carry out

such a seizure also with detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine or the Bureau of Economic Security.

It has been proven that an audit is an important tool in the investigation of economic crimes. It has been stated that since 2012, Ukraine has not developed an effective procedural mechanism for appointing unscheduled audits and inspections in criminal proceedings. At present, the procedural order for the appointment of such audits is regulated only by the Law of Ukraine "On the Basic Principles of State Financial Control in Ukraine" and is not defined in the CPC of Ukraine, which does not fully contribute to legal certainty.

Key words: pre-trial investigation, economic crimes, corruption, collection of proof, proving, circumstances to be clarified, standard of proof, expertise, ECHR.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Репчонок А. Ю. Поняття, ознаки та класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні. *Держава і регіони*. 2020. № 2 (68). С. 278–284. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.47>

2. Репчонок А. Ю. Сучасний стан і перспективи наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Актуальні проблеми юридичної науки*. 2021. № 15. С. 250–257. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.31>

3. Репчонок А. Ю. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 99 (4). С. 302–310. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.26>

4. Репчонок А. Ю. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 874–878. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/214>

5. Repchonok A. Certain issues of conducting covert investigative (detective) actions in criminal proceedings on economy-related crimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. No. 4. Pp. 139–144.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Репчонок А. Ю. Процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до Єдиного реєстру досудових розслідувань. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави* : матеріали XIV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 31 жовтня 2022 р.). Одеса : ОДУВС, 2022. С. 162–164.

7. Репчонок А. Ю. Поняття та класифікація злочинів у сфері економіки. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2022. С. 347–350.

8. Репчонок А. Ю. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2022. С. 123–125.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	14
ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1	23
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	23
1.1. Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки	23
1.2. Поняття, ознаки та класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні	38
Висновки до розділу 1	48
РОЗДІЛ 2	50
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	50
2.1. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки	50
2.2. Підстави та процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до Єдиного реєстру досудових розслідувань	76
2.3. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки	96
Висновки до розділу 2	120
РОЗДІЛ 3	126
ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ	126
3.1. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії як засоби доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки	126
3.2. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування злочинів у сфері економіки.....	151
3.3. Інші засоби збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки	165
Висновки до розділу 3	179
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189
ДОДАТКИ.....	214

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України	— Кримінальний кодекс України 2001 р. (із наступними змінами і доповненнями)
КПК України	— Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. (із наступними змінами і доповненнями)
ЄСПЛ	— Європейський суд з прав людини
МВС	— Міністерство внутрішніх справ
СБУ	— Служба безпека України
НП	— Національна поліція
ДБР	— Державне бюро розслідувань
САП	— Спеціалізована антикорупційна прокуратура
НАБУ	— Національне антикорупційне бюро України
ОРД	— оперативно-розшукова діяльність
СОГ	— слідчо-оперативна група
ЗУ	— Закон України
ЄРДР	— Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄДРСР	— Єдиний державний реєстр судових рішень

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Виявлення та розслідування злочинів у сфері економіки є актуальною проблемою у правозастосовній діяльності правоохоронних органів та потребує нового підходу до її вирішення. Означене обумовлено тим, що економічна злочинність є складним і латентним видом злочинної діяльності, доказування якої потребує ретельного планування, використання всіх способів доказування обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Ухвалення у 2021 р. Закону України «Про Бюро економічної безпеки України» сприяло визначенню правових основ організації та діяльності вказаного органу досудового розслідування. Одним із завдань цього центрального органу виконавчої влади є протидія кримінальним правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави.

Аналіз статистичних даних щодо кількості облікованих злочинів у сфері економіки свідчить, що у 2022 році за видами економічної діяльності було виявлено та зареєстровано 35471 кримінальне правопорушення, учинене на підприємствах, установах, організаціях, а у 2021 р. – 48005 таких правопорушень. При цьому загальна кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах, організаціях за видами економічної діяльності впродовж 2020 р. склала 49728, що значно менше, ніж у 2019 (56903), 2018 (58606) та 2017 (52903) роках та є приблизно на рівні 2016 р. – 47833. Майже така сама тенденція простежується і за виявленими у 2020 р. тяжкими злочинами цієї категорії – 18460, що приблизно на рівні 2019 р., але менше, ніж у 2018 (19834) та 2017 (19057) роках. Відтак спостерігаємо зменшення питомої ваги облікованих злочинів у сфері економіки в період дії в Україні правового режиму воєнного стану.

Варто зазначити, що велику частку у структурі злочинності у сфері економіки займають кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, а також привласнення, розтрата майна або заволодіння ним

шляхом зловживання службовим становищем. Так, у 2020 р. обліковано 5156 злочинів у сфері господарської діяльності та 11160 злочинів, передбачених ст. 191 КК України, у 2021 р. – відповідно 5350 і 11092, у 2022 р. – 3368 і 6698. Причому особлива увага приділяється виявленню та досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення. Так, упродовж 2022 р. розпочато 2219 таких кримінальних проваджень, з яких 3 – щодо юридичної особи.

Окремі проблемні питання, пов'язані з розслідуванням злочинів у сфері економіки та їх профілактикою, криміналістичні методики розслідування у своїх наукових роботах розглядали С. Є. Абламський, Л. В. Бертовський, А. М. Бойко, А. Ф. Волобуєв, Л. Д. Гаухман, В. О. Гринюк, І. М. Даньшин, В. А. Журавель, С. Ю. Журавльов, М. С. Казаренко, О. Г. Кальман, В. В. Коваленко, Р. В. Комісарчук, М. Й. Коржанський, В. В. Лисенко, А. Ф. Лубін, Г. А. Матусовський, В. А. Образцов, В. Л. Ортинський, В. В. Романюк, О. В. Пчеліна, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, Т. О. Часова, Н. П. Яблоков, П. С. Яні та ін. Названі та інші науковці зробили вагомий внесок у розвиток правового регулювання окремих інститутів, пов'язаних зі здійсненням доказування у кримінальних провадженнях, зокрема про злочини у сфері економіки. Однак поза увагою наукової спільноти залишилися питання щодо визначення кола суб'єктів, уповноважених на розслідування злочинів у сфері економіки, виокремлення засобів збирання доказів у такій категорії кримінальних правопорушень тощо.

Таким чином, попри важливість існуючих на сьогодні наукових розвідок деякі аспекти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки залишаються дискусійними та невирішеними, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження, а також необхідність і своєчасність розгляду задекларованих питань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження спрямоване на реалізацію завдань,

визначених Планом заходів із виконання обов'язків та зобов'язань України, що випливають з її членства в Раді Європи (Указ Президента України від 12 січня 2011 р. № 24/2011), а також відповідає пунктам 5.10, 8.11 Основних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради ХНУВС від 28.08.2021, протокол № 7).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є отримання нових результатів у формі наукових висновків щодо особливостей доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, а також розробка пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі основні *завдання*:

- висвітлити стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки;
- окреслити підходи до визначення поняття, ознак і класифікації злочинів у сфері економіки, визначити їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні;
- виокремити й охарактеризувати суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки;
- визначити підстави й окреслити процесуальний порядок унесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про злочини у сфері економіки;
- систематизувати й охарактеризувати обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки;
- охарактеризувати особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки;
- розкрити особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування злочинів у сфері економіки;

– з'ясувати сутність інших засобів збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки та надати їм характеристику.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають і розвиваються під час доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Предметом дослідження є доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційної роботи є сукупність загальних і спеціальних методів наукового пізнання, використання яких дозволило з'ясувати особливості доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Так, логіко-семантичний та аналітичний методи використовувалися для висвітлення стану наукових досліджень із проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки (підрозділ 1.1). Метод документального аналізу дозволив визначити поняття, ознаки та класифікацію злочинів у сфері економіки (підрозділ 1.2). Для того, щоб розкрити коло суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки (підрозділ 2.1), встановити підстави та процесуальний порядок унесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про злочини у сфері економіки (підрозділ 2.2), виокремити обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки (підрозділ 2.3), було використано системно-структурний і структурно-функціональний методи, а також метод класифікації. Системний метод дав змогу визначити систему слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій як засобів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, розкрити особливості застосовування заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування злочинів у сфері економіки та інших засобів збирання доказів (розділ 3).

Нормативно-правову основу дослідження складають Конституція України, постанови Верховного Суду, підзаконні нормативно-правові акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Президента України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної поліції тощо.

Інформаційно-емпірична база дисертаційного дослідження представлена статистичними даними Офісу Генерального прокурора, матеріалами вивчення 112 кримінальних проваджень, узагальненими результатами опитування 108 слідчих органів досудового розслідування Національної поліції Вінницької, Житомирської, Рівненської, Хмельницької та Чернівецької областей. Також використано багаторічний досвід роботи автора у правоохоронних органах.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першою спробою у науці кримінального процесу комплексно дослідити особливості доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. До найбільш важливих положень, що характеризуються ступенем наукової новизни, належать такі:

вперше:

- окреслено процесуальний порядок унесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР з урахуванням кримінально-правової характеристики вказаного різновиду кримінальних правопорушень, нормативно-правової регламентації приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, порядку їх унесення до ЄРДР і початку досудового розслідування;

- запропоновано підстави внесення до ЄРДР відомостей про злочини у сфері економіки групувати залежно від джерела надходження, форми та способу подання відомостей про вчинення злочинів вказаного різновиду, а також суб'єкта їх отримання та розгляду;

- здійснено систематизацію суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки залежно від стадії

кримінального провадження, підслідності злочинів у сфері економіки, безпосередності здійснення доказування;

удосконалено:

– зміст обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, з урахуванням особливостей механізму вчинення злочинів указанного різновиду, їх кримінально-правової кваліфікації та конкретних завдань кримінального провадження на кожній із його стадій;

– формулювання поняття «доказування у кримінальному провадженні про злочини у сфері економіки» як структурованої розумово-практичної діяльності уповноважених суб'єктів, що реалізується на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, і полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів про обставини вчинення названих кримінальних правопорушень та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження;

– підходи щодо можливих форм участі спеціаліста-економіста у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, зокрема виокремлені такі, як тактична, технічна та консультативна допомога;

– обґрунтування необхідності більш детальної регламентації питання проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як моніторинг банківських рахунків, зокрема щодо: а) процедури передачі інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках, від банку до правоохоронного органу в поточному режимі; б) спільного контролю за банківськими операціями в онлайн-режимі. Доведено доцільність закріплення у ст. 269-1 КПК України права слідчих (детективів) будь-яких органів досудового розслідування на здійснення моніторингу банківських рахунків;

дістали подальшого розвитку:

– доктринальні підходи до розуміння поняття, ознак і класифікації злочинів у сфері економіки;

– наукові погляди, що на процес доказування у виокремленій категорії кримінальних проваджень впливають особливості механізму вчинення злочинів у сфері економіки, зокрема: використання атрибутики суб'єктів господарювання; замаскованість під господарські правопорушення; вчинення сукупності основних і підпорядкованих злочинів, що утворюють технології злочинного збагачення; використання корупційних зв'язків; учинення групою осіб із розподілом ролей;

– пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства в частині визначення суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, а саме запропоновано: у ст. 25 КПК України словосполучення «прокурор, слідчий» замінити на «прокурор, слідчий, детектив, дізнавач»; у ч. 1 ст. 214 КПК України словосполучення «слідчий, дізнавач, прокурор» замінити на «слідчий, детектив, дізнавач, прокурор»; у п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України словосполучення «дізнавач, слідчий, прокурор» замінити на «дізнавач, слідчий, детектив, прокурор»;

– аргументація щодо вдосконалення процесуального порядку здійснення попереднього арешту, який може передувати арешту майна: по-перше, щодо поширення здійснення попереднього арешту на випадки необхідності забезпечення цивільного позову, по-друге, щодо наділення повноваженнями на його здійснення також детектива НАБУ або БЕБ;

– теоретичне обґрунтування необхідності вдосконалення законодавчих положень, що регламентують проведення ревізії у кримінальному провадженні, оскільки з 2012 р. в Україні відсутній ефективний процесуальний механізм призначення позапланових ревізій та перевірок у кримінальних провадженнях, на сьогодні він унормований лише в Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» і відсутній у КПК України, що не повною мірою сприяє правовій визначеності.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені у дисертації положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– науковій діяльності – для подальших наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки (акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 06.02.2023);

– практичній діяльності – під час здійснення доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, а також у рамках підвищення кваліфікації працівників органів досудового розслідування;

– освітньому процесі – під час підготовки навчальних матеріалів та викладання дисциплін «Кримінальний процес», «Докази і доказування», підготовки підручників, навчальних посібників, навчально-методичних матеріалів (акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 08.02.2023).

Апробація матеріалів дисертації. Теоретичні положення та основні результати дослідження оприлюднено на науково-практичних, у тому числі міжнародних, конференціях: «Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави» (31 жовтня 2022 р., м. Одеса), «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану» (25 листопада 2022 р., м. Харків), «Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави» (9 грудня 2022 р., м. Вінниця).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено у восьми публікаціях, серед яких п'ять статей, опублікованих у наукових фахових виданнях України, одна стаття – у науковому виданні іншої держави, а також три тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, які об'єднують вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (213 найменувань на 23 сторінках) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, з яких основний текст викладено на 181 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

1.1. Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки

Кримінальна процесуальна діяльність як один із видів соціальної діяльності має пізнавальний характер. Під час кримінального провадження слідчий, прокурор та суддя з метою прийняття законного й обґрунтованого рішення прагнуть відновити достовірну картину минулої події, з'ясувати всі її обставини та встановити факти. Досягнення вказаної мети здійснюється за допомогою кримінального процесуального доказування [55, с. 4].

Протягом розвитку вітчизняної теорії доказування (вчення про доказування) мали місце різноманітні уявлення як щодо сутності кримінального процесуального доказування загалом, так і стосовно окремих його інститутів, категорій і понять. Сьогодні окремі фахівці зазначають, що розвиток теорії доказування у кримінальному процесі розпочинається ще з кінця XIX – початку XX ст. [22, с. 116] та триває і донині.

Тож, однією з невід'ємних складових частин гарантій забезпечення досягнення завдань кримінального провадження є дотримання процесуальної форми, зокрема й під час проведення процесуальних дій. З одного боку, це забезпечить неухильне дотримання прав, свобод та законних інтересів особи, а з другого – дасть змогу притягнути особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, до відповідальності, відповідно до її вини. У цьому контексті варто пам'ятати, що однією з гарантій додержання прав учасників кримінального провадження є неухильне дотримання визначеної законом процедури збирання та фіксації доказів, які мають відповідати критеріям належності, допустимості, достовірності та достатності [57, с. 150, 162].

Такою, що викликає увагу, є сучасна пропозиція М. В. Дементьєва щодо виокремлення принципів доказування. Зазначається, що до таких слід відносити такі положення: 1) слід керуватися законом при оцінці доказів; 2) жодні докази не мають наперед встановленої сили для суду та інших суб'єктів доказування; 3) суб'єкти доказування здійснюють оцінку доказів за своїм власним переконанням; 4) внутрішнє переконання базується на аналізі сукупності доказів; 5) докази підлягають оцінці з точки зору їх належності, допустимості, достовірності, достатності, а також їх взаємозв'язку; 6) оцінка доказів повинна бути всебічною, повною та неупередженою [53, с. 214–216].

Набувають розвитку тепер ідеї щодо необхідності вдосконалення засад рівності сторін кримінального провадження при здійсненні ними доказування. Зокрема, проблеми збирання доказів та подання доказів у кримінальному провадженні стороною захисту досліджували І. І. Цилюрик та І. В. Гриб. Науковцями констатовано, що законодавець, надавши право стороні захисту збирати докази, не передбачив процесуальної форми реалізації цього права. Сторона захисту істотно обмежена у способах реалізації її права на доказування, зокрема в частині збирання доказів для реалізації функції захисту. Сторона захисту наділена значно меншим обсягом правових засобів для отримання доказів порівняно зі стороною обвинувачення. У зв'язку з цим слід констатувати, що задекларована засада змагальності та рівності сторін у збиранні та поданні до суду доказів у кримінальному процесі не реалізована [45, с. 518].

В. В. Вапнярчук пропонує класифікувати способи збирання доказів на: 1) способи, які застосовуються суб'єктами, що здійснюють кримінальне провадження та 2) ті, які використовуються суб'єктами, які здійснюють захист свого або представлявального ними інтересу. Зазначається, що ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій стороною захисту слід розглядати не як спосіб збирання доказів, а як форму участі сторони захисту в доказуванні, яке здійснює сторона обвинувачення [24, с. 405].

В. О. Гринюк із цього приводу зазначає, що дослідження співвідношення повноважень сторін обвинувачення та захисту в частині отримання доказів ставлять під сумнів реальне існування засади змагальності сторін. Розмежування процесуальних функцій та наявність судового контролю ще не свідчить про рівність сторін у цьому питанні. Усе це вимагає подальшого вдосконалення чинного законодавства, яке повинно бути спрямоване на забезпечення сторони захисту додаткових прав щодо отримання доказів під час кримінального провадження [46, с. 29–30].

Слід зазначити, що останнім часом також набули розвитку роботи, присвячені стандартам доказування у кримінальному провадженні. У науковій літературі поняття «стандарт доказування» визначають як певний орієнтир або оптимальний рівень вимог, який вказує на достатність знань для прийняття відповідного процесуального рішення. В об'єктивному аспекті мова йде про певну сукупність доказів, а у суб'єктивному значенні – це певний рівень переконаності [23, с. 148].

На дисертаційному рівні у науці кримінального процесуального права питання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» досліджувалось А. В. Степаненко. У дослідженні зазначається, що метою кримінального процесуального доказування є встановлення достовірності як найбільшого ступеня ймовірності. Запропоновано класифікацію стандартів доказування, в основу якої покладено такі критерії розмежування, як: 1) галузь застосування; 2) ступінь ймовірності; 3) правовий характер рішення, яке приймається; 4) стадія кримінального провадження; 5) суб'єкт прийняття рішення. Також висловлено думку щодо недоцільності використання категорії «істина» у кримінальному процесуальному законодавстві та її використання як мети доказування через невизначеність самої категорії та обмеженість можливостей кримінального процесуального доказування. Поряд із цим автор доходить висновку, що впровадження досліджуваного стандарту у сферу кримінального судочинства вказує на те, що таким чином суспільство через законодавця встановлює більшу неприйнятність судових

помилки у вигляді засудження невинного, ніж помилки у вигляді виправдування винного [167, с. 4, 9, 11].

Досліджуючи на дисертаційному рівні такий стандарт доказування, як «поза розумним сумнівом», Х. Р. Слюсарчук висловила думку про те, що «стандарти доказування у кримінальному провадженні виступають узагальненням і водночас основою всіх правил доказування на відповідному етапі їхнього застосування під час кримінального провадження. Дослідниця надала власне бачення щодо сутності поняття стандарту доказування у кримінальному провадженні, під яким вона розуміє закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві та правових позиціях вищих судових інстанцій правила, які охоплюють кількісну та якісну складову доказування, і виконання яких стороною обвинувачення (в окремих випадках – стороною захисту) забезпечує рівень переконання (переконаності), придатний для ухвалення процесуальних рішень, що обмежують права та свободи особи у кримінальному провадженні» [156, с. 2–6; 149, с. 252].

Теоретико-правові та практичні основи міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України дослідила Г. Р. Крет. Зокрема, у праці було досліджено проблеми імплементації міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі України; набули подальшого розвитку теоретичні напрацювання щодо підстав визнання доказів недопустимими; узагальнено міжнародні стандарти визнання доказів належними, допустимими та достовірними тощо [79, с. 2–9].

О. Дроздов, В. Гринюк, С. Ковальчук та інші дослідили питання визначення змісту стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у судовій практиці ЄСПЛ та в кримінальному провадженні України шляхом визначення критеріїв, які його характеризують. За результатами проведеного аналізу науковці відмітили, що ЄСПЛ розкриває зміст стандарту доказування «поза розумним сумнівом» за такими критеріями: 1) цей стандарт доказування має використовуватися при оцінці доказів; 2) докази можуть бути визнані судом на підставі неспростовних презумпцій певного факту;

3) обов'язковою умовою є врахування поведінки сторін під час збирання доказів; 4) тягар доведення покладено на Уряд, але він поступово переходить від Уряду до заявника. У цьому контексті стандарт доказування «поза розумним сумнівом» автора розуміють як норму, що відображає достовірність інформації про умови провадження, яка має бути досягнута суб'єктом доказування на основі достатньої сукупності належних, справедливих і достовірних доказів, що дозволить прийняти процесуальне рішення про визнання винуватості чи невинуватості особи у вчиненні кримінального правопорушення [3, с. 287; 4].

В. Басай, В. Гринюк та С. Ковальчук дослідили концепції, особливості формування системи та механізму застосування стандартів доказування у кримінальному процесі загальноправової та континентальної правової систем (на прикладі США та України). Науковці відзначили, що у кримінальному процесі США й України стандарти доказування відображають необхідний рівень знань про факти та обставини кримінального провадження, яких повинна досягти уповноважена на прийняття рішень особа. При цьому у кримінальному процесі США такі стандарти були сформовані в судовій практиці і згодом відображені в Модельному кримінально-процесуальному кодексі, а в Україні вони вперше набули нормативно-правового закріплення в КПК України 2012 року [2, с. 557]. Дійсно, оновлені норми КПК України стали передумовою для вдосконалення концепції захисту прав і основоположних свобод людини під час досудового розслідування та судового розгляду. Ці зміни також стосуються особливостей оцінки судом доказів на предмет їх допустимості, визначення підстав та порядку визнання доказів недопустимими, визначення переліку діянь, які визнаються істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод під час здійснення процесуальних дій щодо отримання доказів [1, с. 48].

Набувають подальшого розвитку і наукові ідеї щодо окремих властивостей доказів. Наприклад, на сучасному етапі розвитку теорії доказування під достатністю доказів розуміють їх системну процесуальну

властивість, що відображає наявність сукупності належних, допустимих і достовірних доказів та встановлюється на основі внутрішнього переконання суб'єкта доказування, яке ґрунтується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, на конкретний момент кримінального провадження з метою ухвалення відповідного процесуального рішення. Взаємозв'язок предмета доказування із достатністю доказів виражається в тому, що перший спрямовує суб'єкта прийняття процесуального рішення щодо встановлення у конкретному кримінальному провадженні (у певний момент його здійснення) певного кола обставин, що підлягають доказуванню. Кожна обставина із цього кола встановлюється за допомогою доказів, сукупність яких дозволяє підтвердити її наявність [64, с. 2–6].

Стосовно достатності доказів С. О. Шульгін зазначає, що оцінка доказів на предмет достатності здійснюється після оцінки цієї сукупності доказів на відповідність критеріям належності, допустимості та вірогідності. На цій стадії суб'єкт доказування, керуючись внутрішнім переконанням, повинен вирішити, чи достатньо цих доказів для прийняття відповідного процесуального рішення, чи взаємодоповнюють докази один одного, чи відсутні між ними будь-які неузгодженості або суперечності. Що стосується співвідношення понять «достатність доказів» та «межі доказування» зазначається, що межі доказування є явищем динамічним, вони можуть змінюватися під час досудового розслідування. Достатність, у свою чергу, являє собою властивість, що надає характеристику сформованій системі доказів [209, с. 116].

Допустимість доказів розглядається як їх властивість, яка забезпечує правомірність їх використання для досягнення завдань кримінального судочинства. Достатність доказів не є властивістю. Це пояснюється тим, що остання частково є суб'єктивним поняттям та визначається сукупністю усіх наявних доказів, зібраних особою, яка здійснює їх оцінку (такими суб'єктами

є слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд) за своїм внутрішнім переконанням, керуючись при цьому законом [201, с. 161].

О. В. Литвин досліджував проблеми кримінально-процесуального доказування на стадії судового розгляду. Запропоновано такий порядок дослідження доказів судом, коли докази сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, а сторони захисту – у другу (за винятком допиту обвинуваченого). У третю чергу досліджуються докази, подані потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Докази, отримані за ініціативою суду, досліджуються останніми – після дослідження доказів сторін та інших учасників судового провадження [89, с. 11–14]. Зазначимо, що вказана пропозиція видається спірною, виходячи зі змісту та вимог засади рівності сторін перед судом та свободи у поданні ними до суду своїх доказів. Судове дослідження доказів сторони захисту та обвинувачення слід проводити не по чергово, а паралельно – щодо кожного окремого факту чи обставини. Такий підхід дозволить суду концентровано досліджувати, оцінювати та перевіряти кожен факт по справі, базуючись на протилежних доводах сторін.

Т. М. Мирошніченко доходить висновку про те, що на стадії досудового розслідування слід вести мову про попередню оцінку доказів. Остаточна оцінка має місце у судових стадіях кримінального провадження. При цьому оцінку доказів можуть здійснювати як суб'єкти, які уповноважені законом її здійснювати, так і учасники кримінального провадження. Оцінка доказів реалізується повноважними суб'єктами шляхом прийняття ними процесуальних рішень. Учасники кримінального провадження, у свою чергу, реалізують цю діяльність через подання клопотань, скарг, заяв, наведення заперечень тощо під час кримінального провадження [95, с. 184–185].

Особливості оцінки доказів на предмет їх достовірності, на думку, О. І. Чучман, обумовлені функціями, завданнями та повноваженнями конкретного суб'єкта оцінки як діяльності. У разі сумніву щодо

достовірності доказу, що обумовлено порушенням процесуальної форми його отримання, слід вирішувати питання не лише щодо його достовірності, а й щодо допустимості. Сумніви стосовно достовірності доказу, на думку науковця, формуються під час аналізу сукупності доказів [202, с. 82, 85].

Належність доказів у світлі КПК 2012 року розглядалась О. Толочко. Зазначається, що належними є докази, що мають безсумнівний об'єктивний зв'язок із предметом доказування в певному конкретному кримінальному провадженні. Належними також слід визнавати докази, які встановлюють обставини, що не входять до предмета доказування, проте мають значення для кримінального провадження. Наприклад, обставини, встановлення яких є необхідним при ухваленні проміжних процесуальних рішень під час кримінального провадження. Належними також є так звані «контрольні докази». Мова йде про такі докази, за допомогою яких перевіряється допустимість та достовірність інших, отриманих раніше доказів [181, с. 194–195].

Важливе місце займають і сучасні емпіричні дослідження проблем доказування на стадії досудового розслідування. Наприклад, А. Каліновською проведено аналіз 307 кримінальних справ та проваджень, що перебували на розгляді у судах Харківської, Полтавської, Львівської, Одеської областей. Було встановлено кількісні та якісні показники типових помилок слідчих та прокурорів при оцінці доказів. Дослідження показало, що 58 % помилок мали місце через те, що оцінка доказів ґрунтувалася на недостатній кількості отриманих доказів. Поряд із цим 22 % становили випадки помилки через помилкову оцінку достовірності доказів. Також встановлено, що в 11% випадках помилки допущені під час оцінки допустимості доказів. І тільки у 7% випадків мали місце помилки з встановлення належності доказової інформації до кримінального провадження [67, с. 334–325].

Попри значні досягнення науковців у дослідженнях проблем кримінального процесуального доказування, залишається низка невирішених проблем. Як зазначає М. А. Погорецький «незважаючи на те, що доказування є найбільш дослідженою науковою категорією й багатьма вченими вже

майже півстоліття визнається самостійною науковою теорією кримінального процесу, до цього часу серед правників немає єдності думок щодо низки складових цієї теорії. На сьогодні дискусійними залишаються питання щодо методологічної основи доказування, щодо співвідношення доказування й пізнання, щодо доцільності використання в теорії доказування теорії відбиття, щодо мети та результатів доказування, щодо засобів та суб'єктів доказування тощо. Неоднозначність наукових підходів вчених щодо багатьох основоположних категорій теорії доказування викликає у нормотворців та правозастосовців багато труднощів у їх діяльності, що негативно позначається в цілому на ефективності кримінального процесу та на його соціальній цінності у вирішенні кримінально-правових спорів» [109, с. 64–65].

Дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки на сьогоднішній день представлені у вигляді робіт, присвячених науковим розробкам доказування окремих видів злочинів, що входять до цього широкого поняття. Нагадаємо, що у літературі поняття «злочини у сфері економіки» є вельми об'ємним та містить: 1) злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; 2) злочини проти власності; 3) злочини у сфері господарської діяльності; 4) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; 5) злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; 6) злочини у сфері службової діяльності та інші види [191, с. 252–253].

Зупинимось на основних результатах таких досліджень.

Кримінальному процесуальному доказуванню контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні присвячені праці Р. В. Малюги. Науковець досліджував обставини, що підлягають доказуванню та засоби отримання доказів у кримінальних провадженнях про контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи

прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів. Зокрема, досліджено сутність події злочину як обставини, що підлягає доказуванню у кримінальних провадженнях про контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів, та яка розкривається через її структурні елементи (предмет, спосіб, місце, час). Встановлені особливості отримання доказів у кримінальних провадженнях про контрабанду наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів шляхом проведення слідчих (розшукових) й негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій [93, с. 208 – 213].

Доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель, присвячені праці А. Ю. Спусканюка. Науковцем визначено, що обставини, які підлягають доказуванню по цим злочинам, можна згрупувати за: основними обставинами (головний факт), ті що є базовими при встановленні обставин даного злочину, та є похідними на початковому етапі розслідування.

Визначено, що основними проблемами під час збирання доказів при розслідуванні злочинів у сфері державних закупівель є: відсутність законодавчо закріпленого процесуального документа, який направляється до володільця певної інформації; відсутність відповідальності за ненадання інформації (матеріалів) на вимогу, запит слідчого, детектива, прокурора; ризики розголошення факту надання запиту стороні обвинувачення; неможливість отримання інформації про предмет державної закупки, який надійшов із-за кордону; процесуальна неурегульованість, в окремих випадках, використання у доказуванні відомостей, одержаних у ході розслідування з відкритих джерел, баз даних тощо [161, с. 9–12].

Питання порядку доказування із зазначеної категорії злочинів порушувалися і в монографічній праці А. М. Меденцева, присвяченій розслідуванню злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель. У роботі здійснено криміналістичну класифікацію злочинів, що вчиняються у

сфері державних закупівель, на основі концепції про технології злочинного збагачення, відповідно до якої злочини запропоновано поділяти на основні і підпорядковані (вторинні). Визначено зміст таких елементів криміналістичної характеристики злочинів у сфері державних закупівель, як: предмет зазіхання, правове регулювання і державний контроль, особа злочинця, способи вчинення, типові сліди; розкрито механізм учинення злочинів у сфері державних закупівель. Встановлено, що механізм вчинення злочинів цієї категорії детерміновано етапами закупівель, предметом та обстановкою кримінального правопорушення; здійснено типізацію слідчих ситуацій, тактичних завдань досудового розслідування злочинів у сфері державних закупівель та розроблено алгоритм їх вирішення. Вказані розробки, безумовно, торкаються й вирішення проблем доказування по цій категорії злочинів [94, с. 4–6].

Відомі й праці, в яких акцентується увага на проблемі доказування стороною обвинувачення у кримінальних провадженнях про окремі злочини у сфері економіки. Так, О. В. Баганець досліджував проблеми доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні. Запропоновано поділ змісту доказування на дві групи: зовнішні і внутрішні. Зовнішніми елементами є два етапи, що становлять єдиний та цілісний процес: 1) отримання доказів; 2) використання отриманих доказів. Внутрішніми елементами є: об'єкт, предмет, мета, завдання, засоби, суб'єкт, результат. Обставинами, що становлять головний факт є: 1) подія прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; 2) винуватість підозрюваного у прийнятті пропозиції, обіцянки або одержанні неправомірної вигоди, форма вини, мотив і мета. Обставини, що складають інші доказові факти, є: 1) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину, характеризують особу підозрюваного, пом'якшують та обтяжують покарання; 2) обставини, які є підставою закриття кримінального провадження; 3) обставини, які є підставою для

звільнення особи від кримінальної відповідальності; 4) розмір процесуальних витрат [12, с. 208–211].

А. В. Шевчишен присвятив свої дослідження проблемам доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Автором виокремлено основний доказовий процес, який полягає в доказуванні обставин, що підлягають встановленню у будь-якому кримінальному провадженні незалежно від стадії кримінального процесу, мають значення для здійснення кримінально-правової кваліфікації діяння та конкретизують ступінь суспільної небезпеки вчиненого злочину, який слід поділяти на основний обов'язковий доказовий процес та основний допоміжний доказовий процес. Основний обов'язковий доказовий процес охоплює доказування: діяння, час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення чи відсутність такого діяння; особа, яка вчинила діяння; винуватість особи у вчиненні діяння, форма вини, мотив і мета або невинуватість особи у вчиненні діяння. Додатковий обов'язковий доказовий процес полягає у доказуванні обставин, що характеризують особу винного; обставин, які є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання тощо[204, с. 459–463].

Варто звернути увагу на те, що боротьба з корупцією в Україні є одним із головних завдань правоохоронних органів, але процес доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини супроводжується проблемами, які негативно впливають на якість досудового розслідування. Слідчі помилки, які мають місце на стадії досудового розслідування за цією категорією кримінальних проваджень, призводять до обмеження прав і свобод людини та полягають у суттєвих порушеннях кримінального процесуального закону при збиранні, перевірці та оцінці доказів, а також при відкритті зібраних матеріалів стороні захисту. Запобігання таким порушенням вимагає суворого дотримання загальних вимог щодо проведення негласних заходів, сформульованих у рішеннях Європейського суду з прав людини та

вітчизняних судових інстанцій. Зокрема, важливо не допускати дій, що розцінюються як провокація (підбурювання) підозрюваного до скоєння корупційного злочину [6, с. 119, 123; 7, с. 101, 106].

Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів в аграрному секторі економіки досліджували А. М. Долгополов та О. В. Тригуб, які виокремлюють таке коло обставин, що входять до предмета доказування по цим видам злочинів: 1) об'єкт злочину, а саме ті суспільні відносини й порядок діяльності, що порушуються під час злочинного діяння; 2) предмет посягання – злочини в аграрному секторі економіки найчастіше посягають на матеріальні цінності та гроші в національній чи іноземній валюті (готівкові, безготівкові); 3) подія суспільно небезпечного діяння, наслідки, спричинені таким діянням, і причинний зв'язок між діянням і наслідком; 4) спосіб; 5) вина обвинуваченого у скоєнні злочину, його мотив і мета; 6) обставини, які впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання; 7) обставини, що характеризують особу потерпілого; 8) характер і розмір шкоди, завданої злочином; 9) причини й умови, що сприяли скоєнню злочину [56, с. 168].

О. В. Пчеліна дослідила особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування. За результатами проведеного дослідження дослідницею удосконалено положення про зв'язок предмета доказування з основними поняттями криміналістичної методики (криміналістична характеристика злочинів, етапи розслідування, тактичні завдання розслідування, тактичні завдання окремих слідчих дій). Подальший розвиток одержали теоретичні положення стосовно механізму вчинення економічних злочинів (для якого характерне існування певних технологій злочинної діяльності), які впливають на обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі. Встановлено елементи предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, які обумовлені використанням злочинцями підприємств

– суб’єктів господарської діяльності, і сформульовано відповідні завдання розслідування. Визначено елементи предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини, які обумовлені розподіленням функцій між суб’єктами злочину щодо основних і підпорядкованих злочинів, і сформульовано відповідні завдання розслідування [140, с. 5–7].

Деякі особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень дослідили С. Є. Абламський та Я. Ю. Конюшенко. Вчені дійшли цілком логічного висновку, що межі доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень є ширшими, ніж предмет доказування. Це дало їм змогу предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень умовно розділи на два види: загальний (ст. 91 КПК України) та спеціальний (специфічність обставин, що підлягають доказуванню, визначається на підставі конкретного складу економічного кримінального правопорушення, визначеного Особливою частиною КК України) [9, с. 208].

Відомі також роботи із проблем проведення судових експертиз при розслідуванні окремих злочинів у сфері економіки. Наприклад, під час розслідування злочинів, пов’язаних із привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, а також інших злочинів у сфері господарської та службової діяльності В. С. Давиденко пропонує призначати та проводити такі види судових експертиз: судово-економічні (планово-економічну, фінансово-економічну), судово-бухгалтерські (експертизи бухгалтерських операцій на промислових підприємствах, у бюджетних організаціях, на підприємствах торгівлі, у будівельних організаціях тощо); судово-товарознавчу; судово-технологічну; криміналістичні (наприклад, почеркознавчу, техніко-криміналістичну експертизу документів, трасологічну); інженерно-технічні; судово-агропромислові. Судово-бухгалтерську експертизу призначають для встановлення повноти, об’єктивності, професійності проведеної ревізії та застосованих ревізорами

методів, а також за необхідності перевірити правильність оформлення окремих фінансово-господарських операцій. Фінансово-економічну експертизу призначають для перевірки правильності дотримання встановлених вимог, що регулюють фінансові, економічні й договірні відносини організації з партнерами (наприклад, постачальниками продукції в конкретні установи та організації на конкурсній основі), проведення операцій із цінними паперами, відповідність фінансових операцій бюджетним вимогам тощо[49, с. 183–185].

Підсумовуючи проведений аналіз наукових робіт, присвячених доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, слід констатувати, що на сьогодні активно продовжується процес накопичення загальнотеоретичних знань з кримінального процесуального доказування, який становить основу для дослідження проблем доказування у кримінальних провадженнях щодо окремих видів злочинів. Саме тому під час огляду стану наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, ми не могли не оминати питання наукових досягнень останніх років у розвитку теоретичних основ доказування у кримінальному процесі. Слід констатувати, що рівень досліджень проблем доказування окремих видів злочинів (за другим напрямом) є недостатнім, охоплює лише деякі злочини у сфері економіки, у зв'язку з чим потребує активізації наукових пошуків у заданому напрямку. Водночас слід наголосити на необхідності пошуку спільних закономірностей у доказуванні спектру злочинів у сфері економіки, що становитиме у подальшому основу для більш деталізованих наукових розробок з надання практичних рекомендацій щодо доказування у кримінальних провадженнях щодо окремих видів злочинів у цій сфері [149, с. 256].

1.2. Поняття, ознаки та класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні

Дослідження процесуальних аспектів доказування під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки вимагає попереднього встановлення кола цих протиправних діянь, їх розуміння на сучасному етапі розвитку юридичної науки. Із цього приводу слід згадати тезу А. П. Закалюка про те, що «Визначення будь-якого поняття потребує насамперед окреслення кола тих явищ, процесів, відносин, видів діяльності, які мають бути ним відображені» [63, с. 97].

Проблеми розслідування злочинів у сфері економіки та їх профілактики, розробки криміналістичних методик розслідування висвітлювались у працях таких вчених, як Л. В. Бертовський, А. Ф. Волобуєв, Л. Д. Гаухман, В. А. Журавель, С. Ю. Журавльов, М. С. Казаренко, Р. В. Комісарчук, В. В. Лисенко, А. Ф. Лубін, В. А. Образцов, В. В. Тіщенко, Н. П. Яблоков, П. С. Яні та ін.

Науковим і прикладним проблемам злочинності у сфері економіки у юридичній науці присвячені праці А. М. Бойко, І. М. Даньшина, В. В. Коваленко, М. Й. Коржанського, О. Г. Кальмана, Г. А. Матусовського та ін. Однак сьогодні залишається дискусія щодо змісту цього поняття та його співвідношення з іншими, близькими за змістом категоріями. Крім того, на сьогодні відсутні роботи щодо дослідження впливу змісту цього поняття на процес доказування обставин злочинів, що входять до його складу.

Поняття злочинів у сфері економіки у юридичній науці має кримінологічне коріння. Ця наука дає визначення цього поняття, його ознак та саме в рамках кримінологічної науки точаться дискусії з приводу співвідношення понять «злочини у сфері економіки» із близькими поняттями «економічні злочини», «злочини економічної спрямованості», «злочини у сфері господарської діяльності», «тіньова економіка». Зокрема, щодо цієї проблематики вітчизняний вчений-кримінолог А. Г. Кальман зазначає:

«...склалася ситуація, коли поняття «економічна злочинність», «злочини у сфері економіки», «злочини у сфері господарської діяльності», «тіньова економіка», «злочини економічної спрямованості» та інші часто використовуються як тотожні» [68, с. 19–26].

У фаховій літературі наголошується, що визначення зазначеного поняття ускладняється через вплив певних факторів. По-перше, досить важко окреслити чіткі кримінально-правові межі цього різновиду злочинності. Адже КК України не містить визначення поняття економічного злочину і навіть відповідного розділу, тому злочини цієї групи мають істотну різницю в кримінально-правовій характеристиці, а відповідальність за них передбачена різними розділами КК України. По-друге, немає чіткого визначення цього поняття і в документах ООН чи міжнародних угодах. По-третє, кримінологічний аналіз показує, що ці злочини мають високий ступінь системності, взаємозв'язку і взаємообумовленості: економічні злочини тягнуть за собою цілу низку інших злочинів як корисливого, так і насильницького характеру, а також службових злочинів [48, с. 87]. Наприклад, І. М. Даньшин до економічної злочинності в її кримінологічному розумінні відносить: умисні корисливі злочини проти економічних відносин власності; умисні корисливі господарсько-економічні злочини; злочини посадових осіб, пов'язані із заподіянням істотної шкоди економічній діяльності; злочини, які вчиняються злочинними організованими групами та злочинними організаціями і завдають шкоди економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності [52, с. 71].

Відсутність однастайності у визначенні поняття кримінальних правопорушень у сфері економіки, як доречно зазначає І. М. Базярук, «дезорієнтує правоохоронну практику, ускладнює ведення статистичного обліку, робить неможливим правильне порівняння статистичних даних. На основі суперечливих визначень цього поняття неможливо достатньо чітко визначити зміст і напрями попередження злочинності у сфері економіки.

Велику роль у цьому відіграє і невизначеність цього поняття на законодавчому рівні, адже у КК України взагалі не використовується таке поняття, як «економічна злочинність» [14, с. 5]. Слід додати, що не використовується у чинному кримінальному законодавстві і поняття «злочини у сфері економіки».

У фаховій літературі під час дослідження поняття кримінальних правопорушень у сфері економіки часто згадують ім'я Е. Сатерленда, якого вважають засновником теорії кримінальних правопорушень у сфері економіки. Зокрема, згаданий науковець у 1939 р. ввів поняття «білокомірцевої» злочинності, під яким на той час розумілась незаконна діяльність менеджерів корпорацій. До найважливіших ознак «білокомірцевої» злочинності вчений відносив обман та зловживання довірою. Згодом його послідовники сформулювали визначення цього виду злочинності «як антисуспільної, спрямованої на збагачення осіб, які займають соціально престижне місце в суспільстві та в рамках своєї професійної діяльності діють таким чином, що при одночасному посиленні законослухняної поведінки решти осіб вони зловживають суспільною довірою, якою користується їхня група» [14, с. 2].

Найчастіше у літературі зустрічається термін «економічна злочинність». Сучасні дослідники кримінальних правопорушень у сфері економіки вказують на наявність трьох підходів до визначення цього поняття: широкому, середньому (злочини проти власності, господарські та корисливі службові злочини) і вузькому (злочини проти власності і господарські злочини). При цьому наголошується, що найбільша кількість авторів дотримується широкого визначення поняття «економічна злочинність» [30, с. 167; 14, с. 5].

Розглянемо існуючі підходи більш детально. У широкому значенні під економічною злочинністю розуміють усі види злочинів, які посягають на економіку, права, свободи, потреби учасників економічних відносин і порушують нормальне функціонування економічного механізму, заподіюють

різним соціальним цінностям і благам шкоди. Однак, на думку деяких дослідників, застосування широкого підходу до визначення поняття і структури злочинності у сфері економіки не дає змоги встановити її реальні обсяги, об'єктивні економічні і правові параметри, розробити ефективну модель превентивного впливу.

Надзвичайно широке визначення цього поняття дає і В. М. Попович, який під ним розуміє «сукупність економічних злочинів, вчинених у сфері цивільного обігу речей, прав, дій за певний період часу з протиправним використанням легітимних технологічно-облікових операцій, фінансово-господарських і цивільно-правових інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень» [112, с. 402].

У зв'язку з цим І. М. Даньшин звернув увагу на те, що віднесення конкретного злочину до кола економічних передбачає застосування основного критерію, а саме: чи спрямоване діяння проти економічної системи суспільства (об'єкт) та якими є його наслідки (чи заподіює воно істотної матеріальної шкоди такому об'єкту) [50, с. 143].

О. М. Литвак ототожнює економічну і посадову злочинність і відносить до економічної злочинності лише корисливі злочини, які вчиняються посадовими особами. Науковець визначає економічну злочинність як «Сукупність умисних корисливих злочинів, які вчиняються посадовими особами, іншими працівниками підприємств та установ, незалежно від форм власності, шляхом використання службового становища і місця роботи, а також так званих злочинних промислів, здійснення яких не пов'язане з використанням службового становища». Вчений дещо розширює зміст цього поняття, зазначаючи, що крадіжки, грабежі, розбійні напади і вимагання також можна розглядати як економічні злочини, за умови, наприклад, якщо метою їх вчинення є усунення або послаблення конкурента [88, с. 26].

Є. Л. Стрільцов вважає, що «економічна злочинність – це передбачені кримінальним законом діяння, спрямовані на порушення відносин власності

(майнові відносини) і існуючого порядку здійснення господарської діяльності». Тобто це злочини проти власності та господарські злочини [171, с. 76].

О. І. Перепелиця підтримує таку точку зору і звертає увагу на те, що при побудові системи різних груп злочинів треба використовувати суттєві і специфічні для їх класифікації ознаки. При класифікації великих груп злочинів необхідно враховувати родовий, видовий і безпосередній об'єкти. Цей підхід підвищує наукову і практичну значущість системи [103, с.5].

Зустрічається у працях із кримінології й таке поняття, як «злочини економічної спрямованості». До них відносять практично увесь спектр службових злочинів; злочини, пов'язані з обігом наркотиків і зброї; економічні злочини; вбивства на замовлення. Але, як слушно зазначає І. А. Вітюк: «При конструюванні кримінологічних визначень необхідно керуватися перш за все кримінальною теорією і законодавством, а не використовувати публіцистичну термінологію» [30, с. 167–168]. За результатами авторського дослідження вчений дійшов висновків, що вітчизняне кримінальне право і правозастосовна практика традиційно до «злочинів у сфері економіки», виходячи з родового об'єкта цих злочинів, відносять господарські злочини і деякі злочини проти власності, які вчиняються у процесі економічної діяльності. На думку автора, з точки зору кримінологічної теорії і завдань попередження злочинності такий підхід є найбільш продуктивним і потребує законодавчого закріплення.

Таким чином, науковець приходить до висновку, що аналіз базових понять вказує на те, що поняттями «злочинність у сфері економіки» і «економічна злочинність» охоплюються економічні відносини власності і господарської діяльності та сукупність злочинів, які вчиняються у цих сферах. Фактично науковець ототожнює поняття «економічні злочини» та «злочини у сфері економіки», зазначаючи, що у кримінології термін «економічна злочинність» отримав панівне поширення. Далі науковець під час формулювання визначення поняття «злочини проти економіки» суттєво звужує це поняття, зазначаючи, що такою є протиправна корислива

діяльність у сфері підприємництва, що спрямована на отримання матеріальної вигоди особисто та/або третім особам поза державним контролем суб'єктами господарювання і фізичними особами [30, с. 168–169]. За такого підходу обмеження сфер злочинної діяльності виключно сферою підприємництва призводить, на нашу думку, до того, що із кола досліджень випадають економічні злочини, що вчиняються у бюджетній сфері. Хоча далі автор наводить більш розширену класифікацію економічних злочинів, запропоновану В. М. Поповичем, до якої належать і службові злочини (що вчиняються і у бюджетній сфері, зокрема). На думку науковців, «найпоширенішими є такі види економічних злочинів:

- розготівлювання грошових коштів;
- злочини у кредитно-фінансовій сфері;
- фіктивне підприємництво;
- ухилення від сплати податків;
- злочини у сфері страхування;
- службові злочини [112, с. 276].

Протилежної позиції до співвідношення понять «економічні злочини» та «злочини у сфері економіки» дотримується О. І. Плужнік. Ця позиція, на нашу думку, заслуговує на увагу. Вчений зазначає, що у розрізі доцільності та можливості виокремлення додаткового розділу в Особливій частині Кримінального кодексу України набуває актуальності класифікація злочинів на «економічні злочини» і «злочини, що вчиняються у сфері економіки». Такий поділ злочинів, на думку автора, є доцільним із різних причин: у зв'язку з пошуком особливостей тактик, методик і технічних засобів виявлення, розкриття та розслідування таких злочинів, у зв'язку із потенційною можливістю їх упорядкування у розділах Особливої частини КК України (виділення окремих розділів) і у зв'язку із задоволенням потреб правозастосовної практики. Як приклад злочину у сфері економіки вчений наводить убивство на замовлення, яке вчиняється з економічних мотивів у сфері економіки. Таке убивство економічним злочином не можна назвати.

Однак у замовника вбивства і виконавця може бути економічна мотивація вчинення цього злочину. Серед мотивів замовника такого вбивства може бути бажання усунути конкурента або заволодіти майном партнера тощо. Отже, О. І. Плужник зазначає, що такі злочини мотивовані економічними інтересами. Поряд із посяганням на життя людини, цей злочин посягає й на економічні відносини, оскільки головною метою є порушення умов вільної конкуренції або незаконне заволодіння власністю, яка є результатом економічної діяльності. Отже, науковець приходить до логічного висновку назвати такого роду вбивство економічним злочином, незважаючи на економічну мотивацію його вчинення, не можна. Проте його можна віднести до категорії злочинів у сфері економіки [105, с. 9–10].

У такому разі слід визнати слушною класифікацію злочинів у сфері економіки, запропоновану А. П. Закалюком, залежно від складових елементів економічного процесу, проти яких спрямовуються злочини у сфері економіки, злочини проти: власності, фінансів, людських ресурсів, речових ресурсів, економічних відносин, управління економікою, результатів економічної діяльності [63, с. 97–116].

Отже, на думку О. І. Плужніка, економічні злочини слід розглядати як складник, певну групу поняття «злочини у сфері економіки». Із кримінально-правової точки зору суспільні відносини, які утворюють економічний процес, слід визнати родовим об'єктом посягання злочинів у сфері економіки, яке може відбуватись як із зовні, тобто не учасниками безпосередньо економічної діяльності, так і власне учасниками (суб'єктами) економічної діяльності із виробництва, обліку, розподілу і споживання товарів чи послуг. Як зазначає автор, «Злочинне посягання на встановлені відносини у сфері економіки може бути вчиненим як у формі крадіжки, вимагання, розбійного нападу, вбивства, рейдерства, неправомірного втручання чиновників, так і у формі привласнення фінансово-матеріальних цінностей матеріально-відповідальними чи службовими особами суб'єктів підприємництва та у формі інших злочинів проти власності, податкових злочинів чи інших

господарських злочинів». Отже, на думку науковця, відмінність між поняттями «економічні злочини» та «злочини у сфері економіки» виявляється у: 1) вужчому об'єкті посягання; 2) суб'єкті вчинення злочину; 3) способах вчинення та інших ознаках об'єктивної сторони; 4) економічні злочини завжди вчиняються під виглядом легітимних фінансово-господарських операцій та в процесі економічної діяльності [105, с. 9–10].

Найбільш повне визначення поняття «злочини у сфері економіки», на нашу думку, надав І. М. Даньшин, хоча, оперуючи при цьому терміном «економічна злочинність». Отже, він зазначив, що «Економічна злочинність – це складна інтеграційна система, що складається: 1) з умисних корисливих злочинів проти економічних відносин власності; 2) умисних корисливих господарських злочинів; 3) злочинів посадових осіб, котрі завдають істотної шкоди у сфері економічної діяльності; 4) злочинів, що вчиняються організованими групами і злочинними співтовариствами і завдають шкоду економічним відносинам власності, а також комерційній, фінансовій, банківській та іншій господарсько-економічній діяльності» [51, с. 38].

Слід зазначити, що у цій класифікації перші три види злочинів відповідають поняттю «економічні злочини», а остання – 4 група, разом із попередніми додатково утворює поняття «злочини у сфері економіки», адже такі групи можуть вчиняти не тільки власне економічні, а й загальнокримінальні корисливо-насильницькі злочини (розбої, грабежі та ін.), що посягають на відносини у сфері економіки.

Досліджуваний різновид злочинів відрізняється у кримінально-правовій їх характеристиці, але з точки зору вирішення питань кримінологічної та криміналістичної профілактики у них багато спільного в механізмі злочинної поведінки, причинах, особливостях суб'єктів [69, с. 133]. Вчиняються вони тільки навмисно, мають завжди корисливий характер, спрямовані на отримання матеріальної вигоди в її різноманітних формах. Основні риси злочинів у сфері економіки полягають у тому, що: 1) вони вчиняються у процесі як легальної, так і нелегальної економічної діяльності;

2) суб'єктами цих злочинів можуть бути як підприємці, так і інші особи, які задіяні у виконанні господарської діяльності; 3) такі злочини завдають економічної, політичної та моральної шкоди суспільству і державі; 4) вони спрямовані на одержання економічної вигоди; 5) вчиняються тільки з умисною формою вини; 6) засоби їх здійснення є різноманітними та передбачені чинним законодавством [112, с. 274].

Щодо класифікації злочинів у сфері економіки, то наукові підходи до вирішення цієї проблеми не є однотайними.

В. Г. Сюрачик виокремлює такі види злочинів у сфері економіки, які вчиняються в її аграрному секторі: 1) привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; 2) розкрадання майна шляхом крадіжки; 3) злочини у сфері господарської діяльності; 4) злочини у сфері службової діяльності [172, с. 8]. Зазначений підхід охоплює лише аграрний сектор економіки, тому не може бути взятий за основу класифікації злочинів у сфері економіки в цілому, проте також заслуговує на увагу.

В. В. Франчук пропонує її здійснювати на основі видового об'єкта посягання та виокремлює такі їх різновиди:

- 1) злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина;
- 2) злочини проти власності;
- 3) злочини у сфері господарської діяльності;
- 4) злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення;
- 5) злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку;
- 6) злочини у сфері службової діяльності;
- 7) злочини проти правосуддя;
- 8) злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) [191, с. 252–253].

У цілому підхід, запропонований В. В. Франчуком, заслуговує на увагу. Проте слід зазначити, що цей перелік не є повним з огляду на зміст досліджуваного поняття, що був визначений нами раніше. А деякі групи злочинів є зайвими у цьому переліку (наприклад, суперечливим є включення злочинів проти правосуддя або військових злочинів). Із запропонованого кола випадають, наприклад, злочини проти довкілля (розд. VIII КК України): забруднення або псування земель (ст. 239 КК України), порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240 КК України) тощо, які у широкому розумінні завдають шкоди й економічним відносинам. Можна навести й приклад із групи злочинів у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розд. XIV КК України). Зокрема, розголошення відомостей, що становлять державну таємницю у сфері економіки також завдає шкоди останній (ст. 328 КК України).

Отже, окреслимо більш детально коло злочинів у сфері економіки, спираючись на раніше зазначені висновки та положення Особливої частини КК України. Зазначені кримінальні правопорушення, нашу думку, здебільшого передбачені такими розділами Особливої частини КК України: 1) кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V); 2) кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI); 3) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ VII); 4) кримінальні правопорушення проти довкілля (розділ VIII); 5) кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (розділ X); 6) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (розділ XIII); 7) кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розділ XIV); 8) кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних

мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI); 9) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII) [147, с. 282–283].

Таким чином, поняття злочинів у сфері економіки є досить широке та містить у собі поняття економічних злочинів. Злочинні діяння, що входять до цього поняття, є різноманітними за своїм кримінально-правовим складом: відрізняються як за об'єктивними, так і за суб'єктивними ознаками, хоча і перебувають у діалектичному взаємозв'язку. Зазначена особливість цієї системи прямо впливає на подальше дослідження порядку доказування при їх розслідуванні. Подальше дослідження у цьому напрямі вимагає пошуку спільних закономірностей у джерелах доказів, засобах доказування, порядку збирання, дослідження та оцінки доказів під час кримінального провадження по цим категоріям злочинів.

Висновки до розділу 1

Поняття злочинів у сфері економіки містить у собі як безпосередньо економічні злочини, так і інші, що вчиняються у цій сфері. Злочинні діяння, що входять до цього поняття є різноманітними за своїм кримінально-правовим складом: відрізняються як за об'єктивними, так і за суб'єктивними ознаками, хоча і знаходяться у діалектичному взаємозв'язку.

Системний аналіз національного законодавства свідчить, що зазначені кримінальні правопорушення здебільшого передбачені такими розділами Особливої частини КК України: 1) кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (розділ V); 2) кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI); 3) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ VI); 4) кримінальні правопорушення проти довкілля (розділ VIII); 5) кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (розділ X); 6) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин,

їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (розділ XIII); 7) кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розділ XIV); 8) кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI); 9) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII КК України)

Аналіз наукових робіт, присвячених доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, вказує про існування на сучасному етапі розвитку вчень про кримінальне процесуальне доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері економіки двох основних напрямів досліджень:

1) ті, що спрямовані на подальший розвиток теоретичних основ доказування у кримінальному процесі із урахуванням нових підходів, закладених законодавцем у КПК України та

2) дослідження процесуальних і криміналістичних проблем доказування окремих видів злочинів.

Наукові результати за зазначеними напрямками досліджень знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, де перші становлять основу для других. На сьогодні відсутні дослідження, що спрямовані на пошук спільних закономірностей у доказуванні всього спектру злочинів у сфері економіки, що в подальшому постане основою для більш деталізованих наукових розробок з надання практичних рекомендацій щодо доказування у кримінальних провадженнях щодо окремих видів злочинів у цій сфері.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ДОКАЗУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

2.1. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки

Досудове розслідування злочинів у сфері економіки є складною пізнавальною діяльністю уповноважених суб'єктів зі збирання належних, допустимих, достовірних і достатніх доказів про «факти й обставини, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [84], з урахуванням специфіки механізму вчинення окреслених кримінальних правопорушень. Ефективність такого досудового розслідування залежить від багатьох чинників, зокрема: якісної організації та планування; постійної взаємодії між органами та підрозділами правоохоронних, судово-експертних, контролюючих (державного фінансового контролю) та інших органів; належного матеріально-технічного забезпечення; використання криміналістичних рекомендацій стосовно виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки; суворого дотримання вимог кримінального процесуального законодавства тощо. При цьому значна роль відводиться правильному визначенню кола суб'єктів, уповноважених здійснювати доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, та чіткому виконанню ними своїх повноважень, у тому числі процесуальних, задля забезпечення виконання завдань кримінального провадження. У контексті наведеного вище науковий інтерес становлять суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини.

Питання доказування в кримінальному провадженні неодноразово досліджували у своїх працях Р. Благута, О. Бондаренко, І. Гловюк,

В. Гончаренко, Ю. Грошевий, О. Дегтярьова, Л. Лобойко, М. Погорецький, О. Рибалка, В. Романюк, С. Стахівський, Л. Удалова, В. Фаринник, М. Шумило, О. Юхно й інші. Не менш дослідженим є питання про поняття, види злочинів у сфері економіки, особливості їх виявлення та досудового розслідування. Зокрема, вирішенням вказаної проблематики в різний час займалися А. Волобуєв, В. Давиденко, А. Даниляк, М. Забарний, Р. Карпенко, В. Кікінчук, В. Корнієнко, В. Лисенко, Г. Матусовський, В. Ортинський, Я. Палешко, Т. Савчук, Р. Степанюк, П. Цимбал, С. Чернявський тощо. Зрозуміло, що не залишилося поза увагою питання про доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, яке досліджували А. Берлач, О. Пчеліна, І. Рачок, О. Тригуб, Т. Часова, Г. Чигрина, А. Шахворост та ін. Проте не повністю вивчена система суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про економічні злочини, особливо враховуючи постійні реформаційні процеси в правоохоронній сфері.

Висвітлення питання про суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про економічні злочини в цьому дослідженні, керуючись законами логіки, матиме таку послідовність, по-перше, з'ясуємо сутність і властивості категорії «доказування» в теорії кримінального процесуального доказування, по-друге, визначимо специфіку доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, по-третє, систематизуємо суб'єкти доказування в окреслених кримінальних провадженнях з виокремленням їх процесуальних повноважень.

Зміст терміна «доказування» законодавчо закріплений у положеннях ч. 2 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України та «полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження» [84]. Однак у теорії кримінального процесу на сторінках наукових праць ведуться дискусії з приводу основних ознак і визначення поняття доказування в кримінальному провадженні. Така ситуація, безперечно, негативно впливає на імплементацію теоретичних засад здійснення доказування в кримінальну

процесуальну діяльність. Як результат, допускаються з боку суб'єктів доказування помилки, які можуть мати невинуваті наслідки, як то визнання доказів недопустимими та неможливість встановлення всього обсягу обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню в кримінальному провадженні.

З огляду на зазначене повністю погоджуємося із О. С. Стареньким з приводу того, що правильне визначення поняття доказування в кримінальному провадженні має не тільки теоретичне, а й практичне значення, що знаходить вираження в трактуванні фундаментальних категорій теорії доказування (мети, суб'єктів, предмета, меж, засобів кримінального процесуального доказування тощо) та забезпеченні ефективності здійснення уповноваженими суб'єктами завдань кримінального провадження [163, с. 144–145].

Як уже зазначалося, науковці не досягли єдності думки в розумінні поняття «доказування в кримінальному провадженні». Так, В. Г. Гончаренко вказує на взаємозв'язок доказування та пізнання, пояснюючи це тим, що «кримінальна процесуальна діяльність спрямована на досягнення завдань кримінального судочинства, які можуть бути реально і обґрунтовано виконані лише шляхом виявлення в навколишньому світі інформації, що може стосуватися відносин і фактів їх вивчення, переробки й аналізу одержаної інформації та, зрештою, досягнення істини, тобто шляхом пізнання певного фрагмента дійсності» [43, с. 4]. При цьому науковець не ототожнює пізнання та доказування, а розглядає їх у тісному взаємозв'язку. Зокрема зазначає, що «пізнання в сфері кримінального судочинства являє собою процес досягнення знання про стани, прояви, обставини й причинно-наслідкові зв'язки конкретної події минулого, яка викликала необхідність правового регулювання, уповноваженими законом та іншими особами за допомогою будь-яких не протиправних засобів і методів без обмеження в часі. Результати судового пізнання у вигляді одержаних знань (інформації) можуть бути орієнтиром у процесуальному доказуванні, а певна їх частина, одержана під час досудового розслідування і судового розгляду з

дотриманням встановлених законом процедур, може стати змістовим наповненням джерел процесуальних доказів» [43, с. 7].

О. Толочко, В. Д. Берназ, визначаючи сутність доказування в кримінальному процесі, роблять висновок, що це симбіоз мисленнєвої (пізнавально-практичної) та логічної діяльності [181, с. 187; 19, с. 17; 18, с. 177]. Дещо подібної позиції дотримується й О. С. Старенький, вказуючи на двосторонній зв'язок пізнавальної та розумової діяльності під час доказування в кримінальному провадженні. Зокрема, вчений наголошує, що «доказування як пізнавально-практична діяльність спрямована на виявлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій з метою отримання доказів, що мають значення для кримінального провадження або перевірку вже отриманих доказів; доказування як розумова діяльність здійснюється за законами логіки, психології та інших наук з метою перевірки й оцінки отриманих фактичних даних та їх процесуальних джерел, визнання їх доказами, перевірки й оцінки окремих доказів та їх сукупності, оперування доказами, а також обґрунтування доказами своєї правової позиції» [163, с. 145].

М. Погорецький наводить декілька трактувань поняття «доказування». Проаналізувавши їхній зміст, можна дійти висновку, що вони стосуються загального та вузького розуміння вказаної категорії. При цьому в першому випадку, формулюючи визначення «доказування у кримінальному процесі – складна об'єктивно-суб'єктивна гносеологічна, практична, правова й логічна діяльність, що складається з взаємозалежних і взаємовпливових етапів» [107, с. 20], науковець виокремлює загальні риси доказування, що визначають його природу. У вузькому розумінні вчений пропонує таке тлумачення: «доказування – це нерозривний цілісний процес, що полягає в отриманні доказів (пошуку і виявленні (вилученні) фактичних даних та їх джерел; перевірці, оцінці фактичних даних і їх джерел, їх процесуальному

оформленні (закріпленні) й наданні фактичним даним та їх джерелам значення доказу у кримінальному провадженні) та їх використанні для встановлення фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, в обґрунтуванні доказами своєї правової позиції сторонами кримінального провадження» [107, с. 22]. У такий спосіб деталізуються етапи доказування та його значення в кримінальному провадженні.

В. Фаринник теж наголошує на подвійній природі кримінального процесуального доказування, що містить у собі пізнання фактичних обставин кримінального правопорушення та перевірку певної слідчої версії. Водночас учений підкреслює, що «кримінальне процесуальне доказування не є науковим, оскільки воно: не ставить за мету пізнання закономірностей розвитку природи і суспільства (пізнавальну діяльність спрямовано на з'ясування обставин конкретного діяння); не триває нескінченно, воно обмежене процесуальними строками; здійснюється спеціальними суб'єктами за допомогою специфічних засобів у визначеній кримінальним процесуальним законом формі» [186, с. 45]. На нашу думку, визначення сутності кримінального процесуального доказування через виокремлення ознак, які відрізняють його від інших видів і форм пізнання, є вдалим і повною мірою передає його сутність, що, своєю чергою, сприяє її правильному сприйняттю та реалізації суб'єктами, які уповноважені здійснювати доказування.

О. Рибалка пропонує під доказуванням розуміти єдиний засіб досягнення цілей кримінального судочинства; процес одержання доказів, їх використання, що має на меті відтворення дійсної картини події, яка досліджується, захист прав і законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, розкриття злочинів, недопустимість покарання невинуватих [150, с. 281]. З викладеного бачимо, що наведене трактування доказування фактично не передає його специфіки, а тільки окреслює завдання кримінального провадження, які вирішуються, зокрема, за допомогою доказування. Науковець окремо зазначає, що «доказування є

специфічним юридичним, процесуальним терміном, що означає пізнавальну діяльність уповноважених суб'єктів» [150, с. 284].

Ю. А. Комісарчук формулює визначення процесу доказування, акцентуючи увагу на його значенні та завданнях. Зокрема, на думку науковиці, «це формування доказів та їх процесуальних джерел й обґрунтування висновків з метою встановлення максимально повно і точно, відповідно до дійсності, події кримінального правопорушення, винуватості особи у його вчиненні та всіх обставин, що визначають ступінь відповідальності цієї особи за вчинене, або впевнитись у протилежному, тобто у тому, що насправді кримінального правопорушення не було вчинено, особа невинувата» [54, с. 76]. Разом із тим вчена зазначає, що «пізнання обставин кримінального правопорушення, на відміну від пізнання в інших сферах людської діяльності, відбувається за специфічною формою доказування, яка складається із збирання, перевірки й оцінки доказів і полягає в розумовій та практичній діяльності органів досудового розслідування, прокуратури та суду стосовно встановлення винуватості обвинуваченого й обґрунтування його вини» [54, с. 76]. У такий спосіб наочно демонструється зв'язок доказування з пізнавальною діяльністю, але не їх ототожнення. Ю. А. Комісарчук наголошує, що доказування здійснюється за допомогою методів пізнання, але з властивими специфічними рисами, які й вирізняють його з-поміж інших видів пізнавальної діяльності. Інакше кажучи, однією з основних особливостей здійснення пізнання під час доказування в кримінальному провадженні є дотримання законодавчо закріпленої кримінальної процесуальної форми такої діяльності. Бо, як указує з цього приводу Д. Б. Сергєєва, «процесуальна форма отримання процесуальних доказів є важливою гарантією їх вірогідності, являє собою встановлений порядок отримання фактичних даних й їх закріплення, що забезпечує можливість перевірки процесу їх отримання й робить їх належними і допустимими» [155, с. 510].

У цілому аналіз окреслених вище наукових підходів до дефініювання доказування дозволяє дійти висновку, що доказування в кримінальному провадженні, в тому числі про злочини у сфері економіки, це не просто гносеологічна (пізнавальна) та праксеологічна (практична) діяльність уповноважених суб'єктів, яка полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів про обставини вчинення названих кримінальних правопорушень та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. Це діяльність з чітко визначеною структурою, яка реалізується на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством [148, с. 308]. Зокрема, як указує М. Погорецький, «доказування як процесуальна пізнавально-практична й логічна діяльність має такі внутрішні структурні елементи: об'єкт, предмет, мета, завдання, засоби, суб'єкти, результат, а також зовнішні – етапи (стадії)» [106, с. 44; 107, с. 14].

Відповідно пропонуємо під доказуванням у кримінальному провадженні про економічні злочини розуміти структуровану розумово-практичну діяльність уповноважених суб'єктів, яка реалізується на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, і полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів про обставини вчинення названих кримінальних правопорушень та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. При цьому одним із тактичних завдань у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є отримання належних, достатніх, достовірних і допустимих доказів, які, як указують І. О. Завидняк і В. М. Тertiшник, характеризуються «правовою придатністю для використання в кримінальному процесі як аргументів у доказуванні». Зокрема, мова йде про те, що:

– докази повинні бути одержані уповноваженим на те суб'єктом; з відомого, перевіреного та не забороненого законом джерела; у встановленому законом порядку з дотриманням процесуальної форми, яка гарантує захист прав та законних інтересів громадян;

– фактичні дані та сам процес їх одержання мають бути належним чином закріплені та засвідчені;

– зібрані докази та інші матеріали кримінального провадження загалом дають змогу здійснити перевірку достовірності та законності одержання фактичних даних [177, с. 288–290; 61, с. 332–333].

Окремо варто наголосити, що доказування здійснюється тільки в рамках кримінального провадження. Це означає, що така діяльність може вчинятися виключно з моменту початку досудового розслідування, а не раніше. Адже всі процесуальні дії здійснюються лише після початку кримінального провадження [102, с. 147], тобто з моменту внесення до ЄРДР відомостей про вчинення конкретною особою кримінального правопорушення. Тільки у такому разі слідчий, прокурор наділяються повноваженнями з проведення різних процесуальних дій, які є засобами доказування та завдяки яким буде прийнято рішення про наділення особи статусом підозрюваного [58, с. 270]. Відповідно всі відомості, що отримані до відкриття кримінального провадження, не можуть і не будуть вважатися доказами. Вони мають орієнтовний характер і можуть ураховуватися суб'єктами доказування під час здійснення досудового розслідування та судового провадження виключно при визначенні напрямів розслідування, висуненні слідчих версій і вирішенні організаційних, а не процесуальних питань.

Щодо особливостей доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, вони зумовлені передусім специфікою окресленої категорії кримінальних правопорушень. Як слушно зазначає з цього приводу Т. О. Часова, «економічну злочинність визначають як складний та латентний вид злочинних діянь, доказування яких потребує ретельно продуманого плану розслідування, збору доказової бази. Найчастіше економічна злочинність поєднується зі службовою, а частина злочинів вчиняється з використанням особами свого службового становища» [195, с. 325]. Більше того, «розвиток інформаційних технологій створив нові способи, методи та прийоми вчинення економічних злочинів» [194, с. 38].

З наведеного видно, що механізм учинення злочинів у сфері економіки є складним, бо нерідко становить технології злочинної діяльності, які у своїй сукупності поєднують декілька різних за кримінально-правовою кваліфікацією протиправних діянь, але спільних по відношенню до злочинного задуму. Інакше кажучи, мова йде про вчинення поряд із основними злочинами у сфері економіки підпорядкованих кримінальних правопорушень, які водночас виступають як спосіб їх учинення (підготовки, безпосереднього вчинення, приховування) та полегшують досягнення єдиного кримінального протиправного задуму [148, с. 306]. Тобто мова йде не про просту сукупність кримінальних правопорушень, а об'єднану зв'язками систему протиправних діянь. Безперечно, наведені обставини напряду впливають як на весь процес доказування в кримінальних провадженнях про названі злочини, так і на систему суб'єктів, уповноважених здійснювати таке доказування [145, с. 123].

У контексті вищенаведеного варто навести думку О. В. Пчеліної щодо впливу специфіки події економічного злочину на процес доказування. Зокрема, вчена стверджує, що «специфіка події економічного злочину як певної злочинної технології полягає в тому, що він являє собою складну систему дій групи осіб, у яких містяться ознаки об'єктивної сторони кількох злочинів, поєднаних єдиним задумом (метою). Тому під час розслідування економічних злочинів потрібно зважати на те, що одночасному доказуванню підлягають обставини стосовно вчинення не одного злочину, а одразу їх сукупності (комплексу), поєднаних єдиним задумом» [143, с. 206]. Зазначене вкотре підкреслює, що специфіка злочинів у сфері економіки впливає не тільки на зміст предмета доказування, джерела доказів і способи доказування, а також на коло суб'єктів, які уповноважені його здійснювати з урахуванням процесуальних повноважень, підслідності, наявності спеціальних знань. При цьому, як указує В. О. Попелюшко, для одних суб'єктів кримінального процесу доказування є їх процесуальним обов'язком, а для інших – їх процесуальним правом. На суд покладено

обов'язок об'єктивно і неупереджено створювати необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов'язків і здійснення наданих їм прав та функцію розгляду справи, основною складовою якої також є з'ясування справжніх фактичних обставин справи [111, с. 7].

Насамперед слід наголосити, що суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є суб'єктами кримінальної процесуальної діяльності, а отже, суб'єктами кримінальних процесуальних відносин. Зокрема, як зазначає В. Г. Пожар, ними є «державні органи й посадові особи, які ведуть кримінальне провадження, особи, які залучаються до кримінального провадження для захисту своїх прав і законних інтересів або для виконання своїх обов'язків, особи, які сприяють здійсненню кримінального провадження, тощо» [110, с. 469]. При цьому вони наділені законом обов'язком чи правом здійснювати доказування у визначеному кримінальним процесуальним законодавством порядку. Як указує з цього приводу законодавець, «під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства» [84].

У КПК України відсутня окрема правова норма, яка б визначала перелік суб'єктів доказування в кримінальному провадженні. Разом із тим його можна встановити шляхом аналізу положень кримінального процесуального законодавства, які визначають засади кримінального провадження; характеризують суд, сторони та інших учасників кримінального провадження; закріплюють поняття доказів, критерії належності та допустимості при визнанні відомостей доказами, перелік обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, обов'язок доказування, особливості збирання й оцінки доказів; надають характеристику джерел доказів; тощо.

Згідно приписів ст. 92 КПК України «обов'язок доказування покладається на слідчого, прокурора, потерпілого, а також сторону, яка подає дані щодо розміру процесуальних витрат та обставин, які характеризують обвинуваченого, належності та допустимості доказів» [84]. Разом із тим, ураховуючи етапи процесу доказування та положення статей 93, 94 КПК України, можна сказати, що суб'єктами доказування є сторони кримінального провадження; потерпілий; представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; слідчий суддя, суд.

Щодо суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, їх варто систематизувати за певними критеріями з урахуванням як кримінальних процесуальних, так і криміналістичних особливостей указаної категорії кримінальних правопорушень і діяльності з їх виявлення, досудового розслідування та судового провадження. Зокрема, пропонуємо як критерії систематизації суб'єктів доказування в зазначених кримінальних провадженнях виокремити: стадії кримінального провадження; підслідність досудового розслідування злочинів у сфері економіки; безпосередність здійснення доказування [140, с. 124; 148, с. 307].

У положенні п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України законодавець наводить тлумачення кримінального провадження як «досудового розслідування і судового провадження, процесуальних дій у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність» [84], з чого помітно, що основними складовими системи кримінального провадження є досудове розслідування та судове провадження. Водночас у теорії кримінального процесу вчені пропонують більш розгорнуту систему кримінального процесу, виокремлюючи в її структурі досудове розслідування; підготовче провадження; судовий розгляд; апеляційне провадження; виконання вироку, постанови та ухвали суду; касаційне провадження; касаційне провадження; провадження за нововиявленими або виключними обставинами [15, с. 16–17; 81, с. 22; 83, с. 9–10]. Відповідно

залежно від стадії кримінального провадження пропонуємо виокремлювати таких суб'єктів доказування:

- суб'єкти доказування під час провадження досудового розслідування злочинів у сфері економіки;
- суб'єкти доказування під час здійснення судового провадження щодо злочинів у сфері економіки.

При цьому остання група суб'єктів може уточнюватися залежно від виду судового провадження (в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, за нововиявленими або виключними обставинами) та його етапу (підготовче провадження, судовий розгляд тощо) [145, с. 124].

Наступним критерієм систематизації суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є підслідність вказаного різновиду злочинів. Мова йде передусім про те, що по відношенню до злочинів у сфері економіки досудове розслідування здійснюється у формі досудового слідства. Це, своєю чергою, означає, що досудове слідство злочинів у сфері економіки з урахуванням їх підслідності здійснюють: слідчі підрозділи; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ); підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки (далі – БЕБ) України. При цьому досудове слідство злочинів у сфері економіки здійснюють слідчі підрозділи органів Національної поліції (далі – НП), органів безпеки й органів Державного бюро розслідувань (далі – ДБР) [84].

Слідчі підрозділи органів НП відповідно до ч. 1 ст. 216 КПК України здійснюють досудове розслідування тих злочинів у сфері економіки, розслідування яких не віднесено до підслідності інших органів досудового розслідування [84], тим самим виконуючи завдання поліції з надання поліцейських послуг у сфері протидії злочинності [134]. Законодавець уповноважує слідчі підрозділи органів НП відповідно до покладених на поліцію завдань виявляти причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, вживати у межах своєї компетенції заходів

для їх усунення; вживати заходів з метою виявлення кримінальних правопорушень; припиняти виявлені кримінальні правопорушення; розшукувати осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання; доставляти у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення; виконувати в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України; за письмовим запитом в установленому законом порядку безплатно одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб державної форми власності інформацію, необхідну для виконання завдань та повноважень поліції у вигляді та у формі, що зазначені в такому запиті; здійснювати представництво та забезпечувати виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі; здійснювати співробітництво з Європейським поліцейським офісом (Європолом); здійснює збирання біометричних даних осіб, у тому числі шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених КПК України [134] тощо.

Слідчі підрозділи в структурі Служби безпеки України (далі – СБУ) були створені з метою забезпечення реалізації завдання «з попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України» [136], оскільки відповідно до своїх основних завдань СБУ зобов'язана «... виявляти, припиняти та розкривати кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ, проводити їх досудове розслідування; розшукувати осіб, які переховуються у зв'язку із вчиненням зазначених кримінальних правопорушень; ...здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки; у межах визначеної

законодавством компетенції забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб; ...подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень...» [136].

Відповідно до ч. 2 ст. 216 КПК України слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері економіки, які передбачені статтями 201, 201¹, 258⁵, 333, 447 КК України [84; 82]. При цьому для виконання слідчими підрозділами органів безпеки обов'язку доказування в кримінальних провадженнях, у тому числі про злочини у сфері економіки, законодавець наділив їх певним обсягом прав, визначених як у положеннях КПК України, так і ст. 25 Закону України «Про Службу безпеки України». Зокрема, згідно з останньою слідчі органів безпеки мають право: вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень СБУ, перевіряти у зв'язку з цим документи, які посвідчують їх особу, а також проводити огляд осіб, їх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховання речових доказів злочинної діяльності; використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам, для проїзду до місця події, припинення кримінальних правопорушень, переслідування та затримання осіб, які підозрюються в їх вчиненні; виключно при безпосередньому припиненні кримінальних правопорушень, розслідування яких віднесено законодавством до компетенції СБУ, переслідуванні осіб, що підозрюються у їх вчиненні,

заходити в жилі, службові, виробничі та інші приміщення, на території і земельні ділянки та оглядати їх в порядку, передбаченому КПК України [136].

Окремо варто зосередити увагу на тому, що під час розслідування слідчими підрозділами органів безпеки злочинів у сфері економіки, які пов'язані з фінансуванням терористичної діяльності, вони згідно з ч. 2 ст. 25 Закону «Про Службу безпеки України» мають право: «одержувати в установленому законом порядку на письмову вимогу керівника від митних органів, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форми власності) інформацію і документи про операції, стан рахунків і руху коштів на них за конкретний проміжок часу (з розшифруванням сум, дати призначення та контрагента платежу), вклади, внутрішньо- та зовнішньоекономічні угоди, а також завірені копії документів, на підставі яких було відкрито рахунок конкретної юридичної або фізичної особи; ініціювати в судовому порядку питання надання доступу до активів, що пов'язані з тероризмом та його фінансуванням, розповсюдженням зброї масового знищення та його фінансуванням» [136].

Слідчі органів ДБР здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері економіки тільки в тому випадку, якщо вони були вчинені суб'єктами, зазначеними в пунктах 1, 2 ч. 4 ст. 216 КПК України [84; 84]. Також указані суб'єкти уповноважені здійснювати доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини, вчинені проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення). Зокрема, мова йде про злочини, передбачені ст. 410 КК України, а саме – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем [82].

На те, що слідчі підрозділи органів ДБР є суб'єктом доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини у сфері економіки

вказують також і завдання вказаного правоохоронного органу. Згідно зі ст. 5 Закону «Про Державне бюро розслідувань» на цей орган покладається вирішення «завдання із запобігання, виявлення, припинення, розкриття і розслідування: 1) злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до першої–третьої категорій посад державної служби, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли ці злочини віднесено до підслідності детективів НАБУ; 2) злочинів, вчинених службовими особами НАБУ, заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю НАБУ; 3) злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), крім злочинів, передбачених ст. 422 КК України» [119]. При цьому ДБР здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, в тому числі злочинів у сфері економіки, на підставах та в порядку, встановлених законом. Мова йде про кримінальне процесуальне законодавство. Також ДБР «вживає заходів щодо відшкодування завданих державі збитків і шкоди, забезпечує можливості для конфіскації коштів та іншого майна, одержаного внаслідок вчинення кримінальних правопорушень, у порядку, визначеному законодавством; здійснює виконання запитів про надання правової допомоги, які надійшли від компетентних органів іноземних держав; здійснює співробітництво з поліцейськими та іншими відповідними органами іноземних держав відповідно до законів та міжнародних договорів України» [119].

Реалізує ДБР названі повноваження шляхом здійснення на підставах і в порядку, встановлених законом, слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; безоплатного одержання в порядку, передбаченому КПК України, за письмовими запитами інформації, необхідної у справах про

кримінальні правопорушення, що знаходяться у провадженні ДБР, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, у тому числі інформацію з обмеженим доступом; проведення фотографування, аудіо- і відеозйомки, дактилоскопії осіб, затриманих за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, взятих під варту; вживання заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, що можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації або мають ознаки необґрунтованості та можуть бути стягнуті в дохід держави [119] тощо.

Детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері економіки, передбачених статтями 191, 206², 209, 210, 211, 410 КК України, а також статтями 354, 364, 368, 369 КК України у разі вчинення злочинних технологій збагачення, коли вказані діяння вчинялися для полегшення та/чи приховування основного економічного злочину, якщо наявна хоча б одна з умов, зазначених у пп. 1–3 ч. 5 ст. 216 КПК України [84; 82]. Інакше кажучи, детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування та відповідно доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері економіки, а також економічні злочини, які вчинені вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та становлять загрозу національній безпеці [133]. При цьому згідно зі ст. 10 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України» досудове розслідування у кримінальних провадженнях щодо злочинів, віднесених законом до підслідності Національного бюро, а також в інших справах, витребуваних до Національного бюро прокурором, що здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування працівниками Національного бюро, проводять старші детективи та детективи Національного бюро, а також оперативно-технічні підрозділи і підрозділи внутрішнього контролю [133].

Детективи НАБУ з метою доказування всіх обставин, визначених ст. 91 КПК України та що мають важливе значення для кримінального провадження про злочини у сфері економіки, під час здійснення досудового розслідування вживають заходів «щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації, здійснюють діяльність щодо зберігання коштів та іншого майна, на яке накладено арешт; взаємодіяти з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами для виконання своїх обов'язків; забезпечувати на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні правопорушення; здійснювати міжнародне співробітництво у межах своєї компетенції відповідно до законодавства України та міжнародних договорів України; вживають заходів щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості, надсилає Спеціалізованій антикорупційній прокуратурі матеріали для вирішення питання про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [133].

Детективи органів БЕБ, реалізуючи завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави [118], згідно з пп. 1–3 ч. 3 ст. 216 КПК України здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері економіки, передбачених статтями 199, 200, 203², 204, 205¹, 206, 212, 212¹, 218¹, 219, 220¹, 220², 222, 222¹, 223¹, 224, 229, 231, 232, 232¹, 232², 233 КК України. Крім того, детективи органів БЕБ є суб'єктами доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, передбачених ст. 191 КК України, якщо їх предметом є бюджетне відшкодування, та статтями 206², 210, 211 КК України, у разі якщо їх досудове розслідування не віднесено до підслідності ДБР чи НАБУ. Також детективи органів БЕБ здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері економіки, передбачених статтями 191 (якщо предметом злочину не є бюджетне відшкодування) та 364 КК України, «за умови, що розмір предмета такого кримінального

правопорушення або завданої ним шкоди становить від п'ятисот до двох тисяч розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на час вчинення кримінального правопорушення, та його вчинено службовою особою державного органу, органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків, та досудове розслідування такого кримінального правопорушення не віднесено до підслідності ДБР чи НАБУ» [84].

Детективи органів БЕБ як суб'єкти доказування фактично забезпечують економічну безпеку держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави. З цією метою вони у випадках і порядку, визначених КПК України та іншими законами України, під час розслідування злочинів у сфері економіки здійснюють співробітництво з компетентними органами інших держав, міжнародними, міжурядовими організаціями в межах своєї компетенції. Як приклад, працівники БЕБ можуть брати участь у міжнародних слідчих групах, залучати до роботи іноземних експертів з боротьби з кримінальними правопорушеннями у сфері економіки. Також детективи БЕБ, здійснюючи доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, відповідно до закону, взаємодіють з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, іншими органами влади, підприємствами, установами та організаціями, банками та іншими фінансовими установами, Державною службою фінансового моніторингу України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Антимонопольним комітетом України, Фондом державного майна України, органами державного фінансового контролю, податковими та митними органами, а також іншими органами, що здійснюють державний контроль за дотриманням юридичними і фізичними особами законодавства України. Крім того, вони мають безпосередній, у тому числі автоматизований, доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків (баз) даних, держателем (адміністратором)

яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, користується державними, у тому числі урядовими [118]. Зокрема, це стосується концентрації їхніх зусиль на розслідуванні кримінальних правопорушень із великим обсягом слідчої та оперативно-розшукової роботи з метою забезпечення повного та неупередженого розслідування кримінальних проваджень у визначені терміни. Концентрація сил і засобів на розслідування таких злочинів виявляється у створенні слідчої або слідчо-оперативної групи, що дозволяє одночасне ведення слідства в декількох напрямках, у різних місцях з усебічною і паралельною перевіркою кількох версій, а також можливість зосереджувати зусилля на вирішенні окремих найбільш складних завдань [35, с. 178].

Окремо варто наголосити на тому, що у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, передбачених статтями 209 і 209¹ КК України, суб'єктами доказування будуть слідчі того органу, який розпочав досудове розслідування або до підслідності якого відноситься кримінальне правопорушення, що передував легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом, крім випадків, коли ці кримінальні правопорушення віднесено згідно зі ст. 216 КПК України до підслідності НАБУ [84].

За таким критерієм, як безпосередність здійснення доказування, суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про економічні злочини варто систематизувати в такі групи:

- суб'єкти, які безпосередньо здійснюють доказування в кримінальних провадженнях окресленої категорії;
- суб'єкти, які опосередковано здійснюють доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

У першому випадку мова йде про слідчого (детектива), прокурора, слідчого суддю, суд, які уповноважені кримінальним процесуальним законодавством самотійно проводити процесуальні дії з метою збирання, перевірки й оцінки доказів про факти й обставини вчинення вказаних кримінальних правопорушень, а в другому – сторону захисту, потерпілого,

представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які вправі ініціювати проведення процесуальних дій; працівників оперативних підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, оперативно-технічного підрозділу та підрозділу внутрішнього контролю НАБУ, які проводять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням прокурора, слідчого (детектива); правоохоронні органи іноземних держав, які вправі або ініціювати проведення процесуальних дій, або проводять їх за дорученням слідчого, прокурора в рамках міжнародного співробітництва [84].

Згідно зі ст. 40 КПК України слідчий є самостійним у своїй процесуальній діяльності та несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій. При цьому слідчий як суб'єкт доказування, зокрема в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, уповноважений проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії; доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій тощо. Разом із тим на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службових осіб, інших фізичних осіб покладено обов'язок виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого [84]. Проте в КПК України залишається неврегульованим питання про процесуальні повноваження детектива, який згідно з пп. 2 і 3 ч. 2 ст. 38 указанного нормативно-правового акта є суб'єктом досудового розслідування, а отже, і доказування в кримінальних провадженнях, у тому числі й про злочини у сфері економіки. У зв'язку з цим

зادля усунення названої законодавчої прогалини пропонуємо внести зміни до назви та тексту ст. 40 КПК України, а саме термін «слідчий» замінити на «слідчий (детектив)».

Прокурор як суб'єкт доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є самостійним у своїй процесуальній діяльності, здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням [84]. У положеннях ст. 36 КПК України визначені повноваження прокурора, які він реалізує у кримінальному провадженні.

Також до суб'єктів, які безпосередньо здійснюють доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, варто віднести слідчого суддю та суд. Перший, здійснюючи судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [84], дає дозволи на проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Він у такий спосіб забезпечує дотримання належної правової процедури під час збирання доказів у кримінальному провадженні, а отже, щоб зібрані докази відповідали встановленим до них вимог і в майбутньому могли бути взяті за основу при обґрунтуванні обвинувачення. Однак доводиться констатувати, що в КПК України відсутня окрема стаття, в якій би регламентувався процесуальний статус і повноваження слідчого судді в кримінальному провадженні. Тільки в п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України законодавець наводить трактування поняття «слідчого судді», але при цьому не зазначає, якими конкретними повноваженнями він наділяється під час здійснення судового контролю в кримінальному провадженні. Щодо суду як суб'єкта доказування в кримінальному провадженні про злочини у сфері економіки, варто наголосити, що він згідно з ч. 1 ст. 30 КПК України здійснює правосуддя. Більше того, відповідно до ч. 1 ст. 94 КПК України він, як і слідчий, прокурор, слідчий суддя, «за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й

неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» [84].

З приводу суб'єктів, які опосередковано здійснюють доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, то, як уже зазначалося, ними є:

1. Сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які вправі збирати докази шляхом звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб із запитом про витребування й отримання доказів; ініціювання проведення окремих процесуальних дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань. Вказані суб'єкти збирають докази, керуючись своїми процесуальними правами. Зокрема підозрюваний, обвинувачений має право «збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу; застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо. Законний представник і захисник користуються відповідно процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, інтереси якого він представляє чи здійснює захист, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, обвинуваченим і не може бути доручена законному представнику чи захиснику» [84].

Потерпілий відповідно до ст. 56 КПК України в кримінальному провадженні, в тому числі про злочини у сфері економіки, має право

«подавати докази на підтвердження своєї заяви; подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду; заявляти відводи та клопотання; давати пояснення, показання або відмовитися їх давати; оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду в порядку, передбаченому КПК; застосовувати з дотриманням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення у передбачених КПК випадках; брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення яких ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дії, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участю. Представник потерпілого користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім випадків, коли реалізація таких прав не може бути доручена представнику» [84].

Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, як суб'єкт доказування згідно зі ст. 64¹ КПК України має право давати пояснення з приводу вчинення злочину (-ів) у сфері економіки; збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази; брати участь у проведенні процесуальних дій; під час проведення процесуальних дій ставити запитання та висловлювати зауваження; знайомитися з протоколами процесуальних дій; застосовувати у встановленому КПК порядку технічні засоби під час проведення процесуальних дій, в яких він бере участь; заявляти клопотання про проведення процесуальних дій; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді [84].

2. Працівники оперативних підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ

виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, оперативно-технічного підрозділу та підрозділу внутрішнього контролю НАБУ не є самостійними суб'єктами доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Вони збирають докази шляхом проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій тільки за письмовим дорученням прокурора чи органу досудового розслідування. Виконання такого доручення є їхнім обов'язком. Більше того, згідно з ч. 2 ст. 41 КПК України вказані суб'єкти, окрім співробітників підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю НАБУ, не мають права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [15].

3. Правоохоронні органи іноземних держав, які вправі або ініціювати проведення процесуальних дій або проводять їх за дорученням слідчого, прокурора, у тому числі в рамках міжнародного співробітництва. Останнє, як зазначається в ст. 542 КПК України, «полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків» [84].

Для того щоб зібрані в процесі звернення за міжнародною правовою допомогою під час розслідування злочинів у сфері економіки, зокрема транснаціонального характеру, відомості визнавалися доказами, як наголошує І. О. Завидняк, варто чітко дотримуватися встановленого КПК України порядку зносин і передачі запитів. Інакше фактичні дані, отримані в процесі виконання запиту про надання міжнародної правової допомоги в розслідуванні злочинів цієї категорії не визнаються допустимими доказами. Зокрема вчений акцентує увагу на таких випадках:

1) фактичні дані отримані особою, яка відповідно до кримінального процесуального законодавства запитуваної Сторони не є компетентною здійснювати кримінальне провадження;

2) фактичні дані отримані з порушенням прав особи, яка брала участь у проведенні процесуальної дії;

3) достовірність фактичних даних викликає сумніви, які не можуть бути усунуті в подальшому провадженні по справі (наприклад, невідоме їх джерело; вони формалізовані в таких документах, що не мають аналогів у кримінальному процесуальному законодавстві України тощо);

4) фактичні дані отримані в результаті слідчої або судової дії, проведеної із суттєвим порушенням вимог процесуального закону запитуваної Сторони;

5) фактичні дані отримані з порушенням встановленого міжнародним договором порядку зносин;

6) фактичні дані отримані від осіб, яких примушували свідчити, незважаючи на встановлені щодо до них імунітети;

7) запит про надання правової допомоги не відповідає вимогам міжнародних договорів щодо його форми та змісту, а також вимогам національного законодавства [61, с. 333].

Отже, доказування в кримінальному провадженні про злочини у сфері економіки – це структурована розумово-практична діяльність уповноважених суб'єктів, яка реалізується на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, і полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів про обставини вчинення названих кримінальних правопорушень та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. На процес доказування у виокремленій категорії кримінальних проваджень впливають особливості механізму вчинення злочинів у сфері економіки, зокрема: використання атрибутики суб'єктів господарювання; замаскованість під господарські правопорушення; вчинення сукупності основних і підпорядкованих злочинів, що утворюють технології злочинного

збагачення; використання корупційних зв'язків; вчинення групою осіб із розподілом ролей.

Одним із елементів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є суб'єкти, які уповноважені його здійснювати. З урахуванням як кримінальних процесуальних, так і криміналістичних особливостей указаної категорії злочинів і діяльності з їх виявлення, досудового розслідування та судового провадження суб'єктів доказування в зазначених кримінальних провадженнях слід систематизувати залежно від стадії кримінального провадження; підслідності досудового розслідування злочинів у сфері економіки; безпосередності здійснення доказування.

2.2. Підстави та процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до Єдиного реєстру досудових розслідувань

Злочини у сфері економіки визначаються суспільною небезпекою, оскільки завдають шкоди не тільки майновим інтересам окремих фізичних і юридичних осіб, а й держави взагалі. Вони підривають як рівень її економічного розвитку, так і довіри до державних інституцій. У зв'язку з цим протидія та запобігання злочинності в сфері економіки є одним із пріоритетних напрямів державної політики та діяльності правоохоронних органів і органів державного фінансового контролю.

Так, одним із способів боротьби із злочинами в сфері економіки є їх своєчасне виявлення та досудове розслідування. Зокрема, проаналізувавши статистичні відомості про кількість облікованих злочинів у сфері економіки, можна помітити, що їхня питома вага дещо зменшилася в період дії в Україні правового режиму воєнного стану. У 2022 році всього було виявлено та зареєстровано кримінальних правопорушень, учинених на підприємствах, установах, організаціях, за видами економічної діяльності – 35471, а в 2021 році – 48005 [165]. При цьому «загальна кількість зареєстрованих

кримінальних правопорушень, вчинених на підприємствах, установах, організаціях, за видами економічної діяльності впродовж 2020 року складала 49728 кримінальних проваджень, що значно менше, ніж у 2019 році – 56903, у 2018 році – 58606 та у 2017 році – 52903 та є приблизно на рівні 2016 року – 47833. Майже така ж тенденція і з виявлених у минулому році тяжких злочинів цієї категорії: 18460 проваджень, що приблизно на рівні 2019 року, але менше, ніж у 2018 році – 19834 та у 2017 році – 19057. Водночас із особливо тяжких кримінальних правопорушень цієї категорії ситуація виглядає дещо по-іншому: із 2016 року, коли було зареєстровано 1895 таких злочинів, кількість виявлених почала зменшуватись у 2017 році – 1825 та у 2018 році – 1513, у 2019 році була майже на рівні – 1841 і дещо збільшилась у 2020 році – 1956. Що стосується цього виду злочинів середньої тяжкості, то їх реєстрація щороку з 2016 по 2019 рік тільки зростала, у той час як у 2020 році їх було зареєстровано в цілому майже вдвічі менше (11208). З цього можна зробити висновок, що протидія злочинам цієї категорії у 2020 році у цілому погіршилась, оскільки зареєстровано їх значно менше, хоча і збільшилась дещо кількість особливо тяжких кримінальних правопорушень, але їх відсоток мізерний в загальній сумі» [162].

Окремо варто зазначити, що значну частку в структурі злочинності в сфері економіки займають злочини у сфері господарської діяльності, а також привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Як приклад, у 2020 році обліковано 5156 злочинів у сфері господарської діяльності та 11160 злочинів, передбачених ст. 191 КК України, у 2021 році відповідно 5350 і 11092, у 2022 році – 3368 і 6698. Причому особлива увага приділяється виявленню та досудовому розслідуванню кримінальних правопорушень щодо легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом, фінансування тероризму, розповсюдження зброї масового знищення. Так, упродовж 2022 року розпочато 2219 таких кримінальних проваджень, з яких 3 щодо юридичної особи [165].

Наведені статистичні дані аргументують необхідність дослідити підстави та процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР, оскільки з цього моменту розпочинається їх досудове розслідування. При цьому від чіткої правової регламентації процесуальної діяльності саме на першому етапі досудового провадження залежить забезпечення законності й обґрунтованості подальшого розслідування та судового розгляду справи. Тому, як наголошує В. Г. Дрозд, належна увага повинна приділятися дослідженню основних питань, пов'язаних із початковим етапом кримінальної процесуальної діяльності [58, с. 268; 59, с. 113]. І ми цілком підтримуємо таке твердження, оскільки на практиці вельми важливе значення має завчасний початок досудового розслідування, в тому числі по злочинам у сфері економіки. Тому й не дарма питання, пов'язані з різноаспектними проблемами початку досудового розслідування постійно перебуває в полі зору вчених-процесуалістів. Більше того, актуальність дослідження підстав і порядку внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР підтверджується тим фактом, що «початок досудового розслідування є визначальним у кримінальному провадженні, оскільки на цьому етапі вирішується питання, чи буде здійснюватися досудове розслідування взагалі та який орган це робитиме» [187]. «Саме від вирішення питання щодо реєстрації заяви чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення в ЄРДР залежить подальша доля процесуальних дій, як у певному конкретному провадженні, так і в інших, що перебувають у слідчого та в слідчому підрозділі загалом, оскільки надмірне навантаження на слідчого й процесуального керівника негативно впливає на якість і періодичність проведення слідчих (розшукових) дій» [170, с. 189].

Внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР є обов'язком, а не правом прокурора, слідчого (детектива), який забезпечує реалізацію такої засади кримінального провадження, як публічність. Зокрема, відповідно до ст. 25 КПК України «прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку

безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила» [84].

Більше того, вказана засада знаходить свою об'єктивізацію і в положеннях ч. 1 ст. 214 КПК України, згідно з якими «слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР» [84]. Аналізуючи наведену норму, А. Ф. Волобуєв та О. О. Волобуєва зауважують, що імперативний припис ст. 214 КПК України зобов'язує невідкладно починати досудове розслідування після реєстрації заяв і повідомлень про кримінальне правопорушення. Складається враження, що саме це положення відкрило «шлюзи» для величезної кількості заяв про нібито кримінальні правопорушення з вимогою захисту порушених прав за допомогою кримінально-правових засобів. Це дуже швидко призвело до перевантаження органів досудового розслідування, коли в провадженні кожного слідчого опинилося кілька сотень справ (а іноді й більше 1000). По суті слідчі підрозділи перетворилися на реєстраторів і накопичувачів матеріалів кримінальних проваджень. У створених умовах не могло йтися про реальне та ефективне розслідування, воно досить часто перетворювалося на його імітацію. Як швидко виявилось, значна кількість таких заяв і повідомлень стосувалася правопорушень не кримінальних, а зовсім інших (адміністративних, цивільних, господарських), а іноді й умисних неправдивих повідомлень про нібито вчинене кримінальне правопорушення [34, с. 40]. У випадку ж

відсутності технічної можливості доступу до ЄРДР, за умови введення в Україні правового режиму воєнного стану законодавець допускає можливість розпочати досудове розслідування не шляхом внесення відомостей до ЄРДР, а за допомогою винесення постанови про початок досудового розслідування (п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України).

З наведеного помітно, що у разі виявлення ознак злочину(-ів) у сфері економіки прокурор і слідчий обов'язково повинні розпочати досудове розслідування. Проте, як було зазначено в попередньому підрозділі дисертації, суб'єктом доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки залежно від їх підслідності є не тільки слідчі, але й детективи. Відповідно обов'язок розпочати досудове розслідування покладається й на детектива. У зв'язку з цим пропонуємо КПК України внести такі зміни: у ст. 25 словосполучення «прокурор, слідчий» замінити на «прокурор, слідчий, детектив, дізнавач», у ч. 1 ст. 214 – «слідчий, дізнавач, прокурор» на «слідчий, детектив, дізнавач, прокурор», п. 1 ч. 1 ст. 615 – «дізнавач, слідчий, прокурор» на «дізнавач, слідчий, детектив, прокурор».

Кримінальним процесуальним законодавством визначено підстави та порядок початку досудового розслідування. Проте в поданому дослідженні пропонуємо охарактеризувати підстави та порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР з урахуванням особливостей кримінально-правової та криміналістичної характеристик цих злочинів, а також діяльності уповноважених суб'єктів з їх виявлення та досудового розслідування. Згідно з ч. 1 ст. 214 КПК України підставами для початку досудового розслідування, а отже, внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР, є «подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення» [84]. При цьому зі змісту цієї норми права помітно, що суб'єктами самостійного виявлення можуть бути слідчий, дізнавач, прокурор. Більше того, в ст. 25 КПК України законодавець зобов'язує

прокурора та слідчого в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення, крім тих випадків, коли кримінальне провадження розпочинається виключно на підставі заяви потерпілого, розпочати досудове розслідування. Разом із тим у ч. 4 ст. 214 КПК України закріплений обов'язок слідчого, прокурора, іншої службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, приймати та реєструвати таку заяву чи повідомлення [84].

Окремо слід зазначити, що на законодавчому рівні врегульовані особливості одержання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення або необґрунтовані доходи, віднесені до підслідності ДБР у ст. 8 спеціального закону. Зокрема, мова йде про створення та функціонування для одержання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені до підслідності ДБР, зокрема злочини у сфері економіки, спеціальної телефонної лінії, а також про забезпечення можливості подання таких заяв і повідомлень, у тому числі без зазначення прізвища, імені, по батькові (найменування) потерпілого або заявника, через офіційний вебсайт ДБР та засобами електронного зв'язку. При цьому «заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення або про необґрунтовані активи, в яких не зазначені прізвище, ім'я, по батькові (найменування) потерпілого або заявника, розглядаються за умови, що відповідна інформація стосується конкретної особи або містить фактичні дані про вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, які можуть бути перевірені» [119]. Також питання отримання заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення законодавчо врегульовані в положеннях ст. 19 Закону «Про Національне антикорупційне бюро України», згідно з якою в НАБУ для отримання заяв і повідомлень, у тому числі анонімних, про кримінальні правопорушення, зокрема злочини у сфері економіки, створюється спеціальна телефонна лінія та забезпечується можливість подання таких повідомлень через офіційний вебсайт Національного бюро в мережі Інтернет та засобами електронного зв'язку.

При цьому зазначається, що «анонімні заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення або необґрунтовані активи розглядаються Національним бюро за умови, що відповідна інформація стосується конкретної особи, містить фактичні дані та може бути перевірена» [133]. Разом із тим у вказаних законодавчих нормативно-правових актах указано, що отримані ДБР і НАБУ заяви і повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення розглядаються в порядку, визначеному КПК України.

Більш детально процедура отримання та реєстрації відомостей про вчинення кримінального правопорушення, в тому числі злочину в сфері економіки, регламентована на підзаконному нормативно-правовому рівні. Тобто мова йде про організаційні, а не кримінальні процесуальні аспекти реагування правоохоронних органів на інформацію про вчинені кримінальні правопорушення. Зокрема, в органах і підрозділах Національної поліції порядок ведення єдиного обліку заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – ІТС ПІНП) регулюється наказом Міністерства внутрішніх справ України № 100 від 8 лютого 2019 р. «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» [128]; у СБУ – наказом Центрального управління СБУ від 16 листопада 2012 р. № 515 «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в СБУ заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення» [122]; в ДБР – наказом ДБР від 19 вересня 2022 р. № 473 «Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень громадян та організації особистого прийому громадян у центральному апараті та територіальних управліннях ДБР» [125], наказом ДБР від 28 грудня 2021р. № 726 «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті ДБР» [123], наказом ДБР від 19 вересня 2022 р. № 473 «Про затвердження Порядку

роботи спеціальної телефонної лінії у центральному апараті та територіальних управліннях ДБР» [131]; у НАБУ – наказом НАБУ від 28 лютого 2019 р. № 34 «Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень громадян, заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, депутатських запитів, звернень та вимог народних депутатів України, адвокатських запитів у Національному антикорупційному бюро України та його територіальних управліннях» [126]; у БЕБ – наказом БЕБ від 23 березня 2022 р. № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності БЕБ України» [124].

Згідно з Порядком ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події джерелом інформації про кримінальні правопорушення, зокрема у сфері економіки, є: «1) заяви (повідомлення) осіб, які надходять до органу (підрозділу) поліції, особи, уповноваженої на здійснення досудового розслідування, або службової особи, уповноваженої на прийняття та реєстрацію заяв (повідомлень); 2) самостійно виявлені слідчим (дізнавачем) або іншою посадовою особою органу (підрозділу) поліції з будь-якого джерела обставини кримінального правопорушення; 3) повідомлення осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні; 4) інше» [128]. При цьому до органів (підрозділів) поліції можуть подаватися усні або письмові заяви (повідомлення), отримані як на особистому прийомі, так і телефоном за скороченим номером екстреного виклику поліції «102», що реєструється в ІТС ПНП з автоматичним присвоєнням порядкових номерів єдиного обліку. У разі самостійного виявлення поліцейським з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про кримінальне правопорушення, невідкладно, але не пізніше 24 годин рапортом доповідає про це керівникові органу (підрозділу)

поліції або особі, яка виконує його обов'язки. Відомості про виявлене кримінальне правопорушення реєструються в ІТС ПНП та невідкладно, але не пізніше 24 годин реєстрації передаються: до органу досудового розслідування для внесення відповідних відомостей до ЄРДР або передання цих відомостей до органів (підрозділів) поліції нижчого рівня та їх внесення до ЄРДР; у міжрегіональних територіальних органах поліції та їх територіальних (відокремлених) підрозділах – до органів (підрозділів) поліції, на території обслуговування яких сталася така подія, для прийняття відповідних рішень та внесення до ЄРДР [128].

В Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в СБУ заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення зазначається, що в органах безпеки заяви і повідомлення про вчинені кримінальні правопорушення, зокрема злочини у сфері економіки, приймаються:

- на особистому прийомі, про що складається протокол прийняття заяви про вчинене кримінальне правопорушення та робиться запис у журналі прийому відвідувачів. У разі подання заявником усної заяви складається протокол усної заяви;

- засобами поштового, телеграфного або факсимільного зв'язку та реєструється як звернення громадянина, якщо заявником є фізична особа, чи як вхідний документ, якщо заявником є юридична особа [122].

У разі самотійного виявлення слідчим обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, складається рапорт про виявлене кримінальне правопорушення. Рапорт реєструється як підготовлений документ у встановленому СБУ порядку. Після реєстрації рапорт невідкладно доповідається керівнику слідчого підрозділу. До рапорту додаються матеріали, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, зокрема у сфері економіки [122].

Згідно з Інструкцією про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті ДБР заява про кримінальне правопорушення – це усна чи письмова заява або

повідомлення, в якій викладено обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення або набуття необґрунтованих активів, виявлення яких належить до компетенції ДБР. Відповідно до заяви та повідомлення про кримінальні правопорушення, в тому числі злочини у сфері економіки, можуть бути отримані у письмовій (надіслані поштою або передані до ДБР громадянином особисто, надіслані з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення)) або усній формах. При цьому способами подання такої заяви до ДБР є такі: на особистому прийомі, телефоном через спеціальну телефонну лінію, поштою, електронною поштою, особисто шляхом поміщення заяви до спеціальної скриньки для кореспонденції або шляхом заповнення електронної форми, розміщеної на офіційному вебсайті ДБР. Заяви про кримінальні правопорушення, незалежно від місця і часу їх вчинення, а також повноти повідомлених даних і форми подання, обов'язково приймаються центральним апаратом ДБР. У разі ж надходження до центрального апарату ДБР заяви про кримінальне правопорушення, яка адресована територіальному управлінню ДБР, така заява не підлягає реєстрації та невідкладно направляється разом із супровідним листом за належністю до відповідного територіального управління ДБР з обов'язковим повідомленням заявника [123].

У разі подання усної заяви про вчинення злочину у сфері економіки до ДБР складається протокол прийняття заяви про кримінальне правопорушення, який передається уповноваженою службовою особою на реєстрацію до відділу документального забезпечення. Останній реєструє заяву про кримінальне правопорушення у Журналі реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, що ведеться в системі електронного документообігу (далі – СЕД). Передання заяви про кримінальне правопорушення з одного структурного підрозділу до іншого здійснюється невідкладно, при цьому новий реєстраційний номер на документі не проставляється. У разі ж самостійного виявлення працівником слідчого чи оперативного підрозділу обставин, що можуть свідчити про

вчинення кримінального правопорушення, складається службова (доповідна) записка (рапорт) про виявлене кримінальне правопорушення та невідкладно подається керівнику (начальнику) слідчого підрозділу або керівнику оперативного підрозділу [123].

Приймання усних заяв і повідомлень про злочини у сфері економіки, віднесені до підслідності ДБР, від фізичних та юридичних осіб може здійснюватися за допомогою спеціальної телефонної лінії у центральному апараті та територіальних управліннях ДБР (далі – СТЛ). Зокрема, у разі надходження телефонного дзвінка у розділі голосового меню «повідомити про кримінальне правопорушення», відповідальна особа повинна привітатись, назвати свій номер, що присвоїла система СТЛ, шляхом уточнюючих запитань переконатись у тому, що дозвонювачем правильно обрано розділ голосового меню, після чого запропонувати з'явитися для оформлення письмової заяви (повідомлення) до ДБР або його територіального управління. Якщо усне повідомлення містить короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, а особа, яка про це повідомила, відмовляється з'явитися для оформлення письмового звернення, відповідальна особа фіксує її зміст в електронній реєстраційній картці заяви (повідомлення) про кримінальне правопорушення, що надійшло на СТЛ ДБР (територіального управління ДБР), яка реєструється у СЕД і підлягає розгляду в порядку, встановленому КПК та актами ДБР/відповідного територіального управління ДБР [131].

Щодо порядку отримання та розгляду заяв і повідомлень про вчинені злочини у сфері економіки НАБУ, то він визначений у Інструкції про порядок розгляду звернень громадян, заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, депутатських запитів, звернень та вимог народних депутатів України, адвокатських запитів у Національному антикорупційному бюро України та його територіальних управліннях. Відповідно до положень указанного нормативно-правового акта до НАБУ подаються заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення у письмовій, електронній або

усній формі на особистому прийомі, телефоном, поштою, факсимільним або іншим видом зв'язку. Усні заяви і повідомлення про злочини у сфері економіки, підслідні НАБУ, отримані за допомогою засобів телефонного зв'язку, фіксуються в спеціальній картці. Анонімні ж заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення розглядаються НАБУ тільки в тому разі, якщо викладена в них інформація стосується конкретної особи, містить фактичні (об'єктивні) дані та може бути перевірена. У разі звернення громадян на особистому прийомі з усною заявою про злочини у сфері економіки, про це складається протокол прийняття заяви про кримінальне правопорушення. Усні заяви і повідомлення, що надійшли за допомогою засобів телефонного зв'язку, фіксуються у спеціальній картці. Заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, в тому числі у сфері економіки, що надходять поштою разом з іншою вхідною кореспонденцією, засобами факсимільного зв'язку приймаються підрозділом загального діловодства та передаються для реєстрації до підрозділів по роботі зі зверненнями. Працівниками вказаних підрозділів також приймаються заяви і повідомлення про кримінальні правопорушення, що надійшли від заявників на СТЛ. Усна заява чи повідомлення про злочин у сфері економіки, зроблена під час проведення слідчої (розшукової) дії, заноситься до відповідного протоколу [126].

У БЕБ заяви чи повідомлення про злочини у сфері економіки уповноважені приймати: працівники структурного підрозділу, на який покладено функції організаційно-розпорядчого забезпечення – відповідальні особи за реєстрацію заяв про кримінальні правопорушення у СЕД, що надходять до БЕБ через спеціальну скриньку для кореспонденції, поштою або іншими видами зв'язку; керівники (заступники керівників), старші детективи, детективи підрозділів детективів БЕБ при особистому зверненні заявника. Якщо заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення подається заявником в усній формі, детектив складає протокол прийняття заяви/повідомлення про кримінальне правопорушення, який невідкладно

передається для реєстрації до структурного підрозділу, на який покладено функції організаційно-розпорядчого забезпечення. У разі самостійного виявлення детективом, службовою (посадовою) особою іншого підрозділу БЕБ обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, складається повідомлення (рапорт) про виявлене кримінальне правопорушення. Повідомлення (рапорт) про виявлене кримінальне правопорушення реєструється в структурному підрозділі, на який покладено функції організаційно-розпорядчого забезпечення, та невідкладно передається для розгляду керівнику відповідного підрозділу детективів, згідно з функціональними обов'язками. До повідомлення (рапорту) про виявлене кримінальне правопорушення можуть бути додані матеріали, що свідчать про вчинення кримінального правопорушення, які формуються у справу. Заяви чи повідомлення про кримінальні правопорушення, що надійшли до БЕБ з використанням засобів поштового та електронного зв'язку, через спеціальну скриньку для кореспонденції, державну установу «Урядовий контактний центр», на особистому прийомі, реєструються структурним підрозділом, на який покладено функції організаційно-розпорядчого забезпечення, та невідкладно передаються для розгляду керівнику відповідного підрозділу детективів, згідно з функціональними обов'язками [124].

З наведеного вище випливає, що органи (підрозділи) НП, СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ отримують відомості про вчинені злочини у сфері економіки із зареєстрованих усних чи письмових заяв / повідомлень, які подано особисто, за допомогою телефонного (у тому числі спеціальних телефонних ліній), поштового, факсимільного чи іншого зв'язку, через електронні скриньки чи шляхом заповнення електронних форм на офіційних сторінках правоохоронних органів. Крім того, співробітники вказаних правоохоронних органів можуть самостійно з будь-якого джерела отримати інформацію про вчинення злочину у сфері економіки, про що складаються відповідні рапорти (службові (доповідні) записки).

З приводу наукових підходів до визначення підстав початку досудового розслідування, то вони здебільшого формуються з урахуванням кримінального процесуального урегулювання цього питання. Наприклад, А. В. Столітній виокремлює такі групи підстав для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, а отже, і початку досудового розслідування: «1) заява (громадян про вчинений злочин; з'явлення із зізнанням); 2) повідомлення (підприємств установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості; представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину; повідомлення, опубліковані в пресі); 3) самостійне виявлення слідчим, прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення (під час іншого досудового розслідування, через засоби масової інформації, матеріали оперативних підрозділів, виконавчої служби, контролюючих органів тощо)» [170, с. 190].

Фактично подібною є й позиція В. Г. Дрозд, яка також пропонує виокремлювати такі приводи (підстави) до початку кримінального провадження: 1) заяви про вчинене кримінальне правопорушення; 2) повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення; 3) самостійне виявлення слідчим із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, у тому числі під час досудового розслідування; 4) самостійне виявлення прокурором із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зокрема за результатами перевірки в порядку нагляду, у тому числі під час здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів; 5) самостійно виявлені посадовою особою правоохоронних і контролюючих державних органів факти вчинення чи підготовки до вчинення кримінальних правопорушень» [58, с. 271].

З наведеного помітно, що вчені, керуючись положеннями ст. 214 КПК України, деталізують підстави початку досудового розслідування залежно від

джерела надходження, форми та способу подання, а також суб'єкта їх отримання та розгляду.

Здійснивши аналіз положень нормативно-правових актів, що регулюють порядок отримання, реєстрації та розгляду інформації про вчинені кримінальні правопорушення, а також наукових позицій до визначення підстав початку досудового розслідування, пропонуємо виокремити такі підстави внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР:

- усні заяви / повідомлення, що подані особисто, за допомогою СТЛ;
- письмові заяви / повідомлення, подані особисто, за допомогою поштового, факсимільного чи іншого зв'язку, через електронні скриньки чи заповнення електронних форм на офіційних сторінках уповноважених суб'єктів;
- самостійне виявлення слідчим, детективом, прокурором.

Окремо варто наголосити, що для певних різновидів злочинів у сфері економіки характерне здійснення кримінального провадження у формі приватного обвинувачення. Наприклад, мова йде про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 203¹, ч. 1 ст. 206, статтями 219, 229, 231, 232¹, 232² КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 477 КПК України щодо злочинів у сфері економіки, передбачених п. 1 ч. 1 цієї статті, кримінальне провадження «може бути розпочате слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого» [84]. Тобто підставами внесення до ЄРДР відомостей про злочини у сфері економіки, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України, є тільки усні чи письмові заяви потерпілого. Також з приводу вказаної правової норми зазначимо, що у зв'язку з тим, що суб'єктом досудового розслідування вказаної категорії злочинів з урахуванням підслідності можуть бути не тільки слідчі, а й детективи, її варто відредагувати. А саме: викласти ч. 1 ст. 477 КПК України в такій редакції: «кримінальним провадженням у формі приватного обвинувачення є провадження, яке може бути розпочате слідчим, детективом, дізнавачем,

прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, передбачених: ...».

Стосовно суб'єкта отримання відомостей про вчинення злочину(-ів) у сфері економіки, то ними є органи (підрозділи) НП, СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ. Зокрема, як показують статистичні дані, у 2020 році органами досудового розслідування НП було виявлено та зареєстровано такі основні різновиди злочинів у сфері економіки: 2690 злочинів у сфері господарської діяльності та 10516 злочинів, передбачених ст. 191 КК України; у 2021 році відповідно 3851 і 10531; у 2022 році – 2567 і 6384. Органами, що здійснюють контроль за дотриманням податкового законодавства, було виявлено й обліковано в 2020 році 2275 злочинів у сфері економіки, з яких 2078 злочинів у сфері господарської діяльності та 52 злочини, передбачені ст. 191 КК України. У 2021 році вказані органи були реформовані в БЕБ, яким було зареєстровано відповідно 499, 459 і 7, а у 2022 році – 650, 510 і 93. Органи досудового розслідування облікували в 2020 році 172 злочини у сфері господарської діяльності, 388 злочини, передбачені ст. 191 КК України, та 179 злочини, передбачені ст. 410 КК України; у 2021 році відповідно 212, 371 і 188; у 2020 році – 141, 216 і 239. НАБУ ж почало досудове розслідування 34 злочинів у сфері господарської діяльності та 116 злочинів, передбачених ст. 191 КК України; у 2021 році відповідно 39 і 92; а в 2022 році – 20 і 81, а також 3 злочини, передбачені ст. 410 КК України. СБУ у 2020 році відкрило 178 кримінальних проваджень про злочини у сфері господарської діяльності, у 2021 році – 368, у 2022 році – 128 [165].

Ураховуючи специфіку злочинів у сфері економіки, доводиться констатувати, що часто підставою внесення відомостей про їх учинення є повідомлення органу державного фінансового контролю, який, здійснюючи інспектування у формі ревізії, за результатами документальної та фактичної перевірки певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, виявив наявні факти порушення законодавства, встановив винних у їх допущенні посадових і матеріально

відповідальних осіб [160]. У такому разі орган державного фінансового контролю звертається з повідомленням про вчинення злочину(-ів) у сфері економіки, до якого в обов'язковому порядку долучається акт ревізії та додатки до нього. Про результати розгляду матеріалів ревізії правоохоронні органи повідомляють органу державного фінансового контролю протягом 10 робочих днів після прийняття відповідного рішення [130].

За наявності розглянутих вище підстав для початку досудового розслідування уповноважена службова особа зобов'язана невідкладно, але не пізніше 24 годин внести відомості про вчинення злочинів у сфері економіки до ЄРДР. Винятком є тільки ситуація, визначена в п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України. Проте навіть у такому випадку за першої можливості відповідні відомості підлягають внесенню до ЄРДР. У цьому контексті актуальним убачається питання про процесуальний порядок унесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР.

Насамперед слід зазначити, що інформатизація суспільства фактично торкається всіх сфер його життєдіяльності. У контексті досліджуваної проблематики мова йде про активне використання досягнень науково-технічного прогресу в частині інформаційних і телекомунікаційних технологій як у злочинній діяльності, зокрема у сфері економіки, так і діяльності з виявлення та досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Зокрема, як слушно підкреслює Т. Часова, «застосування інформаційних технологій у кримінальному провадженні має вибіркового характер та торкається лише деяких аспектів. Впровадження електронних засобів на стадії досудового розслідування кримінального провадження потребує ретельного підходу до їх правильного застосування. Інформаційні технології застосовуються під час внесення відомостей до ЄРДР про кримінальне правопорушення (злочин); у разі направлення особі електронної повістки про виклик для участі в процесуальній дії; під час отримання інформації з електронних баз даних за допомогою запиту; у випадку

формування відомостей щодо адвоката, який є захисником у кримінальному провадженні, з електронної бази даних; електронної фіксації на стадії досудового розслідування та інших аспектів, де можуть застосовуватись інформаційні технології» [194, с. 37].

З наведеного помітно, що початок досудового розслідування є однією з форм застосування інформаційних технологій у кримінальному провадженні. Крім того, відповідно до Положення про ЄРДР, порядок його формування та ведення такий: реєстр – «це створена за допомогою автоматизованої системи електронна база даних, відповідно до якої здійснюються збирання, зберігання, захист, облік, пошук, узагальнення даних, які використовуються для формування звітності, а також надання інформації про відомості, внесені до нього, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства та законодавства, яким врегульовано питання захисту персональних даних та доступу до інформації з обмеженим доступом» [127].

Наведене повністю підтверджує, що ЄРДР «є електронним елементом кримінального провадження, який містить у собі інформацію про кримінальне правопорушення (злочин), осіб, які їх вчинили, процесуальні рішення, процесуальні дії та інші відомості» [194, с. 39]. Зазначене положення є досить інноваційним, оскільки відбулося «зрощення» кримінального процесу й електронної машини. Слідчий, прокурор здійснюють свої повноваження починаючи з моменту надходження інформації про кримінальне правопорушення від заявника до правоохоронного органу, що є підставою для початку досудового розслідування. Ця інформація подається як в усній формі (з фіксацією відповідною службовою особою), так і письмово [170, с. 189].

Інакше кажучи, після отримання відомостей про вчинення злочину (-ів) у сфері економіки та її реєстрації у встановленому порядку, відбувається її розгляд і прийняття рішення про початок досудового розслідування, а саме – внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР. При цьому відомості, що вносяться до ЄРДР, повинні мати короткий виклад обставин,

що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки. Якщо в одній заяві, повідомленні містяться відомості про декілька вчинених злочинів у сфері економіки або виявлених безпосередньо прокурором, слідчим, дізнавачем чи працівником іншого підрозділу, незалежно від часу їх учинення, наявності осіб, які їх вчинили, вносяться до ЄРДР за кожним правопорушенням окремо. У випадку виявлення злочину у сфері економіки під час досудового розслідування в рамках одного кримінального провадження, слідчий, дізнавач вносить до ЄРДР інформацію про джерело, з якого виявлено такий злочин, і відомості про нього. Кримінальному провадженню за цим правопорушенням присвоюється новий номер [127].

Зміст відомостей про злочини у сфері економіки, які вносяться до ЄРДР, визначений у ч. 5 ст. 214 КПК України та п. 1 глави 2 розділу І Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення. Зокрема, щоб почати досудове розслідування злочинів у сфері економіки, прокурору, слідчому, детективу необхідно внести до ЄРДР відомості про:

- 1) підставу початку кримінального провадження;
- 2) потерпілого або заявника (їх прізвище, ім'я, по батькові (найменування));
- 3) інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки;
- 4) короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки, наведених у заяві, повідомленні чи виявлених з іншого джерела:
 - дата, час місце вчинення;
 - способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, а також знаряддя, засоби, що використовувалися при вчиненні злочину;
 - предмет злочину;
 - заподіяні злочином у сфері економіки збитки (вид і розмір);

– дані про потерпілих осіб (їх прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце проживання, вік, освіта, рід занять, службове становище, наявність і характер відносин із особою, яка вчинила злочин);

– дані про осіб, які вчинили злочин (їх прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце проживання, вік, освіта, рід занять, службове становище, кримінальний досвід, участь в угрупованні, ступінь його організації, наявність зговору та роль кожного учасника, ступінь співучасті, мета та мотив злочину);

5) попередню правову кваліфікацію злочину у сфері економіки;

6) прізвище, ім'я, по батькові та посаду уповноваженої службової особи, яка розпочинає досудове слідство злочину у сфері економіки, здійснює процесуальне керівництво;

7) кримінальне правопорушення, що передувало легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом;

8) суму легалізованих доходів, одержаних злочинним шляхом;

9) найменування підприємства, установи, організації, де скоєно злочин у сфері економіки;

10) види економічної діяльності, в яких учинено злочин [84; 127].

Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна дійти таких висновків:

1) внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР є обов'язком, а не правом прокурора, слідчого (детектива), який забезпечує реалізацію такої засади кримінального провадження, як публічність;

2) ураховуючи, що суб'єктом доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки залежно від їх підслідності є не тільки слідчі, але й детективи, необхідно в ст. 25 КПК України словосполучення «прокурор, слідчий» замінити на «прокурор, слідчий, детектив, дізнавач», у ч. 1 ст. 214 КПК України – «слідчий, дізнавач, прокурор» на «слідчий, детектив, дізнавач, прокурор», п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України – «дізнавач, слідчий, прокурор» на «дізнавач, слідчий, детектив, прокурор»;

3) підстави внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР виокремлюються в групи залежно від джерела надходження, форми та способу подання, а також суб'єкта їх отримання та розгляду;

4) підставами початку досудового розслідування злочинів у сфері економіки є зареєстровані в органах (підрозділах) НП, СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ усні чи письмові заяви / повідомлення про вчинення таких правопорушень, які подано особисто, за допомогою телефонного (у тому числі спеціальних телефонних ліній), поштового, факсимільного чи іншого зв'язку, через електронні скриньки чи шляхом заповнення електронних форм на офіційних сторінках правоохоронних органів; самотійно виявлена уповноваженими службовими особами з будь-якого джерела інформація про вчинення злочину у сфері економіки, про що складено відповідні рапорти (службові (доповідні) записки);

5) підставами внесення до ЄРДР відомостей про злочини у сфері економіки, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України, є тільки усні чи письмові заяви потерпілого.

6) процесуальний порядок внесення відомостей про вказаний різновид кримінальних правопорушень до ЄРДР зумовлюється кримінально-правовою характеристикою злочинів у сфері економіки, нормативно-правовою регламентацією приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, порядку ведення ЄРДР і початку досудового розслідування.

2.3. Обставини, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки

Під час розслідування кожного окремого злочину основним завданням є встановлення та дослідження всіх обставин справи, які є необхідними для того, щоб ухвалити обґрунтоване рішення у кримінальному провадженні [182, с. 165]. Більше того, законодавець у ч. 2 ст. 9 КПК України

наголошує, що «прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [84]. Відповідно сукупність таких обставин формує предмет доказування в кримінальному провадженні, який уточнюється залежно від ознак конкретного злочину [141, с. 138]. У зв'язку з цим, досліджуючи процесуальний порядок доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, важливо визначити зміст обставин, що підлягають доказуванню саме в окресленій категорії кримінальних проваджень.

Висвітлення окресленого питання варто розпочати зі з'ясування наукових підходів до визначення поняття та структури предмета доказування в кримінальному провадженні. Зокрема, С. М. Стахівський визначає предмет доказування як передбачену законом сукупність обставин, які підлягають обов'язковому встановленню в кожній кримінальній справі з метою її правильного розв'язання [166, с. 32]. Водночас О. Тригуб, А. Долгополов стверджують, що «предмет доказування у кримінальних справах являє собою фактичний склад злочину, який дає змогу виконувати завдання кримінального судочинства щодо тих правопорушень, стосовно яких здійснювались дізнання, досудове слідство й судовий розгляд» [182, с. 167]. З останнім тлумаченням не можна погодитися, оскільки неправильно ототожнювати кримінально-правову та кримінальну процесуальну категорії. Склад злочину встановлює ознаки, наявність яких дає змогу розмежовувати кримінальні правопорушення та здійснювати їх кримінально-правову кваліфікацію, а предмет доказування – напрями діяльності уповноважених суб'єктів для збирання, перевірки й оцінки доказів, за допомогою яких не

тільки з'ясовується й обґрунтовується кримінально-правова кваліфікація діяння, а й обирається вид і міра покарання, забезпечується відшкодування шкоди.

В .О. Попелюшко, досліджуючи наукові погляди на поняття предмета доказування, зазначає, що тлумачення предмета доказування як «процесуального вираження складу злочину», «мовного засобу означення узагальненого вираження в гносеологічному смислі об'єкта кримінально-процесуального пізнання, нормативно закріпленого в КПК у вигляді переліку обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі» тощо, широкої підтримки в науковій літературі не дістали [111, с. 8]. При цьому вчений пропонує під поняттям «предмет кримінального процесуального доказування» розуміти систему (сукупність) фактів об'єктивної дійсності, які мають юридичне значення і є необхідними та достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ (проваджень) остаточно і по суті [113, с. 15]. У цілому з вказаним трактуванням слід погодитися, адже предмет доказування – це не просто перелік окремих обставин, що підлягають з'ясуванню. Це перелік обставин, наявності чи відсутності яких потрібно підтвердити за допомогою зібраних доказів. Зміст предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні завжди враховується при прийнятті окремих процесуальних рішень, плануванні досудового розслідування тощо. Тобто «правильне встановлення предмета доказування обумовлює правильну кваліфікацію кримінального правопорушення, яка має і кримінально-правове, і кримінальне процесуальне значення» [54, с. 95]. Відповідно обставини, які входять до предмета доказування, мають правове значення і впливають на вирішення кримінального провадження [21, с. 240].

Т. М. Барабаш вважає, що поняття «предмет доказування» застосовується в науковій літературі лише як номінативна одиниця мови, у зв'язку з чим його варто розглядати як абстрактну категорію, як ідеальну теоретично текстову конструкцію, яка направляє і скеровує діяльність особи, яка провадить дізнання, слідчого, судді у відповідних напрямках дослідження

перелічених у КПК України обставин, розслідуваного злочину і збирання доказів, структурує кримінально-процесуальну значущість інформації в кримінальній справі. При цьому, на думку вченої, тлумачити назване поняття слід як загальне вираження об'єкта пізнання, що здійснюється при провадженні в кримінальній справі шляхом збирання і перевірки доказів, тобто як певну інформаційну систему, в якій центральне місце займають поняття складу злочину та його окремих елементів [16, с. 10]. З приводу такої позиції зазначимо, що, дійсно, в кримінальному процесуальному законодавстві термін «предмет доказування» не вживається. Це суто теоретична категорія, якою позначаються визначені в КПК України обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Як приклад, Л. В. Омельчук, Є. В. Федоренко вказують, що «зазвичай, предмет доказування співвідносять із сукупністю обставин, які підлягають доказуванню» [101, с. 437]. Проте це жодним чином не вказує на абстрактність цієї категорії. Навпаки, предмет доказування є чітко регламентованим. При цьому предмет доказування представлений не тільки обставинами, що характеризують кримінально-правові ознаки кримінального правопорушення, а вмотивовують процесуальні рішення.

У цьому контексті вдалою є думка О.В. Пчеліної з приводу того, що обставини, які підлягають доказуванню, є міжпредметною категорією, оскільки вивчаються одночасно такими науками, як кримінальний процес і криміналістика. При цьому в кожній із названих наук для позначення згаданих обставин використовується різна термінологія. Зокрема, в кримінальному процесуальному праві вказану категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У криміналістиці ж зустрічаються такі поняття, як «предмет розслідування», «обставини, що підлягають встановленню» або «обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень» [144, с. 277–278; 142, с. 178–179].

З урахуванням вищенаведеного можна стверджувати, що предмет доказування – це перелік обставин, які підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні незалежно від кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення [75, с. 108; 100, с. 173]. Водночас зміст обставин, що входять до предмета доказування, уточнюються залежно від особливостей механізму вчинення конкретного різновиду кримінального правопорушення, кримінально-правової кваліфікації діяння та конкретних завдань кримінального провадження на кожній з його стадій [152, с. 417].

Незважаючи на теоретичну природу обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, в тому числі про злочини у сфері економіки, вони відіграють суто прикладну роль у діяльності суб'єктів доказування. Зокрема, Т. М. Барабаш, визначаючи предмет доказування у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів, акцентує увагу на тому, що «правильне встановлення предмета доказування обумовлює правильну кваліфікацію злочинного діяння, яка, у свою чергу, має як суто кримінально-правове, так і кримінально-процесуальне значення, впливаючи на весь комплекс питань кримінальної відповідальності за певний вид злочину. Інформація про структурні елементи предмета доказування, її обсяг на певному етапі розслідування дають змогу слідчому висувати версії та планувати розслідування. Предмет доказування обумовлює вибір оперативно-розшукових та слідчих дій при розслідуванні конкретного злочину на певній стадії кримінального процесу» [16, с. 12].

Існує думка, що «доказування в рамках кримінального провадження, в тому числі про злочини у сфері економіки, низки обставин у своїй сукупності дозволяє вирішити велику кількість важливих завдань, основними з яких є: встановити наявність кримінального караного суспільно небезпечного діяння; визначити наявність в ознаках вчиненого діяння складу кримінального правопорушення; забезпечити відшкодування збитків, завданих злочином, та інших затрат, які пов'язані із провадженням

досудового розслідування; обрати вид і міру покарання; поновити порушені кримінальним протиправним діянням права постраждалих осіб; попередити вчинення інших кримінальних правопорушень» [138, с. 187].

Таким чином обставини, які підлягають доказуванню, встановлені в ст. 91 КПК України, можна назвати «орієнтирами, горизонтом для юристів-практиків у визначенні кола обставин правопорушення, які підлягають встановленню, оцінці, перевірці та доведенню» [37, с. 98–100].

Щодо змісту обставин, які становлять предмет доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, спочатку слід проаналізувати його кримінальну процесуальну регламентацію. Як вказує В. О. Попелюшко, «розгляд елементів предмета доказування як юридичних фактів свідчить, що за своєю юридичною природою – це обставини кримінально-правової, кримінально-процесуальної, цивільно-правової та цивільно-процесуальної значущості і, відповідно, ці галузі права регламентують структуру і зміст предмета доказування» [111, с. 23]. Так, обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, визначені в ч. 1 ст. 91 КПК України. Зокрема, це:

«1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

б) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» [84].

Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, не відмінні від тих, що визначені в КПК України. Вони уточнені з урахуванням особливостей кримінально-правової характеристики цих злочинів, що безпосередньо впливають на механізм їх учинення. Зокрема, серед основних особливостей механізму економічних злочинів, що обумовлюють специфічність предмета доказування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії, прийнято виокремлювати: використання статусу та атрибутів підприємств; надання злочинам вигляду господарських правопорушень; учинення злочинів групою осіб з розподіленням функцій [143, с. 205–206].

При цьому основною особливістю предмета доказування у кримінальних провадженнях про економічні злочини є те, що одночасному доказуванню підлягає сукупність (комплекс) злочинів, а не кожний злочин відокремлено один від одного [143, с. 206].

О. В. Пчеліна, визначаючи предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, стверджує, що під час розслідування цих злочинів доказуванню підлягають такі обставини:

«1) об'єкт економічних злочинів, тобто суспільні відносини та порядок господарської діяльності, які порушуються внаслідок злочинного діяння;

2) предмет посягання – економічні злочини як корисливі злочини найчастіше посягають на матеріальні цінності та грошові кошти в національній чи іноземній валюті (готівкові, безготівкові);

3) подія економічного суспільно небезпечного діяння, наслідки, спричинені таким діянням, та причинний зв'язок між діянням та наслідком;

4) спосіб (підробка документів, фіктивне підприємництво, перекручування комп'ютерної інформації, легалізація майна, здобутого злочинним шляхом тощо), час та місце вчинення економічних злочинів;

5) учинення злочину з використанням статусу та атрибутів суб'єкта господарської діяльності (необхідно доказати, що юридична особа є підприємством, встановивши його вид та організаційно-правову форму, установчі документи, наявність відокремленого майна, самостійного балансу, рахунків в установах банків, печатки зі своїм найменуванням та ідентифікаційним кодом тощо);

6) те, що особа, яка вчинила економічний злочин, є суб'єктом злочину (вчинення конкретною особою діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, досягнення визначеного віку, її осудність, службове становище тощо);

7) вина обвинуваченого у вчиненні злочину, його мотив та мета;

8) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують та обтяжують покарання;

9) обставини, що характеризують особу потерпілого;

10) характер і розмір шкоди, завданої економічним злочином;

11) причини та умови, що сприяли вчиненню економічному злочину» [141, с. 143–144].

Досліджуючи обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових

платежів), Н. С. Моргун і Ю. В. Терещенко наголошують, що істотними обставинами, які підлягають доказуванню під час їх розслідування, є: «винуватість обвинуваченого у вчиненні цього злочину, форма вини і мета його вчинення; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, що підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або є предметом кримінального правопорушення; а також вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» [96, с. 293].

В. В. Романюк дійшов висновку, що обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, стосуються механізму їх вчинення та визначають кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки цих правопорушень; забезпечення відшкодування завданих збитків; індивідуалізації кримінального покарання; прийняття та вмотивування процесуальних рішень під час здійснення кримінального провадження [152, с. 420].

Перша група обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, представлена тими, що визначають їх кримінально-правові та криміналістичні ознаки, а саме характеризують:

1. Подію злочину чи злочинної технології збагачення (час, місце, спосіб, знаряддя та засоби, наслідки й інші умови вчинення правопорушення).

Як зазначалося у першому розділі цього дисертаційного дослідження, злочини у сфері економіки є збірним поняттям, яким позначається велика кількість кримінальних правопорушень, які посягають на економічні суспільні відносини. Зокрема, одним із різновидів указаних правопорушень є злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм. Вони, на думку Д. В. Вітер, найчастіше вчиняються суб'єктами у процесі здійснення ними професійної управлінської або фінансово-господарської діяльності та мають вираз у недотриманні норм і правил, що її регламентують. Сліди такої

злочинної діяльності, як правило, знаходять своє відображення у низці документів, якими ця діяльність оформлюється й супроводжується. Злочини у сфері фінансування соціальних цільових програм латентні, оскільки маскуються зовнішньо звичайними і на перший погляд законними господарськими угодами. Тому при їх розслідуванні необхідно враховувати те, що такі злочини вчиняють, як правило, з використанням прийомів, спрямованих на викривлення та фальсифікацію результатів діяльності суб'єкта, пов'язаної із реалізацією соціальних цільових програм. У зв'язку з цим одне із провідних місць у розслідуванні кримінальних проваджень про злочини у сфері економіки, зокрема фінансування соціальних цільових програм, мають експертні дослідження із використання прийомів і методів діагностики фінансово-господарського стану підприємства [29, с. 403]. Це дозволить органу досудового розслідування зібрати докази про час, спосіб, обстановку вчинення злочину (злочинів) у сфері економіки та коло суб'єктів злочину, їх роль у механізмі злочинної діяльності та ступінь вини.

Крім того, як указують Г. В. Муляр, О. С. Ховпун, «економічні злочини – це вчинені під виглядом і в процесі економічної діяльності діяння (дія чи бездіяльність), виконані з протиправним використанням легітимних чи псевдолегітимних реєстраційно-дозвільних, виробничо-технологічних та облікових операцій, із застосуванням фінансово-господарських інструментів, організаційно-регулятивних та контрольно-управлінських прав і повноважень, які з корисливих (отримання хабара або привласнення ввіреного в оперативне управління майна) чи некорисливих мотивів (підриг репутації конкурентів, партнерів, розголошення комерційної таємниці та ін.) посягають на реєстраційно-дозвільну систему, фінансово-господарські відносини чи відносини власності як результати економічної діяльності, що охороняється кримінальним законом. У вказаному визначенні містяться відомості щодо об'єкта та предмета посягання, сфери здійснення посягань, суб'єктів та суспільно небезпечних наслідків» [97, с. 266].

При цьому, щоб встановити названі обставини та обґрунтувати їх зібраними доказами слідчому (детективові) часто доводиться використовувати спеціальні знання шляхом залучення експерта. Звісно, не треба забувати й пам'ятати, що відповідно до КПК України правом на залучення експерта у кримінальному провадженні також наділена сторона захисту. Водночас правники вбачають у цьому деяку суперечність. Зокрема, А. Ф. Волобуєв та Є. В. Чуйко звернули увагу на те, що сторона захисту не наділена правом самостійного проведення слідчих (розшукових) дій, вона може лише ініціювати їх проведення. З урахуванням цього надання ст. 243 КПК України стороні захисту права самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи (у тому числі обов'язкової) виглядає явно суперечливим. Адже для її проведення експертові потрібно надати низку об'єктів та матеріалів, більшість з яких можливо отримати лише шляхом проведення слідчих (розшукових) дій [36, с. 312; 8, с. 110]. Як приклад, «при розслідуванні економічних злочинів призначаються економічні експертизи (бухгалтерська, фінансово-кредитна, економічна, ціноутворення, економічна наукової організації праці, інженерно-економічна); криміналістичні експертизи (почеркознавча, авторознавча, технічна експертиза документів, відеофонографічна, експертиза знищення маркувальних позначень); товарознавчі експертизи (товарів народного споживання, якості промислових товарів та їх оцінка, якості продовольчих товарів та їх оцінка; автотоварознавча; комп'ютерно-товарознавча; оцінка нерухомості, безпеки майнових та немайнових прав; дослідження якості та оцінка сировини, дослідження спеціальних засобів побутової техніки; оцінка земель сільськогосподарського призначення)» [113, с. 141–149]. Тому одним із джерел доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, за допомогою якого доказуються обставини про склад указанного різновиду кримінальних правопорушень, є висновок експерта.

Способами вчинення економічних злочинів, окрім вищезазначеного, також є «використання електронного обігу грошових коштів; використання

пластикових карток (крадіжка, підробка, виготовлення нових карток, шахрайство); несанкціоноване використання інформації; маніпуляції з електронними рахунками; втручання в роботу комп'ютерних мереж, автоматизованих систем та електрозв'язку; проведення фіктивних операцій тощо» [194, с. 38]. Наприклад, у кримінальному провадженні № 12013070040003045 від 18 червня 2013 р. органом досудового розслідування було встановлено та зібрано доказову базу про факт учинення злочинної технології у сфері економіки, а саме сукупності кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним злочинним задумом – збагачення: внесення службовою особою до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей (ч. 1 ст. 366 КК України); розтрата чужого майна шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, вчинене повторно (ч. 3 ст. 191 КК України). Зокрема, сторона обвинувачення для підтвердження факту вчинення вказаних протиправних діянь, часу, місця, способу й обстановки їх скоєння, а також вини обвинуваченого подала до суду табелі обліку використання робочого часу за лютий–грудень 2011 року, за січень–жовтень 2012 року, за вересень, жовтень, листопад, грудень 2012 року, за січень, лютий, березень, квітень, травень 2013 року довідку Державної прикордонної служби України № 5/1131 від 11 липня 2013 р., № 5/969 від 20 червня 2013р., довідки про результати участі в якості спеціаліста в перевірці від 3 липня 2013 р. та від 19 липня 2013 р. Проте суд надані докази визнав неналежними і недопустимими, а обставини про відсутність на робочому місці ОСОБА_3 в період часу з 28.03.2011 по 11.10.2012 року в загальному протягом 377,25 робочих годин та ОСОБА_2 в період з 29.10.2012 року по 28.03.2013 року на робочому місці; факт унесення обвинуваченим ОСОБА_2 завідомо неправдивих відомостей до офіційних документів – табелів обліку використання робочого часу; факт спричинення матеріальної шкоди, завданої

відділу освіти Мукачівської районної державної адміністрації, та її розміру – не доведеними [26]. При цьому своє рішення суд вмотивовує тим, що:

– довідки Державної прикордонної служби України були отримані органом досудового розслідування з порушенням вимог тимчасового доступу до речей і документів;

– довідки про результати участі в якості спеціаліста в перевірці з питання законності нарахування та виплати заробітної плати не є належними доказами, оскільки відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України належними доказами є висновки ревізій та акти перевірок [26; 42; 47].

Одним із основних джерел інформації про обставини вчинення злочинів у сфері економіки є документи. Відсутність документів та неможливість їх віднайти і вилучити унеможливлюють доказування фактів учинення вказаного різновиду кримінальних правопорушень та сприяють уникненню відповідальності осіб, які вчинили ці злочини [198, с. 124]. Як приклад, у кримінальному провадженні № 12015100040004949 сторона обвинувачення для підтвердження вини обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 358, ч. 3 ст. 358, ч. 3 ст. 191 КК України, посилається на такі докази, які судом в судовому засіданні були досліджені безпосередньо в оригіналі, а саме: наказ Державної служби молоді та спорту України № 2764 від 22.06.2019 (т. 6 а. с. 114-115), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Громадська підтримка впровадження Закону України «Про державну службу» № 2764 від 22 червня 2012 р. (т. 6 а. с. 116-119), положення про програму (захід) на проведення програми «Громадська підтримка впровадження Закону України «Про державну службу», затвердженого 22 червня 2012 р. (т. 6 а. с. 120-126), наказ Державної служби молоді та спорту України № 4564 від 1 листопада 2012 р. (т. 6 а. с. 161), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Громадська підтримка впровадження Закону України «Про державну службу» № 4564 від 1 листопада 2012 р. (т. 6 а. с. 162), наказ Державної служби молоді та спорту України № 3210 від 25 липня 2012 р. (т. 6 а. с. 127-

128), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Проведення всеукраїнської акції з пропаганди здорового та безпечного способу життя «Збережи життя» № 3210 від 25 липня 2012 р. (т. 6 а. с. 129–130), положення про програму (захід) на проведення «Проведення всеукраїнської акції з пропаганди здорового та безпечного способу життя «Збережи життя», затвердженого 25 липня 2012 р. (т. 6 а. с. 131-137), наказ Державної служби молоді та спорту України № 4481 від 26 жовтня 2012 р. (т. 6 а. с. 146-147), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Молодим управлінцям – міжнародний досвід» № 4481 від 26 жовтня 2012 р. (т. 6 а. с. 148-149), наказ Державної служби молоді та спорту України № 3115 від 18 липня 2012 р. (т. 6 а. с. 150-151), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Всеукраїнський молодіжний туристичний фестиваль «ДИВОСВІТ» № 3115 від 18 липня 2012 р. (т. 6 а. с. 152), положення про програму (захід) на проведення «Всеукраїнський молодіжний туристичний фестиваль «ДИВОСВІТ», затвердженого 18 липня 2012 р. (т. 6 а. с. 153-160), наказ Державної служби молоді та спорту України № 3480 від 16 серпня 2012 р. (т. 6 а. с. 189), наказ Державної служби молоді та спорту України № 3998 від 26 вересня 2012 (р.. 6 а. с. 166-167), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Україно-німецька молодіжна партнерська конференція» № 3998 від 26 вересня 2012 р. (т. 6 а. с. 168-170), положення про програму (захід) на проведення програми «Україно-німецька молодіжна партнерська конференція», затвердженого 26 вересня 2012 р. (т. 6 а. с. 171-176), наказ Державної служби молоді та спорту України № 3813 від 14 вересня 2012 р. (т. 6 а. с. 177-178), кошторис витрат на фінансову підтримку програми «Майбутнє без ВІЛ/СНІДу» № 3813 від 14 вересня 2012 р. (т. 6 а. с. 179-182), положення про програму (захід) на проведення програми «Майбутнє без ВІЛ/СНІДу», затвердженого 14 вересня 2012 р. (т. 6 а. с. 183-188), наказ Державної служби молоді та спорту України № 481 від 20 лютого 2013 р. (т. 6 а. с. 144), протокол № 2 засідання комісії щодо перевірки фактів можливих фінансових порушень, вчинених всеукраїнськими молодіжними

організаціями під час проведення програм від 1 березня 2013 р. (т. 3 а. с. 32), тощо [25].

Разом із тим з метою доказування всіх обставин, указаних у ст. 91 КПК України, прокурором в судовому засіданні були долучені такі копії документів: платіжні доручення та документи про надання послуг, фінансові звіти, договори про реалізацію програм, розрахунки витрат, плани використання бюджетних коштів, калькуляції витрат, погодження ціни, акти приймання-передачі послуг, виписки з рахунків та інші (т. 3 а. с. 37-203, 206-213, 216-250, т. 4 а. с. 1-167, 222-249, т. 5 а. с. 1-30). Але суд визнав додані копії документів недопустимими доказами у справі, враховуючи положення ч. 3 ст. 99 КПК України, згідно з якою сторона кримінального провадження зобов'язана надати суду оригінал документа. Оригінал документа – це сам документ, а оригінал електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення як документу. Суд у матеріалах кримінального провадження не знайшов передумов для застосування положень ч. 5 ст. 99 КПК України, оскільки стороні обвинувачення під час судового розгляду надавався тимчасовий доступ до оригіналів документів, які перебувають у володінні Міністерства молоді та спорту України, відповідно до ухвали від 13 червня 2019 р. [25; 84].

2. Особу, яка вчинила злочин. Під час розслідування злочинів у сфері економіки обов'язковому доказуванню підлягають обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину, зокрема, вказують на форму вини злочинця й її вид. У цьому контексті повністю поділяємо думку Н. С. Моргун і Ю. В. Терещенко з приводу того, що «органам досудового розслідування в кожному кримінальному провадженні слід довести всі можливі обставини, що підлягають доказуванню, і на належному рівні, відповідно до законодавства України, відобразити та оформити фактичні дані, які будуть доводити винуватість чи невинуватість конкретної фізичної особи, у тому числі її, як і представника юридичної особи; прокурорам потрібно вжити заходів задля забезпечення надання суду всіх доказів,

перевіривши при тому належність оформлення матеріалів кримінального провадження. Звісно, такі дії уповноважених осіб не є вичерпними, але вони сприятимуть якісному доказуванню всіх обставин конкретного кримінального провадження у сфері оподаткування та ефективному підтриманню обвинувачення в суді» [96, с. 292].

Т. Часова правильно підкреслює, що «особи, які можуть вчинити таку категорію злочинів можуть працювати в кредитно-фінансових установах, підприємствах, установах, організаціях та інших органах, які пов'язані з веденням діяльності у сфері економіки. Основною ознакою особи злочинця потрібно вважати наявність профільних знань у сфері інформаційних технологій, які поєднані зі знаннями бухгалтерського обліку, банківської діяльності, господарської діяльності, маркетингу та менеджменту. Отже, особа злочинця має високий рівень інтелектуального розвитку та більше можливостей уникнути покарання» [194, с. 38].

Економічні злочини, як указує О. В. Пчеліна, вчиняються переважно групами осіб із розподіленням функцій. Тому в ході розслідування кримінального провадження слід доказувати не тільки причетність конкретних осіб до вчинення злочину, а й те, які саме дії виконував кожен із учасників злочину. Слід доказувати, що всі діяння, вчиненні групою осіб, пов'язані між собою єдиною метою, спрямованою на досягнення спільного результату. Економічні злочини – це насамперед сукупність (комплекс) злочинів, серед яких виокремлюють основні та підпорядковані. Це породжує проблему в доказуванні причетності конкретних осіб до вчинення як основного, так і підпорядкованих злочинів, а також у визначенні того, чи є суб'єкт підпорядкованого злочину одночасно й суб'єктом основного злочину (наприклад, фіктивне підприємництво і шахрайство). На думку вченої, суб'єкт підпорядкованого злочину одночасно є й суб'єктом основного злочину в тому випадку, коли буде доказано, що дані злочини об'єднані єдиним наміром (метою) та спрямовані на досягнення єдиного злочинного результату [141, с. 141].

Зокрема, А. Юрченко, І. Рачок зазначають, що «для встановлення факту вчинення економічного злочину організованою групою слідчий повинен використовувати всі можливі джерела отримання інформації про це діяння, здійснювати аналіз вихідних даних, що дасть змогу правильно оцінити наявну слідчу ситуацію, визначити завдання розслідування, висунути версії. Своєчасне висунення версій про вчинення економічного злочину організованою групою дає змогу цілеспрямовано вести розшук злочинців, визначити коло підозрюваних осіб, обрати правильний напрям у розкритті й розслідуванні злочину» [212, с. 276]. Крім того, науковці відзначають, що для встановлення обставин про факт учинення економічних злочинів організованими групами потрібно:

- визначати майстерно замасковані та приховані ознаки організованої злочинної діяльності;
- розпізнавати спрямованість діяльності досліджуваної організованої групи;
- розбиратися в її структурі, чисельності;
- установлювати тих її учасників, яких можна використовувати як конфідентів;
- прогнозувати можливі злочинні акції з метою запобігання їм і припинення їх;
- виявляти такі дані про досліджувану організовану групу, які сприяли б не лише викриттю, та покаранню її активних членів, а й повному припиненню її кримінальної діяльності [212, с. 275].

3. Особу потерпілого. У контексті висвітлення змісту обставин, що підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, вбачається цікавою позиція, відповідно до якої «обставини, які характеризують особу потерпілого, необхідно включити до предмета доказування. Адже без їх встановлення неможливо в повному обсязі з'ясувати обстановку злочину, причини та умови, що сприяли вчиненню такого злочину тощо. Тобто встановлення обставин стосовно особи

потерпілого сприяє більш повному з'ясуванню всіх обставини, що підлягають доказуванню» [141, с. 142].

Друга група обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, – це ті, що забезпечують відшкодування завданих збитків. Це пояснюється тим, що злочини у сфері економіки за своїм характером є матеріальними, у досліджуваній категорії кримінальних проваджень обов'язковому доказуванню підлягають розмір завданих цими правопорушеннями збитків. Тому «паралельному встановленню поряд з елементами події економічного злочину підлягають такі елементи предмета доказування, як об'єкт та предмет економічного посягання, а також характер і розмір шкоди, завданої економічним злочином» [143, с. 206].

При вчиненні економічних злочинів заподіюється матеріальна і моральна шкода (моральна шкода матиме матеріальний еквівалент). Оскільки економічними злочинами є діяння, які вчиняються з використанням суб'єкта господарської діяльності, то вчиняються вони від імені юридичної особи (під її прикриттям). Це обумовлює виникнення проблеми відшкодування заподіяної злочином шкоди, вирішення якої залежить від встановлення певних обставин, зокрема, за рахунок якого майна повинно бути відшкодування – фізичної чи юридичної особи, адже викрадене майно може як надійти на баланс підприємства, так і бути привласнене службовою особою цього підприємства [141, с. 140].

Разом із тим, щоб забезпечити відшкодування заподіяної шкоди, як указує Г. Л. Чигрина, необхідно з'ясувати перелік майна та розмір (сума) коштів, які підлягають арешту у зв'язку із вчиненим злочином [198, с. 124].

Інакше кажучи, для того щоб забезпечити відшкодування завданих злочинами у сфері економіки збитків, потрібно не тільки встановити вид і розмір заподіяної шкоди, але й виявити майно, на яке можна накласти арешт у кримінальному провадженні. З цією метою необхідно виявити кошти, здобуті злочинним шляхом, і встановити джерело походження коштів. Як

приклад, ДБР під час розслідування злочинів у сфері економіки уповноважене виявляти необґрунтовані активи та збирати докази їх необґрунтованості. З цією метою ДБР і його уповноважені посадові особи «безоплатно одержують за письмовими запитами Директора ДБР, його уповноваженого заступника, директорів територіальних органів ДБР або їх уповноважених заступників інформацію, необхідну у справах щодо виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в межах компетенції ДБР, у тому числі з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є органи державної влади або органи місцевого самоврядування, зокрема інформацію з обмеженим доступом; безоплатно одержують на підставі рішення Директора ДБР або його уповноваженого заступника, погодженого з Генеральним прокурором або його уповноваженим заступником, від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності інформацію про операції із зазначенням даних про контрагентів, рахунки, вклади, правочини фізичних осіб, фізичних осіб – підприємців та юридичних осіб, яка необхідна для виявлення необґрунтованих активів та збору доказів їх необґрунтованості в межах компетенції ДБР» [119].

Прикладом встановлення обставин про предмет посягання, розмір завданої шкоди та майно, яке може бути арештовано з метою забезпечення відшкодування завданих збитків, є матеріали, надані до суду апеляційної інстанції, Першим відділом детективів підрозділу детективів із захисту економіки у сфері надання фінансових послуг Головного підрозділу детективів Бюро економічної безпеки України за процесуального керівництва Офісу Генерального прокурора здійснюється досудове розслідування у кримінальному провадженні, внесеному до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань за № 42022000000000463 від 14 квітня 2022 р. за ознаками кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 209, ч. 3 ст. 358, ч. 2 ст. 200, ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 205¹, ч. 3 ст. 212, ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 358,

ч. 2 ст. 28 ч. 1 ст. 366 КК України, та за підозрою ОСОБА_11 у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27 ч. 2 ст. 200, ч. 5 ст. 27 ч. 2 ст. 205¹, ч. 5 ст. 27 ч. 3 ст. 358 КК України. Зокрема, прокурор у кримінальному провадженні подав апеляційну скаргу з доповненнями, у якій просить ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду міста Києва від 5 серпня 2022 р. скасувати та постановити нову ухвалу, якою накласти арешт на цінні папери: 95 облігацій внутрішніх державних позик України (ОВДП) код ISIN UA4000215909 та 4600 облігацій зовнішніх державних позик України (ОВДП) код ISIN XS1303921214, XS1303925041, XS1303925470, XS1303926528, XS1577952952, XS1902171591, XS1902171757 на загальну суму 4,70 млн доларів США, які знаходяться на рахунку у цінних паперах «Greatford Limited» № HOMER_2 -CY HOMER_3, відкритому у АТ «Альфа-Банк» (МФО 300346) та зупинити видаткові операції по рахунку у цінних паперах «Greatford Limited», відкритому у АТ «Альфа-Банк» (МФО 300346) та заборонити здійснення облікових та адміністративних операцій, вчиняти правочини, застави, вносити зміни в депозитарний облік по рахунку № HOMER_2 -CY20003648. У доповненнях до апеляційної скарги процесуальний керівник зазначає, що в органу досудового розслідування є підстави вважати, що власники АТ «Альфа-Банк» разом із його службовими особами для здійснення злочинної діяльності використовують рахунок у цінних паперах «Greatford Limited», відкритий у АТ «Альфа-Банк», а отже, цінні папери, які знаходяться на вказаному рахунку, можуть бути приховані, відчужені та перетворені особами, причетними до вчинення кримінального правопорушення. За версією органу досудового розслідування вказані цінні папери набуті шляхом використання фіктивних правочинів, вчинених без наміру створення правових наслідків, які обумовлюються цим правочином здійснення легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом в особливо великих розмірах [160].

Також задля забезпечення виявлення та розшуку майна, яке підлягає арештові в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки

суб'єкти доказування повинні використовувати можливості електронних баз даних, які містять інформацію про рухоме та нерухоме майно, корпоративні права особи, дані про підприємства, які здійснюють господарську діяльність та іншу інформацію, яка має значення для з'ясування обставин кримінального провадження. Такі дані дозволяють встановити особливості ведення господарської діяльності підприємств, установ, організацій [194, с. 40].

Не менш важливим напрямом установлення вказаної групи обставин є налагодження взаємодії органу досудового розслідування з Агентством з розшуку та менеджменту активів (далі – АРМА). Зокрема, рекомендується завчасно досліджувати доцільність арешту й передачі майна в управління шляхом планування таких дій спільно з АРМА, при цьому враховуючи ефективність потенційного управління та можливість досягнення результатів кримінального провадження; визначати необхідний обсяг майна, яке має бути арештоване та передане в управління, щоб не заблокувати роботу бізнесу; зменшити способи протидії управителю корпоративними правами через вилучення обов'язку погоджувати свої дії з власником активу; посилити ефективність контролю за управлінням активами шляхом залучення компетентних зовнішніх експертів і отримання всіх документів, які стосуються здійснення повноважень управителя в органі управління юридичної особи, для перевірки ефективності управління; встановити законодавчу можливість передачі в управління не лише того майна, яке є речовим доказом у кримінальному провадженні, а й інших арештованих активів [137].

Наступна група обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, представлена обставинами, що індивідуалізують кримінальне покарання. Тобто це обставини, які характеризують особу обвинуваченого, впливають на ступінь тяжкості злочину у сфері економіки (є кваліфікуючими), пом'якшують або обтяжують покарання. Як приклад, Київський районний суд м. Полтави, розглянувши у відкритому судовому засіданні кримінальне провадження, внесене в ЄРДР за № 12022175430000421 від 17 серпня 2022 р., визнав ОСОБА_4 винуватим у

вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК України, і призначив йому покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років. На підставі ст. 75 КК України суд звільнив ОСОБА_4 від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі, якщо він протягом одного року не вчинить нового злочину чи проступку [157].

Четверта група обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, встановлюється з метою прийняття та вмотивування процесуальних рішень. В. О. Попелюшко слушно зазначає, що для прийняття кінцевого процесуального рішення та виконання завдань, які перед ними поставлено законом, особа, що провадить дізнання, слідчий, прокурор, суд у процесі розслідування та судового розгляду справи приймають різноманітні допоміжні, етапні (проміжні) рішення. Для постановлення кожного із таких рішень також слід з'ясувати ту чи іншу передбачену процесуальним законом сукупність фактів та обставин [111, с. 9]. Зокрема, в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки важливо доказувати обставини, які обґрунтовують і вмотивовують як клопотання, так і рішення про обрання запобіжних заходів. Як підкреслює з цього приводу Т. Г. Фоміна, перелік обставин, які слід урахувати при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу, не є вичерпним та підлягає розширеному тлумаченню з огляду на фактичні обставини, встановлені у кримінальному провадженні, що, своєю чергою, свідчить про створення законодавцем можливості ситуативного підходу до застосування запобіжного заходу в конкретному кримінальному провадженні [190, с. 252]. Наприклад, у кримінальному провадженні № 72022000220000001 від 10 березня 2022 р. за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 212 КК України, з метою забезпечення його дієвості слідчий суддя задовольнив клопотанням про застосування, а згодом і продовження строку дії обов'язків покладених на підозрюваного, а саме: прибувати за першою вимогою до органу досудового, прокурора, слідчого судді та суду;

повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та роботи [158].

Говорячи про цю групу обставин, слід зазначити, що обов'язково підлягає вирішенню питання про збереження речових доказів і застосування з цією метою заходів забезпечення кримінального провадження. Наприклад, у кримінальному провадженні № 72022000220000004 ухвалою слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва від 26 липня 2022 р., якою задоволено клопотання прокурора відділу процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення посягань на функціонування економіки держави управління організації і процесуального керівництва досудовим розслідуванням посягань на функціонування економіки держави Департаменту організації та процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки та кібербезпеку держави, Офісу Генерального прокурора ОСОБА_7 та накладено арешт на майно, яке було вилучено 7 липня 2022 р. в ході проведення обшуку приміщення «Володимирського відділення» Акціонерного товариства «БАНК СІЧ» за адресою: м. Київ, вулиця Володимирська, 61-Б, а саме: скріплений том з титульним листом юридичної справи фізичної особи ОСОБА_8, реєстраційний номер облікової картки платника податків НОМЕР_1, контрагент НОМЕР_2 з описом на 1-му арк., у якому містяться документи, а саме: заяви, податкові декларації, договори, довіреності, картки, копії паспорта, листи опитувальні, акт, додаткові угоди, всього на 113 арк.; скріплений том з титульним листом фізичної особи ОСОБА_9, поточний рахунок НОМЕР_3 АТ «Банк Січ» 9999, у якому містяться документи, а саме: анкети, копії завірених документів ОСОБА_9 довіреність, заява-договір від 12 липня 2021 р., заява-договір від 13 липня 2021 р., опитувальний лист, договір банківського рахунку №262070109999 від 22 березня 2017 р., всього на 33 арк.; скріплений том з титульним листом юридичної справи фізичної особи ОСОБА_10, поточний рахунок № НОМЕР_4, реєстраційний номер

облікової картки платника податків НОМЕР_5 , контрагент НОМЕР_6 з описом на 1-му арк., у якому містяться документи, а саме: анкети, договори банківських рахунків, договори, копій документів ОСОБА_10, довіреності, опитувальні листи, заяви на видачу коштів, податкові декларації, договори банківського вкладу, анкети-договір, розписки, довіреності, всього на 143 арк; скріплений том з титульним листом юридичної справи 201823 ТОВ «ФК Горизонт» поточний рахунок НОМЕР_7 дата відкриття 14 червня 2019 р. з описом на 1-му арк., у якому містяться форма №П5, статут, заяви, картки погодження, заявки анкети, протоколи, виписки, накази, всього на 80 арк.; скріплений том з титульним листом юридичної справи ТОВ «СТАТУС-ТРЕЙД» №26008001201703 20.05.2019 з описом на 1-му арк., у якому містяться документи, а саме: довіреності, виписки, звіт, заявки, накази, контракт, довідки, статут, всього на 143 арк.; скріплений том з титульним листом юридичної справи ПрАТ «СК Київська Русь» поточний рахунок НОМЕР_8 дата відкриття 14 листопада 2019 р. з описом на 1-му арк., у якому містяться документи, а саме: Форма №115, заяви, довідки, повідомлення, договори, заявки, анкети, протокол, статут, паспорт копії, наказ, всього на 64 арк.; теку з титульним листом юридичної справи ТОВ «Страхова Компанія «Прем'єр Гарант Профі» (ідентиф. код 37689635) иA233808160000026505001205020, з описом на 1-му арк., у якому містяться документи, а саме: лист, пояснення, акти, листування ТОВ СК «Прем'єр Гарант Профі» з АТ «БАНК СІЧ», додаткові угоди, витяги з протоколу, службові записки, розпорядження, договори, фінансові звітності, довіреності, протоколи, акт, чеки, картки, накази, заяви, всього на 199 арк.; заяву на приєднання клієнта ОСОБА_11 №2 від 21 квітня 2022 р. на 1 арк.; договір між АТ «Банк Січ» та ОСОБА_11 №31750-ФО від на 4 арк.; заяву на приєднання клієнта ОСОБА_10 №2 від 31 січня 2022 р. на 1 арк.; договір між АТ «Банк Січ» та ОСОБА_10 №30972-ФО від 31 січня 2022 р. з довідкою та витягом з реєстру боржників на 4 арк. [159].

Отже, предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки – це теоретична категорія, яка позначає регламентований КПК України перелік обставин, що підлягають обов’язковому доказуванню. Зміст таких обставин уточнюється залежно від особливостей механізму вчинення злочинів у сфері економіки, їх кримінально-правової кваліфікації та конкретних завдань кримінального провадження на кожній з його стадій.

Обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, систематизовано таким чином:

- 1) обставини про механізм учинення злочинів у сфері економіки, їх кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки (подію злочину чи злочинної технології збагачення (час, місце, спосіб, знаряддя та засоби, наслідки й інші умови вчинення правопорушення); особу, яка вчинила злочин; особу потерпілого);
- 2) обставини, що забезпечують відшкодування завданих злочином збитків;
- 3) обставини, які впливають на індивідуалізацію кримінального покарання;
- 4) обставини, що є підставою прийняття та вмотивування процесуальних рішень під час здійснення кримінального провадження.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що доказування в кримінальному провадженні про злочини у сфері економіки – це структурована розумово-практична діяльність уповноважених суб’єктів, яка реалізується на підставах і в порядку, визначених кримінальним процесуальним законодавством, і полягає в збиранні, перевірці й оцінці доказів про обставини вчинення названих кримінальних правопорушень та інші обставини, що мають значення для кримінального провадження. З’ясовано, що на процес доказування у

виокремленій категорії кримінальних проваджень впливають особливості механізму вчинення злочинів у сфері економіки, зокрема: використання атрибутики суб'єктів господарювання; замаскованість під господарські правопорушення; вчинення сукупності основних і підпорядкованих злочинів, що утворюють технології злочинного збагачення; використання корупційних зв'язків; вчинення групою осіб із розподілом ролей.

Аргументовано, що одним із елементів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є суб'єкти, які уповноважені його здійснювати. Запропоновано суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки систематизувати з урахуванням як кримінальних процесуальних, так і криміналістичних особливостей зазначеної категорії кримінальних правопорушень і діяльності з їх виявлення, досудового розслідування та судового провадження.

Виокремлено й охарактеризовано суб'єктів доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки за такими критеріями:

- залежно від стадії кримінального провадження: суб'єктів доказування під час провадження досудового розслідування злочинів у сфері економіки; суб'єктів доказування під час здійснення судового провадження щодо злочинів у сфері економіки. Остання група суб'єктів уточнюється залежно від виду судового провадження (в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, за нововиявленими або виключними обставинами) та його етапу (підготовче провадження, судовий розгляд тощо);

- з урахуванням підслідності злочинів у сфері економіки: слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки й органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України;

- за безпосередністю здійснення доказування: суб'єкти, які безпосередньо здійснюють доказування в кримінальних провадженнях

окресленої категорії (слідчий (детектив), прокурор, слідчий суддя, суд, які уповноважені кримінальним процесуальним законодавством самостійно проводити процесуальні дії з метою збирання, перевірки й оцінки доказів про факти й обставини вчинення вказаних кримінальних правопорушень); суб'єкти, які опосередковано здійснюють доказування в кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки (сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які вправі ініціювати проведення процесуальних дій; працівники оперативних підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, оперативно-технічного підрозділу та підрозділу внутрішнього контролю НАБУ, які проводять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням прокурора, слідчого (детектива); правоохоронні органи іноземних держав, які вправі або ініціювати проведення процесуальних дій або проводять їх за дорученням слідчого (детектива), прокурора в рамках міжнародного співробітництва).

Наголошено, що в КПК України залишається неврегульованим питання про процесуальні повноваження детектива, який згідно з пп. 2 і 3 ч. 2 ст. 38 указанного нормативно-правового акта є суб'єктом досудового розслідування, а отже, і доказування в кримінальних провадженнях, у тому числі й про злочини у сфері економіки. У зв'язку з цим задля усунення названої законодавчої прогалини запропоновано внести зміни до назви та тексту ст. 40 КПК України, а саме термін «слідчий» замінити на «слідчий (детектив)».

2. З'ясовано, що внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР є обов'язком, а не правом прокурора, слідчого (детектива), який забезпечує реалізацію такої засади кримінального провадження, як публічність.

Враховуючи, що суб'єктом доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки залежно від їх підслідності є не тільки слідчі, а й детективи, запропоновано в ст. 25 КПК України словосполучення «прокурор, слідчий» замінити на «прокурор, слідчий, детектив, дізнавач», у ч. 1 ст. 214 КПК України – «слідчий, дізнавач, прокурор» на «слідчий, детектив, дізнавач, прокурор», п. 1 ч. 1 ст. 615 КПК України – «дізнавач, слідчий, прокурор» на «дізнавач, слідчий, детектив, прокурор».

Зазначено, що підстави внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР виокремлюються в групи залежно від джерела надходження, форми та способу подання, а також суб'єкта їх отримання та розгляду. Встановлено, що підставами початку досудового розслідування злочинів у сфері економіки є зареєстровані в органах (підрозділах) НП, СБУ, ДБР, НАБУ, БЕБ усні чи письмові заяви/повідомлення про вчинення таких правопорушень, які подано особисто, за допомогою телефонного (у тому числі спеціальних телефонних ліній), поштового, факсимільного чи іншого зв'язку, через електронні скриньки чи шляхом заповнення електронних форм на офіційних сторінках правоохоронних органів; самотійно виявлена уповноваженими службовими особами з будь-якого джерела інформація про вчинення злочину у сфері економіки, про що складено відповідні рапорти (службові (доповідні) записки). Наголошено, що підставами внесення до ЄРДР відомостей про злочини у сфері економіки, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України, є тільки усні чи письмові заяви потерпілого.

Окреслено процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР з урахуванням кримінально-правової характеристики вказаного різновиду кримінальних правопорушень, нормативно-правової регламентації приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, порядку ведення ЄРДР і початку досудового розслідування.

Встановлено, що, починаючи досудове розслідування злочинів у сфері економіки, прокурор, слідчий, детектив вносять до ЄРДР відомості про:

підставу початку кримінального провадження (що є підставою (заява / повідомлення про злочин у сфері економіки, самостійне виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення такого правопорушення) та час її виникнення); потерпілого або заявника (їх прізвище, ім'я, по батькові (найменування)); інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки; короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки, наведених у заяві, повідомленні чи виявлених з іншого джерела (дату, час, місце вчинення; способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, а також знаряддя, засоби, що використовувалися при вчиненні злочину; предмет злочину; заподіяні злочином у сфері економіки збитки (вид і розмір); дані про потерпілих осіб (їх прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце проживання, вік, освіта, рід занять, службове становище, наявність і характер відносин із особою, яка вчинила злочин); дані про осіб, які вчинили злочин (їх прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце проживання, вік, освіта, рід занять, службове становище, кримінальний досвід, участь в угрупованні, ступінь його організації, наявність зговору та роль кожного учасника, ступінь співучасті, мета та мотив злочину); попередню правову кваліфікацію злочину у сфері економіки; прізвище, ім'я, по батькові та посаду уповноваженої службової особи, яка розпочинає досудове слідство злочину у сфері економіки, здійснює процесуальне керівництво; кримінальне правопорушення, що передувало легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом; суму легалізованих доходів, одержаних злочинним шляхом; найменування підприємства, установи, організації, де скоєно злочин у сфері економіки; види економічної діяльності, в яких учинено злочин.

3. Наголошено, що предмет доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки – це теоретична категорія, яка позначає регламентований КПК України перелік обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню. З'ясовано, що зміст таких обставин

уточнюється залежно від особливостей механізму вчинення злочинів у сфері економіки, їх кримінально-правової кваліфікації та конкретних завдань кримінального провадження на кожній з його стадій.

Систематизовано й охарактеризовано обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки:

1) обставини про механізм учинення злочинів у сфері економіки, їх кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки (подію злочину чи злочинної технології збагачення (час, місце, спосіб, знаряддя та засоби, наслідки й інші умови вчинення правопорушення); особу, яка вчинила злочин; особу потерпілого);

2) обставини, що забезпечують відшкодування завданих злочином збитків;

3) обставини, які впливають на індивідуалізацію кримінального покарання;

4) обставини, що є підставою прийняття та вмотивування процесуальних рішень під час здійснення кримінального провадження.

РОЗДІЛ 3

ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

3.1. Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії як засоби доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки

У теорії кримінального процесуального права збирання доказів, поряд з їх оцінкою та перевіркою, розглядається як окремий елемент процесу доказування. Збирання доказів у юридичній літературі визначається як виконання суб'єктами доказування в межах їх повноважень процесуальних дій, спрямованих на виявлення, витребування, отримання та закріплення доказів у установленому законом порядку [55, с. 39].

Збирання доказів у кримінальному провадженні здійснюється відповідно до ст. 93 КПК України. Цей процес полягає у практичній діяльності певних учасників кримінального провадження із формування доказів та подальшого їх процесуального оформлення. Питання з'ясування змісту процесу збирання доказів, окрім як у науковій літературі [23, 178], висвітлювалось також Касаційним кримінальним судом Верховного Суду (далі – ККС ВС). Зокрема, 19 травня 2021 р. у постанові колегії суддів Третьої судової палати ККС при розгляді справи зазначено, що «збирання та подання доказів у кримінальному провадженні є різними способами одержання доказової інформації з огляду на їх відмінну правову природу, а саме: збирання доказів відбувається через інститут слідчих дій, а подання доказів здійснюється особою добровільно шляхом передачі слідчому, прокурору предметів або документів, які, на її думку, мають значення для кримінального провадження. Під час отримання предметів та документів, представлених особою для залучення їх до справи як доказів, орган дізнання, слідчий або суд повинні допитати цю особу з метою з'ясування джерела та обставин їх отримання,

потім здійснити огляд цих предметів або документів і процесуально зафіксувати їх отримання» [114]. Це рішення ККС ВС має значення для нашого дослідження з огляду на розмежування засобів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, оскільки у зазначеному підрозділі ми присвяtimo увагу саме інституту слідчих (розшукових) дій, завдяки проведенню яких відбувається процес збирання доказів під час розслідування досліджуваної категорії злочинів.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 93 КПК України, суб'єктами (учасниками) доказування є сторона обвинувачення, сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Зміст цієї норми свідчить про те, що для кожної сторони кримінального провадження, його учасника закон установлює певні способи збирання доказів. Для сторони обвинувачення основним способом збирання доказів є проведення слідчих (розшукових) дій та такого їх різновиду, як негласні слідчі (розшукові) дії. Натомість сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не мають права проводити слідчі (розшукові) дії, оскільки це є виключною компетенцією слідчого, дізнавача, прокурора. Водночас законодавчими положеннями ч. 2 ст. 93 КПК України встановлено право вказаних осіб ініціювати проведення вказаних дій шляхом подання слідчому чи прокурору відповідних клопотань.

Слід констатувати, що процес доказування має специфіку при розслідуванні певної категорії справ, і зокрема, є певні особливості під час збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Ґрунтовний аналіз щодо особливостей у механізмі вчинення економічних злочинів, які зумовлюють специфіку їх виявлення та початку досудового розслідування, здійснено А. Ф. Волобуєвим. Такими особливостями, на думку вченого, є: «1) суб'єктами вчинення злочинів, з одного боку, є суб'єкти підприємницької діяльності та їх наймані керівники, а з іншого, державні службові особи, які уповноважені здійснювати

регулюючі та контрольні функції щодо підприємництва; 2) вказаними суб'єктами з метою незаконного збагачення вчиняються комплекси злочинів, куди можуть входити в різному поєднанні злочини проти власності, господарські злочини, службові злочини тощо; 3) комплекси злочинів вчиняються організованими групами осіб з розподілом функцій між ними, що дає змогу організаторам уникати персональної відповідальності, перекладаючи її на найманих «керівників» підприємств; 4) при вчиненні злочинів використовуються підприємства з їх банківськими рахунками і відповідні розрахункові операції для передачі (розподілення) незаконно отриманих коштів; 5) незаконні операції з коштами і майном маскуються під легальні господарські операції шляхом укладання фіктивних цивільно-правових угод» [33, с. 18].

Як справедливо наголошує Т. О. Часова, «процес доказування економічних злочинів має свої особливості: 1) порядок збору доказової інформації (тимчасовий доступ до речей та документів, який проводиться тільки на підставі ухвали слідчого судді; проведення профільних експертиз – економічних, бухгалтерських тощо); 2) різновидом доказів є специфічний вид документів фінансово-господарської діяльності, які можуть бути знищені суб'єктом господарювання; 3) встановлення злочинного умислу особи; 4) відстеження реалізації грошових коштів (майновий характер злочину); 5) визначення повноважень службових осіб» [195, с. 326].

У кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки обов'язково проводяться слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії для з'ясування обставин справи. Вивчення та узагальнення слідчої та судової практики, аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що під час розслідування економічних злочинів є певні особливості у проведенні слідчих (розшукових) дій [146].

Перша особливість, на яку ми хочемо звернути увагу, це специфіка слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні економічних злочинів. Допит осіб, обшук та огляд, проведення експертизи є тими

слідчими (розшуковими) діями, що здійснюється майже у всіх кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки.

Огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, який здійснюється за загальними правилами, встановленими у ст. 237 КПК України. Однією з особливостей економічних злочинів є те, що на різних стадіях їх вчинення (організації, підготовки, безпосереднього вчинення та приховування) використовуються різні документи. Отже, така документація, зміст документів, зміни, внесені до них, можуть бути слідами економічних злочинів, які повинні бути ретельно досліджені слідчим (детективом). Саме тому під час огляду місця події повинні бути ретельно досліджені ті документи, що можуть мати відношення до вчинення злочину та за необхідності вилучені. У такому випадку слідчий (детектив) повинен виявити документи, зокрема: а) ті, що містять сліди економічного злочину; б) в яких відображено інформацію орієнтовного характеру; в) які використовувались як засіб досягнення умислу.

Зауважимо, що огляд документів може проводитися як самостійна слідча (розшукова) дія або проводиться в межах іншої слідчої (розшукової) дії – огляду місця події, огляду приміщення, обшуку житла чи іншого володіння особи. Окремих вимог щодо проведення огляду документів у процесуальному законі не закріплено, у зв'язку з цим слід користуватись положеннями ст. 237 КПК України.

Слід цілком погодитись із О. В. Пчеліною, про те, що «оглядаючи документ, насамперед потрібно звернути увагу на його стан, наявність видимих ознак пошкодження. Потім необхідно ознайомитися зі змістом документа. При цьому особливу увагу звернути на наявність, зміст, виконання і розміщення реквізитів документа. Також слід виявити та зафіксувати наявність виправлень, їх зміст та інших ознак, котрі можуть вказувати на можливу підробку документа. В окремих випадках необхідно використовувати технічні засоби для виявлення як слідів підробки, так і слідів людини на документах, що оглядаються» [144, с. 346–347].

У випадку виникнення потреби у проведенні обшуку, слідчий (детектив) може примусово обстежити житло чи інше володіння особи приміщення з метою відшукування речей, документів чи осіб. Обшук може бути проведено за місцем роботи, проживання підозрюваного або інших осіб (рідних, близьких, знайомих, співучасників. Під час розслідування економічних злочинів, найчастіше предметом обшуків є документи, предмети неправомірної вигоди, комп'ютерна та копіювально-розмножувальна техніка.

З розвитком цифрових технологій та поступовим впровадженням їх у нашу діяльність, під час розслідування економічних злочинів може виникнути ситуація щодо необхідності огляду електронного документа. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ – документ, інформація, в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа [120]. Зауважимо, що у КПК України не міститься окремої норми щодо процесуального порядку такого огляду, у зв'язку з тим слід виходити із загальних правил огляду як слідчої (розшукової) дії.

З урахуванням правил Типової інструкції з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затвердженої постановою КМУ від 17 січня 2018 р. № 55, а також фахових думок, вважаємо, що під час огляду електронного документа необхідно дослідити час його складання (створення) та/чи його наявність на певний момент часу. В протоколі огляду документа доцільно зафіксувати наявність приєднаної до електронного документа (електронних даних) або логічно поєднаної з ним позначки часу. Також електронний документ перевіряється на зараження його вірусом, на цілісність і справжність усіх накладених на нього електронних цифрових підписів, включаючи ті, що накладені (проставлені) згідно із законодавством як аналоги печатки. Також перевіряється наявність супровідної документації – заповненої реєстраційно-

контрольної картки в електронній і/чи паперовій формі, повідомлення про прийняття та реєстрацію електронного документа [180; 139, с.160–161].

Однією з найважливіших слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є допит, який найчастіше проводиться із свідками, підозрюваними. Ефективність проведення цієї дії залежить від якісної підготовки, що обумовило значну увагу до цього питання на науковому рівні [77, 193]. Як наголошується у наукових виданнях, «тактичні прийоми допиту варіюються насамперед залежно від процесуального та соціального статусу допитуваного, займаної ним позиції в кримінальному провадженні. Зокрема, в якості свідків можуть бути допитані підлеглі й інші колеги по роботі, рідні та близькі, друзі, очевидці, обізнані особи. Під час допиту підлеглих і колег слід з'ясувати сферу їх діяльності; процедуру проходження служби; нормативно-правове регулювання їх діяльності; обсяг повноважень і спосіб їх затвердження; особливості документообігу; характер відносин між допитуваним і підозрюваним, а також між колегами і підозрюваними; наявні конфлікти; факти порушень службової дисципліни з боку підозрюваного; наявні корумповані зв'язки тощо. У рідних, близьких та друзів насамперед з'ясовуються характеризуюча особистість підозрюваного інформація; факти погроз по відношенню до підозрюваного чи його близьких у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків; відомості про службову діяльність підозрюваного, отримані з його розповідей тощо. Допитуючи очевидців, слідчий в першу чергу повинен з'ясувати ті обставини, за яких особа сприймала інформацію, зміст сприйнятого. Обізнаних осіб найчастіше допитують в якості свідків для отримання відомостей про ті обставини, для дослідження яких потрібні спеціальні знання. Такі свідчення переважно полягають в наданні довідково-роз'яснювальної допомоги з певних питань, що потребують обізнаності в окремих галузях знань» [144, с. 346–347].

Отже, ключовою особливістю кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки є характерні слідчі (розшукові) дії, які проводяться в ході

їх розслідування. З огляду на дослідження матеріалів слідчої та судової практик, такими є огляд, і зокрема, огляд документів, обшук житла чи іншого володіння особи, допит свідків, підозрюваного, проведення експертизи. Значна кількість доказової інформації про економічні злочини отримується під час огляду документації фінансово-господарської діяльності, у зв'язку з чим ця дія вимагає ретельного ознайомлення із ними. Слід акцентувати увагу, що для пошуку доказової інформації слідчий (детектив), який здійснює досудове розслідування, повинен володіти знаннями у сфері економіки [146].

Друга особливість у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування економічних злочинів полягає у використанні спеціальних знань під час їх проведення.

Зауважимо, що спеціальні знання використовуються під час розслідування цих видів злочинів не лише під час проведення слідчих розшукових дій, а й в ході проведення інших процесуальних дій. Так, використання спеціальних знань під час розслідування економічних злочинів відбувається, зокрема, у таких формах: залучення спеціалістів для участі у слідчих (розшукових) діях; проведення експертизи; проведення ревізій фінансово-господарської діяльності; витребування документів, які складаються особами, під час їхньої службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків, допиту експерта у суді для роз'яснення висновку експертизи. Відмітимо, що у цьому підрозділі ми розглянемо лише деякі форми використання спеціальних знань (проведення експертизи, залучення спеціаліста), оскільки саме вони окреслюють особливості проведення слідчих (розшукових) дій при розслідуванні економічних злочинів. Інші форми використання спеціальних знань у досліджуваній категорії кримінальних правопорушень будуть нами досліджені у підрозділі 3.2. та 3.3. цієї наукової праці.

Використання спеціальних знань шляхом проведення експертизи і, зокрема, певних її видів, є специфікою при розслідуванні економічних злочинів. Цьому питанню присвячена неабияка увага серед науковців [76, 196, 208].

Під час розслідування економічних злочинів можуть призначатися різні види експертиз, основною з яких є саме економічна експертиза. Зауважимо, що серед науковців не склалось єдиного розуміння щодо класифікації підвидів економічної експертизи, хоча це питання є важливим з огляду на необхідність розроблення експертних методик. Відповідно це призводить до суперечностей у слідчій та експертній практиці, науково-методичних рекомендаціях з питань призначення та проведення експертиз, окремих методиках розслідування злочинів. А отже, його вирішення має не лише теоретичне значення для вдосконалення теорії судової експертизи, а має практичне значення для з'ясування предмета дослідження при розслідуванні протиправних дій у сфері економіки.

Цілком обґрунтованою є позиція А. В. Свінцицького та А. М. Падалка про те, що критерієм класифікації судово-економічних експертиз є галузь економічних знань. Залежно від цього критерію науковці економічні експертизи поділяють на такі види: «а) судово-бухгалтерська експертиза, предметом якої є операції фінансово-господарської діяльності, що відображаються в документах бухгалтерського обліку та звітності; б) фінансово-економічна експертиза, що містить: дослідження ознак і способів спотворення даних про фінансові показники, що впливають на фінансовий результат і розрахунки за зобов'язаннями господарюючого суб'єкта; розрахунок пайової участі засновників (акціонерів) у майні і розподіленого прибутку господарюючого суб'єкта; в) фінансово-кредитна експертиза, в ході якої проводиться дослідження ознак і способів спотворення даних про фінансові показники, що характеризують платоспроможність, кредитоспроможність, використання і повернення кредитів господарюючого суб'єкта» [153, с. 98–100].

Беручи до уваги наукові розробки, особливу увагу слід приділити з'ясуванню питання щодо поняття та видів економічної експертизи на нормативному рівні. Відповідно до підп. 1.2.3. п. 1.2 розд. I Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 8 жовтня 1998 р. № 53/5 (далі – Інструкції № 53/5) [66] основними підвидами економічної експертизи є: 1) бухгалтерського та податкового обліку; 2) фінансово-господарської діяльності; 3) фінансово-кредитних операцій.

Ураховуючи предмет дослідження, важливим є з'ясування завдань кожного з підвидів економічної експертизи. Відповідно до п. 1.1 розд. III Інструкції № 53/5, «основними завданнями експертизи документів бухгалтерського обліку, оподаткування і звітності є визначення: а) документальної обґрунтованості розміру нестачі або надлишків товарно-матеріальних цінностей і грошових коштів на підприємствах, в установах, організаціях і їх структурних підрозділах (далі – підприємство) періоду їх утворення; б) документальної обґрунтованості оформлення операцій з одержання, зберігання, виготовлення, реалізації товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, основних засобів, надання послуг; в) документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з основними засобами, товарно-матеріальними цінностями, грошовими коштами, цінними паперами та іншими активами; г) документальної обґрунтованості відображення в обліку операцій з нарахування та виплати заробітної плати, інших виплат; г) документальної обґрунтованості, задекларованої платником податку бази оподаткування податком на прибуток підприємств, та суми податку, що підлягає сплаті за певний звітний період, визначеної органом податкового контролю; д) документальної обґрунтованості формування платником податкових зобов'язань та податкового кредиту з податку на додану вартість, визначення суми податку на додану вартість, що підлягає сплаті, та суми податку на додану вартість, заявленої до бюджетного відшкодування; е) документальної обґрунтованості

окремих елементів податків та зборів, визначених платником у відповідних деклараціях (розрахунках, звітах)» [66].

Згідно Інструкції № 53/5, «основними завданнями експертизи документів про економічну діяльність підприємств й організацій є: 1) проведення аналізу: показників фінансово-економічного стану (платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості тощо) підприємства / організації; структури майна та джерел його придбання; 2) визначення: документальної обґрунтованості розрахунків з дебіторами і кредиторами; документальної обґрунтованості аналізу складу витрат; документальної обґрунтованості розрахунків плати за оренду майна; документальної обґрунтованості розрахунків втраченого заробітку (від несвоєчасної виплати компенсації заподіяної шкоди у разі втрати працездатності та в інших випадках); документальної обґрунтованості цільового витрачання бюджетних коштів; документальної обґрунтованості розрахунків втраченої вигоди» та інші [66].

Відповідно до п. 3.1 гл. 3 розд. III Інструкції № 53/5, «основними завданнями експертизи документів фінансово-кредитних операцій є визначення: документальної обґрунтованості оформлення банківських операцій з відкриття рахунків, руху грошових коштів на рахунках; документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку операцій з видачі, використання та погашення кредитів; документальної обґрунтованості оформлення та відображення в обліку банків їх фінансово-господарської діяльності; відповідності відображення фінансово-господарських операцій банків вимогам нормативних актів з ведення обліку і подання звітності; документальної обґрунтованості відображення фінансово-господарських операцій щодо нарахування та сплати банками податків та їх відповідності даним обліку та звітності, чинному законодавству; документальної обґрунтованості проведення операцій за депозитними вкладками у банківських та інших фінансових установах» [66].

Ураховуючи те, що економічні злочини можуть передбачати різноманітні протиправні дії у різних сферах господарювання, за конкретних

умов кримінального провадження в разі необхідності можуть призначати й інші, крім економічної, експертизи. Як зазначає В. С. Давиденко, під час розслідування злочинів, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, а також інших злочинів у сфері господарської та службової діяльності, крім судово-економічної експертизи, призначають судово-бухгалтерські (експертизи бухгалтерських операцій на промислових підприємствах, у бюджетних організаціях, на підприємствах торгівлі, у будівельних організаціях тощо); судово-товарознавчу; судово-технологічну; криміналістичні (наприклад, почеркознавчу, техніко-криміналістичну експертизу документів, трасологічну); інженерно-технічні; судово-агропромислові [49, с. 183].

Дослідження матеріалів кримінального провадження засвідчило деякі проблемні моменти під час призначення та проведення експертизи при розслідуванні економічних злочинів. По-перше, іноді слідчі не достатньо інформовані щодо видів економічної експертизи, що призводить до того, що під час призначення експертизи вони ставлять запитання, які виходять за межі спеціальних знань експерта. По-друге, іноді виникає ситуація, коли слідчі направляють експерту матеріали без відповідної підготовки та збирання певних документів. А отже, через відсутність необхідних для проведення експертизи документів експерти не можуть дати відповіді на поставлені запитання.

Отже, стосовно проведення експертизи при розслідуванні економічних злочинів хочемо підсумувати та зауважити таке. Види експертиз, які можуть призначатися у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки обумовлюються специфікою та видом протиправних діянь. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень показало, що найчастіше призначаються економічні експертизи, підвидами якої є: 1) експертиза бухгалтерського та податкового обліку; 2) експертиза фінансово-господарської діяльності; 3) експертиза фінансово-кредитних операцій.

Однак, ураховуючи певні обставини справи в разі необхідності можуть призначати й інші експертизи, зокрема:

а) технічна експертиза документів, зокрема, для встановлення фактів і способів унесення змін до документів (угод, актів, платіжних відомостей, товарно-транспортних накладних) та виявлення їх первинного змісту;

б) почеркознавча експертиза – для ідентифікації виконавця рукописного тексту, підпису на певному документі, пов'язаному з господарською, фінансовою діяльністю;

в) будівельно-технічна – для достовірного визначення якості будівельних і ремонтних робіт, виконаних на всіх етапах будівництва, їхня відповідність будівельним нормам і договорам;

г) товарознавча – для визначення належності товарів до відповідних категорій, якісних змін до товарів і причин їх виникнення, встановлення способу виробництва товарів та їх виробника, визначення вартості товарної продукції;

г) експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів – для встановлення обставин, пов'язаних із використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення, а також визначення їх вартості;

д) експертиза відеозвукозапису – для дослідження технічних засобів і носіїв аудіо- або відеоінформації, одержаної під час фіксації протиправних дій підозрюваних, зокрема у кримінальних провадженнях про злочини корупційної спрямованості);

е) телекомунікаційна експертиза – для дослідження цифрових та аналогових приладів з метою встановлення технічних параметрів та стану об'єкта, визначення функціонального призначення [146].

Для дослідження фінансово-господарських документів слід залучати висококваліфікованих фахівців – експертів у сфері економіки, навіть у тих ситуаціях, коли слідчий (детектив) володіє спеціальними економічними знаннями. Висновок експерта є одним із основних процесуальних джерел

доказів у кримінальних провадженнях з питань про злочини у сфері економіки.

Продовжуючи дослідження проблематики щодо використання спеціальних знань під час проведення слідчих (розшукових) дій в ході розслідування економічних злочинів, особливу увагу слід приділити питанню залучення спеціаліста.

Статус спеціаліста у кримінальному провадженні регламентовано статтями 71, 72 КПК України. Під час досудового розслідування і судового розгляду, і зокрема у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, спеціаліст може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Як зазначено у наукових виданнях, спеціальні знання у сфері економіки можуть мати такі основні носії цих знань, як судові експерти (фахівці, які є працівниками державних спеціалізованих установ, а також ті, хто не є працівниками цих установ), аудитори (державні установи, приватні аудитори, аудиторські фірми), ревізори [44, с. 141].

Підстави залучення спеціаліста до кримінального провадження можуть бути різними. Як зазначається у юридичній літературі, під час розслідування економічних злочинів спеціалісти залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях у випадках: а) відсутності у слідчого спеціальних знань і навичок, необхідних для кваліфікованої підготовки та проведення слідчої (розшукової) дії; б) недостатнього оволодіння слідчим прийомами та засобами швидкого і якісного виконання певної роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок; в) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові; г) одночасного застосування декількох засобів криміналістичної техніки; д) необхідності виконати значний обсяг роботи, яка потребує спеціальних знань та навичок [80, с. 414].

Закцентуємо увагу на важливості залучення спеціаліста під час огляду документації, що може відбуватися під час огляду місця події, або огляду, який проводиться в ході досудового розслідування. Спеціалісту відомі

вимоги до документації різного роду, відповідно помітні порушення у документообігу. Вважаємо, що в якості спеціаліста доцільно долучати ту особу, яка в подальшому буде проводити експертизу.

При розслідуванні економічних злочинів важливим є залучення спеціаліста під час допиту свідків, підозрюваних, а також у ході обшуку. Під час допиту свідка або підозрюваного спеціаліст-економіст може допомогти слідчому з'ясувати обставини кримінального провадження та правильно оцінити отримані показання. Найчастіше спеціаліст надає під час допиту консультативну допомогу слідчому в формулюванні питань. Крім того, доволі часто особи, яких допитують, користуються слабкою обізнаністю слідчого щодо спеціальних економічних знань. Іноді вони намагаються дезорієнтувати слідчого, використовуючи спеціальну термінологію. Відповідно участь спеціаліста-економіста під час допиту свідка або підозрюваного допоможе запобігти такій ситуації [146].

Консультативна допомога спеціалістів-економістів при проведенні обшуку полягає в пошуку і вилученні знарядь протиправної діяльності, грошей і цінностей здобутих злочинним шляхом, документації, що має відношення до цього кримінального провадження.

У контексті порушеної проблематики наведемо позицію Р.Л. Степанюка, який, досліджуючи питання щодо участі спеціаліста у кримінальному провадженні про злочини в бюджетній сфері, наголошує на необхідності у залученні : «а) спеціаліста для застосування технічних засобів фіксації ходу та результатів слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; б) спеціаліста у відповідній галузі знань (бухгалтера, інженера-будівельника, економіста, фінансиста) для участі в допиті підозрюваного, а іноді – свідка й експерта; в) спеціаліста-бухгалтера, економіста, фінансиста або фахівця у галузі комп'ютерної техніки до обшуку чи вилучення документів; г) спеціаліста в галузі інженерної справи, будівництва до огляду місця проведення робіт, у ході яких були допущені розкрадання чи інші зловживання; г) спеціаліста для відібрання будівельних матеріалів,

обладнання, сировини, інших зразків для експертизи; д) спеціаліста-товарознавця для участі у слідчих (розшукових) діях, пов'язаних із тимчасовим вилученням майна; е) спеціаліста в галузі криміналістичної техніки для участі в огляді технічних засобів, які містять зафіксовану інформацію щодо обставин вчиненого кримінального правопорушення; є) спеціаліста у галузі почеркознавства, документознавства для участі в огляді документів – речових доказів тощо» [169, с. 231–232].

Проведений аналіз наукових джерел щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні [90, 199, 205, 72], а також з'ясування цього питання з точки зору його нормативного урегулювання дає змогу нам виокремити такі форми участі спеціаліста – економіста у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки:

а) тактична – полягає у допомозі із підготовки, організації та проведенні допиту, обшуку, огляду або іншої слідчої (розшукової) дії; виявленні та вилученні доказів і, зокрема, документації, відборі відповідних зразків для проведення експертизи);

б) технічна допомога полягає у залученні спеціаліста-економіста сторонами кримінального провадження для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень тощо) (ч. 2 ст. 71 КПК України);

в) консультативна допомога, яка є однією з основних видів залучення спеціалістів-економістів [146]. Проводячи схоже дослідження О.В. Шевченко зазначає, що «у даному випадку консультації спеціалістів-товарознавців є науково обґрунтованими порадами, які виражаються в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних товарознавчих питань, що можуть виникнути або виникають під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, процесуального оформлення їх результатів» [203, с. 107]. Аналогічної позиції дотримуємося і ми, оскільки такі консультації є найбільш поширеною формою непроцесуальної допомоги слідчому (детективу) особами, обізнаними в економіці, для вирішення широкого кола питань, у тому числі у

консультації щодо термінології у сфері економіки. За консультаціями до осіб, які володіють спеціальними товарознавчими знаннями, слідчі (детективи) найчастіше звертаються з метою оцінки доказів, вчасного вирішення питання про призначення економічної експертизи, визначення кола питань, що адресуються експертові [146, с. 877].

Однією із форм використання спеціальних знань є допит експерта. Так, відповідно до ч. 1 ст. 356 КПК України «за клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення висновку» [84]. Водночас у п. 11 ч. 2 ст. 65 КПК України встановлена заборона допитувати експерта як свідка щодо роз'яснення наданих ними висновків.

Як показує аналіз матеріалів судового провадження, допит експерта в суді при розгляді кримінальних проваджень у сфері економіки іноді є важливою складовою доказової бази. Проте не можемо не навести приклад судового рішення, в якому розглядалося питання щодо можливості допиту експерта під час досудового розслідування.

Відповідно до обставин справи особа підозрювалась у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 2 т. 364 КК України («Зловживання владою або службовим становищем»). Така підозра ґрунтується, зокрема, на висновку експертів за результатами проведення комісійної судово-економічної експертизи, складеного експертами Київського науково-дослідного інституту Міністерства юстиції України. Посилаючись на те, що викладені в цьому висновку висновки є необґрунтованими, захисник подав прокурору, який здійснює процесуальне керівництво в цьому кримінальному провадженні, клопотання про проведення слідчих дій, в якому просив допитати за участю сторони захисту судових експертів з приводу обставин проведення дослідження та фактичних даних, здобутих під час проведення комісійної судово-економічної експертизи, а також зроблених за її результатами висновків. Прокурор відмовив адвокату у задоволенні цього клопотання. Слідчий суддя Вищого антикорупційного суду, розглядаючи

скаргу адвоката, задовольнила її частково, зобов'язавши прокурора допитати судових експертів з метою встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні – зокрема, задля підтвердження або спростування висновків, викладених експертами у висновку комісійної судово-економічної експертизи [185, 146].

Наведене судове рішення має значення з огляду на формування подальшої слідчо-судової практики. При розслідуванні економічних злочинів, як правило, проводяться судові експертизи. КПК України забороняє допитувати експерта як свідка для роз'яснення наданих ним висновків, і зокрема економічного (п. 11 ч. 2 ст. 65). Водночас у Кодексі відсутні заборони щодо допиту експерта про порядок та процедуру проведення експертного дослідження. Якщо під час допиту будуть встановлені порушення процедури, порядку або методики проведення дослідження, це ставить під сумнів доказ, яким обґрунтовується повідомлення про підозру.

Злочини в сфері економіки мають здебільшого латентний характер, що зумовлює необхідність використання такого засобу збирання доказів, як проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), якими відповідно до ст. 246 КПК України є «різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України» [84]. Зауважимо, що проблематиці проведення НСРД присвячено чимало наукових праць, зокрема і на монографічному рівні [73; 206], тому у даному дослідженні увагу буде зосереджено лише на деяких проблемних моментах їх проведення під час здійснення кримінального провадження про злочини у сфері економіки.

Слід акцентувати увагу, що такий інструментарій, як НСРД, з'явився у національній практиці у 2012 році у зв'язку із закріпленням окремої глави 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» у КПК України. Проте, відповідно до дослідження М. Погорецького, О. Старенького, «за результатами проведеного аналізу матеріалів слідчо-судової практики лише до 5 %

результатів негласних слідчих (розшукових) дій використовуються як докази у кримінальному провадженні, а в окремих областях України цей показник ледве сягає 3 %. Однією з причин низького рівня використання результатів НСРД у кримінальному процесуальному доказуванні є недосконалість процесуальної форми окремих негласних засобів отримання доказів у кримінальному провадженні і, зокрема, таких НСРД, як накладення арешту на кореспонденцію, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, моніторинг банківських рахунків, проведення яких у правозастосовній діяльності викликає найбільше труднощів» [108, с. 85].

Одним з проблемних питань, що спричиняє труднощі у проведенні НСРД, пов'язано із колом злочинів, під час розслідування яких можливе їх проведення. Відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України «негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260–264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 269¹, 270, 271, 272, 274 КПК України, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів» [84]. Як справедливо наголошує О. Татаров, «проблемною є неможливість проведення НСРД при документуванні більшості «корупційних правопорушень», передбачених частинами 1, 2 ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», частинами 1, 2 ст. 368² «Незаконне збагачення», частинами 1–3 ст. 368³ «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», частинами 1–3 ст. 368⁴ «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», частинами 1, 2 ст. 369 «Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі», частинами 1, 2 ст. 369² «Зловживання впливом» Кримінального кодексу України. Зазначені обставини створюють значні перешкоди у виявленні та документуванні «корупційних правопорушень», оскільки у випадках кваліфікації злочину за статтею про злочин невеликої чи середньої тяжкості слідчий обмежений вибором НСРД Це фактично виключає можливість застосування негласних слідчих (розшукових) дій для збирання доказів при

розслідуванні злочинів середньої тяжкості, до яких законодавцем віднесено частини 1, 2 статей про корупційні правопорушення» [174, с. 28]. У зв'язку з цим правником відстоюється позиція, яку ми цілком підтримуємо, щодо необхідності внесення змін до КПК України щодо можливості проведення НСРД незалежно від ступеня тяжкості щодо корупційних злочинів.

Проведеним вивченням матеріалів слідчої практики встановлено, що у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки проводяться такі види НСРД, як аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ст. 269¹ КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Одним із видів НСРД, якому ми б хотіли приділити особливу увагу, є моніторинг банківських рахунків, який відповідно ч. 1 ст. 269¹ КПК України проводиться «за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України» [84].

У змісті окресленої норми зазначено, що цей вид НСРД проводиться за наявності «обґрунтованої підозри». Таке поняття є доволі оціночним і не розтлумачено на законодавчому рівні. У зв'язку з цим доцільно звернутися до наукових розробок, здійснених, зокрема, головою Апеляційного суду Чернігівської області С. Тагієва. «Обґрунтована підозра при проведенні моніторингу банківських рахунків може володіти наступним мінімальним переліком ознак: а) внесення до ЄРДР відомостей про скоєне тяжке або особливо тяжке кримінальне правопорушення, розслідування якого передано детективам НАБУ (на сьогодні також і детективам БЕП. – Прим. авт.); б) особа вчиняє особисто або через інших осіб злочинні дії з використанням

банківського рахунку та фінансових операцій; в) дані злочинні дії повинні бути підтверджені аргументованими фактами та обставинами, що банківська або фінансова установа є ланкою для досягнення злочинного умислу; г) перед проведенням даної слідчої дії необхідно попередньо, у встановленому законом порядку, отримати інформацію у банківській установі (банківська таємниця) про рахунки» [173, с. 50].

Моніторинг банківських рахунків проводиться за ухвалою слідчого судді, якою фактично надається дозвіл на розкриття банківської таємниці. Зауважимо, що згідно з ч. 1 ст. 60 Закону України «Про банки і банківську діяльність» інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним або стала відомою третім особам при наданні послуг банку або виконанні функцій, є банківською таємницею. Змістом банківської таємниці є відомості про банківські рахунки клієнтів, про операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта та ін. [117]. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 62 вказаного Закону, розкриття інформації, що становить банківську таємницю, можливе за рішенням суду. Ці положення відповідають положенням ст. 269¹ КПК України в частині процесуального порядку проведення моніторингу банківських рахунків.

Зауважимо, що положеннями ч. 1 ст. 269¹ КПК України надано можливість звертатись до слідчого судді з клопотанням про проведення даного виду НСРД лише прокуророві, і позбавлено цього права детектива НАБУ або детектива БЕП а також слідчих інших органів досудового розслідування. У зв'язку з цим вченими (О. Татаров, М. Погорецький, О. Старенький, Р. Писарчук) вже висловлювалась пропозиція про необхідність розширення кола суб'єктів, які мають право ініціювати моніторинг банківських рахунків, надавши таке право також слідчим (детективам) усіх органів досудового розслідування [175, с.72; 108, с. 85; 104, с. 172]. Погоджуємось із такою позицією та вважаємо, що необхідність проведення моніторингу банківських рахунків може виникнути під час

здійснення кримінального провадження іншими органами досудового розслідування, зокрема, під час розслідування злочинів, передбачених ст. 191 КК України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; ст. 209 КК України (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом), ст. 258⁴ КК України (сприяння вчиненню терористичного акту), ст. 258⁵ КК України (фінансування тероризму) та ін. Отже, вважаємо доцільним внести відповідні зміни до ст. 269¹ КПК України та надати повноваження із застосування моніторингу банківських рахунків у кримінальному провадженні слідчим (детективам) будь-яких органів досудового розслідування.

Крім зазначених питань, недоліками процесуальної регламентації цієї негласної слідчої (розшукової) дії, як справедливо наголошується у наукових виданнях, є: «невизначеність процесуальної форми фіксації виявленої доказової інформації; неврегульованість процедури дій посадових осіб, які можуть бути спрямованими на можливість тимчасової затримки банківських операцій в інтересах слідства, коли повідомлення про оформлювані банківські операції здійснюється до їх виконання» [65, с. 159].

Ще одне проблемне питання, яке виникає при моніторингу банківських рахунків, може виникнути внаслідок неоднозначного формулювання ч. 2 ст. 269¹ КПК України, в якій ідеться про обов'язок банку подавати НАБУ, БЕП інформацію про операції, що здійснюються на банківських рахунках в поточному режимі. Отже, постає питання щодо процедури передачі такої інформації в поточному режимі та відповідно своєчасної реакції прокурора на неї [5, с. 141]. З метою вирішення окресленої ситуації С. Тагієв пропонує звернутись до Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 р. «Про Стратегію кібербезпеки України», введеного у дію Указом Президента України № 96 від 15 березня 2016 р. Стратегією передбачено розвиток та вдосконалення системи технічного і криптографічного захисту інформації (пп. 12 п. 4.1), розроблення та впровадження протоколів спільних дій, зокрема, інформаційного обміну в режимі реального часу (п. 4.4).

Ураховуючи, що найближчим часом у правоохоронних органах технічна можливість обміну інформацією між різними організаціями буде забезпечена з дотриманням захисту інформації, то слід впровадити між банком і НАБУ спільний контроль за банківською операцією у режимі реального часу (онлайн), шляхом доступу до електронно-інформаційного простору банку. Для цього є необхідність внесення відповідної зміни до ст. 269¹ КПК України. Така технічна можливість дозволить прокурору або, за його дорученням, слідчому чи детективу у встановленому законом порядку зупинити банківську операцію на визначений термін (пропонується до 48 годин) або після запуску такої програми самостійно здійснювати моніторинг банківських рахунків» [173, с. 52]. Такі пропозиції можуть бути взяті до уваги для удосконалення процедури моніторингу банківських рахунків та своєчасного припинення незаконних банківських операцій.

Іноді у слідчій практиці відбуваються негативні ситуації, коли слідчі намагаються отримати доступ до банківських рахунків шляхом проведення такого заходу забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей і документів. Як приклад наведемо судове рішення Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 4 квітня 2018 р. (провадження № 1-кс/133/134/18). Відповідно до обставин справи слідчий просив надати тимчасовий доступ до інформації про власника рахунку № 0001, а саме: заяви-анкети власника рахунку, копії паспорта та інформації про проведення банківських операцій за даним номером рахунку, а також доступ до відеозапису з камер спостереження при використанні зазначеного рахунку при здійсненні операцій в період часу з 10:00 год. 15.03.2018 по 00:00 години 27.03.2018, яка перебуває у володінні : ПАТ «Альфа -Банк», що за адресою м. Київ, вул. Десятинна, 4/6. Слідчий посилався на те, невідома особа шахрайським шляхом, під приводом розрахунку за вчинене ДТП, учасником якого став ОСОБА_2, заволоділа грошовими коштами в сумі 2000 гривень, належними ОСОБА_3, жительці м. Козятин, які вона перерахувала на картковий рахунок ПАТ «Альфа банк» № 0002. Відповідно слідчий хотів

встановити особу, яка користувалась вищевказаним картковим рахунком. Натомість слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання, оскільки в ньому ставиться питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що не віднесено до повноважень слідчого судді місцевого суду [183]. У розрізі цього також звернемо увагу на той факт, що в судовій практиці непоодинокими є випадки визнання доказу недопустимим з огляду на те, що його долучення до провадження мало б здійснюватися шляхом тимчасового доступу до документів, а не витребуванням чи отриманням відповідного документа. Першопричиною цього, як слушно відмітили С. Є. Абламський та В. В. Романюк, є неоднозначне законодавче тлумачення й розмежування зазначених способів збирання доказів [10, с. 175].

Отже, правове регулювання проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як моніторинг банківських рахунків, перебуває у динамічному розвитку. Доповнення КПК України статтею 269¹, а також подальше внесення змін до неї породило чимало проблемних питань, які потребують подальшого вирішення. Моніторинг банківських рахунків, як і будь-яка процесуальна дія, повинні бути детально регламентовані у КПК України з дотриманням принципу юридичної визначеності. Зокрема, на законодавчому рівні слід передбачити право слідчих (детективів) будь-яких органів досудового розслідування на здійснення моніторингу банківських рахунків у кримінальному провадженні. Також більш детально має бути регламентована процедура передачі інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках від, банку до правоохоронного органу в поточному режимі та вирішено питання на нормативному рівні щодо спільного контролю за банківськими операціями в онлайн-режимі шляхом доступу до електронно-інформаційного простору банку [5].

Ще один вид негласної слідчої (розшукової) дії, який проводиться при розслідуванні економічних злочинів, є зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України). Приклад застосування цієї негласної дії у досліджуваному виді кримінального провадження

відображено у ухвалі Святошинського районного суду м. Києва від 25 серпня 2021р. (справа № 759/18752/21) [184].

Зняття інформації з електронних комунікаційних мереж є різновидом втручання у приватне спілкування, яке «проводиться без відома осіб, які використовують засоби електронних комунікацій (телекомунікацій) для передавання інформації, на підставі ухвали слідчого судді, якщо під час його проведення можливо встановити обставини, які мають значення для кримінального провадження» (ч .1 ст. 263 КПК України) [84].

Порядок проведення цього виду НСРД обумовлюється здійсненням певних підготовчих дій, зокрема слід зібрати інформацію про особу, щодо якої вона буде проводитись; про об'єкт, з якого потрібно зняти інформацію; про приблизний зміст інформації, яку потрібно отримати; отримання дозволу у слідчого судді на її проведення та ін.

Слід звернути увагу і на технічні особливості проведення зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Так, відповідно до п. 1.11.5.1 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (на сьогодні це – електронних комунікаційних мереж. – *Прим. авт.*) полягає у: «1) контролі за телефонними розмовами, що полягає в негласному проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, спостереження, відбору та фіксації змісту телефонних розмов, іншої інформації та сигналів (SMS, MMS, факсимільний зв'язок, модемний зв'язок тощо), які передаються телефонним каналом зв'язку, що контролюється; 2) знятті інформації з каналів зв'язку, що полягає в негласному одержанні, перетворенні і фіксації із застосуванням технічних засобів, у тому числі встановлених на транспортних телекомунікаційних мережах, у відповідній формі різних видів сигналів, які передаються каналами зв'язку мережі Інтернет, інших мереж передачі даних, що контролюються» [121]. Поняття технічних засобів для

негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж наводиться у науковій літературі [168, с. 283].

Виконання ухвали слідчого судді проводиться у два етапи: спочатку технічним виконавцем, потім – оперативним співробітником або слідчим під час дослідження знятої інформації. Вивчення змісту інформації відбувається, здебільшого, шляхом перегляду або прослуховування інформації, зафіксованої на носіях [210, с. 158].

Повідомлення, які передаються електронними комунікаційними мережами, можуть містити інформацію фінансово-економічного характеру, яку здатний зрозуміти фахівець у галузі економіки. У зв'язку з цим у науковій літературі вказується на необхідності в певних випадках залучення спеціалістів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій [13, с. 196–219]. Натомість у цьому випадку ми підтримуємо позицію М. Г. Щербаковського та В. А. Коршенко про те, що «з урахуванням того, що методи проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії не підлягають розголошенню, використання допомоги спеціаліста має відбуватися у формі усної консультації за окремими фрагментами знятої інформації без надання її в повному обсязі» [210, с. 158].

Носії інформації можуть бути досліджені для встановлення інших фактів з використанням спеціальних знань у формі експертизи. Особливе значення набуває комп'ютерна та телекомунікаційна експертизи, на яку ми звертали увагу вище, за допомогою яких, як наголошує В. А. Коршенко, встановлюється інформація у файлі, закритим невідомим паролем; факт несанкціонованого доступу до мережі; адреса користувача, з якої надіслано повідомлення до особи, в приватне спілкування якої здійснено втручання, та ін. [78, с. 72–74]. Отримана інформація може містити фактичні дані та стати підставою для проведення економічної експертизи.

Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить про те, що зняття інформації з електронних комунікаційних мереж дає змогу отримати певні факти не лише щодо підозрюваних, а й про можливих осіб, причетних

до вчинення економічних злочинів, свідків, про місця знаходження фінансово-господарської документації та іншої інформації про перебіг злочинних дій в економічній сфері. З цього приводу цілком слушно наголошує В. О. Шерудило, що не викликає жодного сумніву, що цю дію необхідно проводити не лише щодо підозрюваного, а й відносно його зв'язків [206, с. 53]. Матеріали, отримані в ході зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, дають змогу слідчому (детективу) більш якісно проводити такі слідчі (розшукові) дії, створювати умови для проведення обшуку житла чи іншого володіння осіб, причетних до економічних злочинів [5].

Отже, з огляду на динамічний розвиток засобів зв'язку та інформаційних технологій, проведення негласної слідчої (розшукової) дії у вигляді зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, є одним із ефективних засобів розкриття та розслідування економічних злочинів. Отримання відповідних доказів за допомогою даної негласної дії є досить дієвим процесуальним засобом, який вимагає неухильного дотримання законодавчих вимог і ретельно продуманої тактики проведення.

3.2. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження під час розслідування злочинів у сфері економіки

Поняття, види, підстави та процесуальний порядок застосування заходів забезпечення кримінального провадження регламентовано розділ II КПК України «Заходи забезпечення кримінального провадження». Зауважимо, що починаючи з 2012 року, тобто з моменту прийняття чинного КПК України, питання щодо здійснення заходів забезпечення кримінального провадження неодноразово досліджувались на науковому рівні [188, 62, 189, 98]. Водночас питання щодо порядку застосування цих заходів під час розслідування злочинів у сфері економіки окремо не досліджувались.

Систему заходів забезпечення кримінального провадження, згідно з ч. 2 ст. 131 КПК України, становлять: виклик слідчим, дізнавачем, прокурором, судовий виклик і привід; накладення грошового стягнення; тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; відсторонення від посади; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна; арешт майна; затримання особи; запобіжні заходи [84]. Однак, як наголошують автори науково-практичного коментаря до розділ II КПК України «Заходи забезпечення кримінального провадження», «цей перелік заходів забезпечення кримінального провадження не є вичерпним. До їх системи також доречно віднести такі: тимчасове вилучення документів, які посвідчують користування спеціальним правом, у затриманої особи (ч. 1 ст. 148 КПК України); поміщення особи, яка після досягнення 11-річного віку до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, у приймальник-розподільник для дітей (ч. 4 ст. 499 КПК України); попередження про можливість видалення із зали судового засідання (ст. 330 КПК України); попередження про відповідальність за неповагу до суду (ст. 330 КПК України); покладення на спеціаліста витрат, пов'язаних з оголошенням перерви в судовому засіданні, в разі його неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття (ст. 72 КПК України); передання особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом; поміщення особи, щодо якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, до закладу з надання психіатричної допомоги в умовах, що виключають її небезпечну поведінку (ст. 508 КПК України)» [98, с. 14]. Погоджуємось з

позицією щодо більш широкого тлумачення видів заходів забезпечення кримінального провадження, оскільки ці заходи також мають правообмежувальний (примусовий) характер та вони застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами неможливо досягнути завдань кримінального провадження.

Незважаючи на те, що заходи забезпечення кримінального провадження під час розслідування злочинів у сфері економіки нічим не відрізняються від тих, які застосовуються під час розслідування інших категорій злочинів, вважаємо за необхідне виокремити особливості у застосуванні цих заходів у досліджуваній категорії проваджень. Від розуміння цих особливостей залежить формування ефективної тактики розслідування злочинів у сфері економіки.

Перший захід забезпечення кримінального провадження, якому слід приділити увагу, це тимчасовий доступ до речей і документів.

Тимчасовий доступ до речей і документів є одним із дієвих засобів кримінального процесуального доказування під час розслідування окремих видів злочинів, і, зокрема, економічних. Як правильно наголошує Т. О. Часова, «тимчасовий доступ до речей та документів застосовується у разі необхідності вилучення низки документів щодо господарської діяльності підприємства. Це можуть бути договори, угоди, товарно-транспортні накладні, видаткові накладні тощо. Зазначена процесуальна дія при розслідуванні економічних злочинів може належати до першочергових, оскільки існує ризик знищення документації. Вилучені документи потрібні для призначення експертизи та отримання відомостей щодо розслідування» [195, с. 326]. В розрізі порушеної тематики, В. В. Вінчук вказує, що «в розслідуванні злочинів у сфері економіки одними з основних доказів, а то й єдиними, є документи, в яких відображено внутрішній та зовнішній рух ресурсів підприємства. Тут доречно відзначити, що процесуальна дія, яка полягає в тимчасовому доступі до речей і документів, є основним способом отримання доказів під час проведення досудового розслідування; більш того,

досягнення мети відповідної процесуальної дії (тобто отримання документів, що вказуватимуть на наявний факт вчинення економічного злочину) залежить від принципу неочікуваності» [28, с. 66].

Як зазначають адвокати-практики, в порядку тимчасового доступу до речей і документів «на підприємствах вилучаються документи у кримінальних провадженнях економічної спрямованості, або ж за посадовими чи корупційними злочинами. Перш за все це кримінальні процеси щодо: несплати податків; фіктивної підприємницької діяльності; привласнення, розтрата, заволодіння майном через зловживання посадовим становищем. Збір доказів за злочинами в економіці, а особливо якщо це пов'язано з оподаткуванням, зазвичай не обмежується вилученням документів в одного підприємства» [179].

За загальним правилом, тимчасовий доступ до речей та документів проводиться за ухвалою слідчого судді, винесеною на підставі клопотання сторони кримінального провадження (ст. 159–166 КПК України). Тобто правом ініціювати питання щодо здійснення цієї дії наділена як сторона обвинувачення, так і сторона захисту. Водночас, якщо для сторони обвинувачення законом передбачено чіткий порядок здійснення тимчасового доступу до речей та документів, то для сторони захисту такої процедури не закріплено. На цю проблематику вказують і окремі науковці, зазначаючи, що «якщо тимчасовий доступ до речей і документів, а також їх виїмку проведено за клопотанням слідчого, прокурора, що оформлюється відповідним протоколом, то захисник, маючи відповідне право, не може його реалізувати за відсутності процедури проведення таких дій та форми їх фіксації. І тут можуть виникнути питання щодо визнання вилучених у такий спосіб захисником речей і документів допустимими доказами у кримінальному провадженні, оскільки вилучені в результаті тимчасового доступу речі й документи мають бути певним чином долучені до матеріалів кримінального провадження, а процедура їх вилучення повинна пройти відповідне процесуальне закріплення [91]. З цього приводу І. В. Гловюк слушно звертає

увагу на те, що хоча сторона захисту і не уповноважена складати протокол тимчасового доступу, ч. 3 ст. 165 КПК України передбачає, що особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей і документів, зобов'язана залишити володільцю речей і документів опис речей і документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду. Крім того, вчена пропонує уточнити вимоги щодо оформлення нормативно закріпленого опису та передбачити необхідність підписання опису і особою, якій надається доступ, і особою, у володінні якої знаходиться річ або документ [41, с. 444–445].

З приводу окресленої проблематики зауважимо, що питання здійснення тимчасового доступу до речей і документів стороною захисту порушували й інші науковці, зокрема О. Ю. Татаров та С. С. Чернявський [176, с. 82], С. О. Старенький [164, с. 66–68], В. Люліч [91], які висловлювали інші пропозиції щодо удосконалення цього порядку. Ми лише хочемо наголосити, що питання вилучення речей і документів стороною захисту в ході тимчасового доступу до речей і документів під час здійснення кримінального провадження, і зокрема під час розслідування злочинів у сфері економіки, дійсно вимагають свого вирішення та унормування на законодавчому рівні.

Ще одне проблемне питання, що може виникнути в ході здійснення тимчасового доступу до речей і документів під час розслідування злочинів у сфері економіки, пов'язано з ініціюванням цієї дії потерпілим. З одного боку, у законі такого права потерпілого не передбачено, проте аналіз судової практики свідчить про інше. Зазначене питання було предметом розгляду Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду у справі № 161/19389/17 від 2 квітня 2020 р.. відповідно до обставин справи, ухвалою слідчого судді потерпілому було надано дозвіл на тимчасовий доступ до документів, що перебувають у голови ОСББ, з можливістю отримання їх копій, зокрема документів, що стосуються фінансово-господарської діяльності ОСББ. Не погодившись із цією ухвалою, прокурор подав апеляційну скаргу, в якій просив скасувати ухвалу місцевого суду та постановити нову ухвалу, якою відмовити в задоволенні клопотання

потерпілому про надання йому тимчасового доступу до зазначених документів. Апеляційний суд відмовив у відкритті провадження, пославшись на те, що ухвала слідчого судді про надання (забезпечення) дозволу на тимчасовий доступ до речей і документів відповідно до положень ст. 309 КПК України апеляційному оскарженню не підлягає. Верховний Суд, розглядаючи касаційну скаргу прокурора, зробив такий висновок: «потерпілий не має права звертатися до слідчого судді з клопотанням про надання тимчасового доступу до речей і документів, оскільки під час досудового розслідування він не є стороною кримінального провадження, а слідчий суддя відповідно не має права надавати такий дозвіл. Водночас потерпілий має право ініціювати питання про тимчасовий доступ до речей і документів перед слідчим або прокурором шляхом подання відповідного клопотання в порядку, передбаченому ст. 200 КПК України» [115]. Водночас не всі правники погоджуються із такою позицією Верховного Суду. Зокрема, на переконання окремих адвокатів, «якщо раніше потерпілий чи його представник для того, щоб пришвидшити збирання доказів, могли самостійно звертатися до суду з клопотаннями про тимчасовий доступ до речей та документів, що могли б вплинути на хід досудового розслідування, то відтепер цей процес ускладнюється та розтягується у строках. По суті потерпілий має переконати завантаженого справами слідчого підготувати та подати до суду відповідне клопотання, підтримати його в судовому засіданні та реалізувати ухвалу слідчого судді. Відповідно це негативно може вплинути на розслідування кримінальних проваджень, особливо в економічних злочинах, де основна частина докази доведення вини збираються саме шляхом реалізації тимчасового доступу до речей і документів» [154]. Складно погодитись із такою думкою, оскільки вона суперечить законодавчим вимогам, встановленим ч. 1 ст. 160 КПК України.

У цій дискусії, на наше переконання, цілком обґрунтованими є висновки Верховного Суду (наведені вище), який наголосив, що потерпілий не наділений правом ініціювати тимчасовий доступ до речей та документів.

На підтримку цієї позиції І. В. Басиста правильно наголошує, що «правом на самостійне звернення під час досудового розслідування до слідчого судді та подальше провадження слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (серед яких і такий захід забезпечення кримінального провадження, як тимчасовий доступ до речей та документів) потерпілий не наділяється, оскільки на загальних підставах не належить до жодної із двох сторін у кримінальному провадженні, які змагаються між собою, зокрема, і до сторони обвинувачення [17, с. 88]. Це безпосередньо впливає зі ст. 22 КПК України, де проголошено змагальність сторін і рівні права на збирання та подання до суду доказів. Наділення захисника правом збирання доказів (зокрема й залучення для цього експертів) за сутністю означає утвердження принципу змагальності не тільки в судовому розгляді, але й на стадії досудового розслідування. Очевидно, що законодавець прагнув закласти в кримінальне провадження один із основних принципів кримінального процесу англо-американської правової системи, для якої характерним є подання протиборчими сторонами до суду доказів, зібраних самостійно. Адже саме такий підхід використовує Європейський суд з прав людини під час розгляду скарг на порушення правової процедури національних судів [31, с. 154; 32 ; 36, с 310]. Звісно, що ці приписи також поширюються на тимчасовий доступ до речей та документів.

Зауважимо, що на практиці під час здійснення тимчасового доступу до речей та документів виникають й інші проблеми, які вже частково були висвітлені на науковому рівні [86; 200]. Водночас ми не ставимо перед собою завдання висвітлити власну позицію щодо кожної з цих проблем, оскільки це виходить за межі предмета нашого дослідження.

Ще один захід забезпечення кримінального провадження, який застосовується в ході розслідування економічних злочинів, це арешт майна. У зв'язку з цим виокремимо певні особливості застосовування зазначеного заходу.

Відповідно до ч. 1 ст. 170 КПК України «арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому КПК України порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна» [84].

Мета накладення арешту на майно визначена у ч. 2 ст. 170 КПК України, в якій зазначено, що «арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди» [84].

1. Накладення арешту на майно з метою забезпечення збереження речових доказів.

Згідно з ч. 3 ст. 170 КПК України арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у ст. 98 КПК України, тобто є речовим доказом.

З приводу цього в окремих правників висловлюється позиція про те, що «необхідною умовою накладення арешту на майно компанії з метою забезпечення збереження речових доказів є визнання такого майна речовим доказом у порядку, встановленому КПК України. Слідчий або прокурор своєю постановою можуть визнати майно компанії речовим доказом, після чого подати до суду клопотання про арешт майна з метою збереження речових доказів. Наприклад, орган досудового розслідування вважає, що грошові кошти, які отримала компанія у результаті участі в тендері, були

отриманні незаконно. В такому випадку грошові кошти визнаються речовими доказами як такі, що набуті юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення, про що виноситься окрема постанова слідчого чи прокурора. Після цього прокурор, з метою збереження речового доказу, подає до суду клопотання про арешт банківських рахунків компанії, на яких знаходяться отримані від тендеру гроші» [92]. З одного боку, така позиція є цілком логічною. Разом з тим слід визнати, що законом не встановлено обов'язку слідчого, прокурора виносити постанову про визнання майна речовим доказом.

З цього приводу цілком обґрунтованою є позиція І. В. Гловюк, яка вказує, що «умовами такого арешту майна треба вважати внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; відповідність майна критеріям речового доказу, визначеним у ст. 98 КПК України, а саме: майно є знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегло на собі його сліди або містить інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, зокрема є предметом, що був об'єктом кримінально протиправних дій, являє собою гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення; належність майна будь-якій фізичній або юридичній особі; можливість використання майна як доказу у кримінальному провадженні; розумність та співрозмірність обмеження права власності завданням кримінального провадження [39, с. 88].

2. Накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації.

Підстави та випадки здійснення спеціальної конфіскації визначено у статтях 96¹, 96² КК України. Інститут спеціальної конфіскації є досить новим у національному законодавстві. Відповідно такий механізм ще не достатньо апробовано на практиці, а серед науковців немає єдиного підходу до деяких питань щодо його регламентації. Зокрема, А. Яценко вважає, що

«спеціальній конфіскації підлягають лише ті гроші, цінності та інше майно, які не є речовими доказами, і тільки у випадку, якщо вона передбачена у відповідній санкції статті Особливої частини КК України» [213, с. 291–294]. Натомість С. О. Ковальчук висловлює іншу позицію та вказує, що «гроші, цінності та інше майно, вказане в частинах 1, 2 і 4 ст. 96 КК та пунктах 1, 2, 5, 6 і 6¹ ч. 9 ст. 100 КПК України, підлягають спеціальній конфіскації незалежно від того, чи виступають вони речовими доказами в кримінальному провадженні» [74, с. 191]. М. В. Лепей взагалі відстоює іншу позицію з цього приводу та доводить, що немає необхідності у накладенні арешту на майно, що підлягає спеціальній конфіскації [87]. Щодо предмета цієї дискусії зауважимо, що питання щодо накладення арешту на майно з метою забезпечення спеціальної конфіскації підлягають більш детальному унормуванню, оскільки, якщо на науковому рівні немає єдності поглядів, то у практичній площині з цього приводу виникає ще більше питань. Водночас слід враховувати, цей механізм дозволяє стягнути майно, набуте злочинним шляхом або інше майно, що тісно пов'язане з вчиненням злочину навіть у випадку, якщо воно було передане третім особам.

3. Накладення арешту на майно з метою забезпечення конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи. У цьому випадку арешт накладається на майно підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за наявності достатніх підстав вважати, що суд у випадках, передбачених КК України, може призначити покарання у виді конфіскації майна або застосувати до юридичної особи захід кримінально-правового характеру у виді конфіскації майна (ч. 5 ст. 170 КПК України).

Окреслені положення свідчать про те, що слідчий (детектив) під час розслідування економічних злочинів зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням про арешт майна, погодженим з прокурором, якщо особі повідомлено про підозру у вчиненні злочину, за яке КК України передбачене покарання у вигляді конфіскації майна. Відповідно до ст. 59 КК України

«покарання у виді конфіскації майна полягає в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. Конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, а також за злочини проти основ національної безпеки України та громадської безпеки незалежно від ступеня їх тяжкості і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України» [82]. Положення щодо конфіскації майна юридичної особи встановлено у ст. 96⁸ КК України і передбачають таку можливість лише у разі ліквідації юридичної особи. Ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 96⁹ КК України. У випадку, якщо арешт був накладений з метою забезпечення конфіскації майна, а в санкції кримінального правопорушення не передбачена ліквідація юридичної особи, це є підставою для скасування ухвали про арешт майна.

4. Накладення арешту на майно з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Умовами арешту майна, що застосовується з метою забезпечення відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), є: дані про наявність фізичної, матеріальної, моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; пред'явлення цивільного позову про відшкодування фізичної, матеріальної, моральної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; співмірність вартості майна і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням або зазначеної у цивільному позові; належність майна підозрюваному, обвинуваченому, засудженому, фізичній чи юридичній особі, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого, засудженого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; майно не перебуває у власності добросовісного набувача. Умовами арешту майна, що застосовується з метою забезпечення стягнення з

юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, є: здійснення кримінального провадження щодо юридичної особи; наявність даних про розмір неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою, щодо якої здійснюється провадження; належність майна юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження; майно не перебуває у власності добросовісного набувача; вартість майна є співмірною розміру неправомірної вигоди, яка отримана юридичною особою [40, с. 38–39].

Під час розслідування економічних злочинів, окрім як арешт майна, може бути здійснено попередній арешт, порядок здійснення якого передбачено у ч. 9 ст. 170 КПК України. Вважаємо, що можливість здійснення попереднього арешту встановлена з метою забезпечення оперативного розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України та Бюро економічної безпеки України.

Зауважимо, що попередній арешт не віднесено законодавцем до окремого заходу забезпечення кримінального провадження, а тому він фактично є дією, яка передує здійсненню арешту майна. Водночас попередній арешт суттєво відрізняється від арешту майна і метою, і строками, і порядком здійснення.

Згідно положень ч. 9 ст. 170 КПК України метою попереднього арешту є: 1) збереження речових доказів; 2) забезпечення можливої конфіскації чи спеціальної конфіскації майна у кримінальному провадженні щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Привертає увага, що мета попереднього арешту більш вузька, порівняно із арештом, оскільки не передбачає відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. У зв'язку з цим у науковій літературі цілком обґрунтовано ставиться питання щодо поширення здійснення попереднього арешту на випадки необхідності забезпечення цивільного позову [38, с. 158].

Рішення про здійснення попереднього арешту приймаються Директором НАБУ (або його заступником), Директором БЕП (або його заступником), за погодженням з прокурором. У такому випадку вважаємо доцільним наділити цим повноваженням також і детектива НАБУ або БЕП, постанова якого має погоджуватися прокурором, із дотриманням передбаченого механізму щодо подальшого судового контролю такого арешту майна. Такі зміни дадуть змогу більш оперативно вирішити питання щодо попередження швидкого приховування майна, його пошкодження, знищення, відчуження особами, які вчинюють економічні злочини.

Попередній арешт може бути застосовано строком до 48 годин. Невідкладно після прийняття такого рішення, але не пізніше ніж протягом 24 годин, прокурор звертається до слідчого судді із клопотанням про арешт майна. Якщо у вказаний строк прокурор не звернувся до слідчого судді із клопотанням про арешт майна або якщо в задоволенні такого клопотання було відмовлено, попередній арешт на майно або кошти вважається скасованим, а вилучене майно або кошти негайно повертаються особі (ч. 9 ст. 170 КПК України).

Законодавець у ч. 1 ст. 170 КПК України поклав на слідчого, прокурора обов'язок вжити необхідних заходів щодо виявлення та розшуку майна, на яке може бути накладено арешт, у тому числі шляхом витребування необхідної інформації у Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА), інших державних органів та органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб. Таке нормативне положення стосується підготовчих до вирішення питання про арешт майна процесуальних дій.

Як показує практика, заходи з виявлення, розшуку та накладення арешту на активи в рамках кримінальних проваджень здійснюються, зокрема, під час розслідування кримінальних правопорушень у таких сферах, як: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; фіктивне

підприємництво; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; зловживання владою або службовим становищем; підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; тощо [116].

Згідно з ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» однією з основних функцій АРМА є здійснення заходів з виявлення та розшуку активів за зверненням слідчого, детектива, прокурора, суду (слідчого судді), надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги слідчим, детективам, прокурорам та суддям з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком активів [132].

З метою виявлення та розшуку активів АРМА: 1) вживає відповідно до звернень органів, що здійснюють досудове розслідування, прокуратури, судів заходів до виявлення та розшуку активів, взаємодіє з цими органами з метою накладення арешту на такі активи та їх конфіскації чи їх стягнення в дохід держави внаслідок визнання необґрунтованими активів; 2) здійснює міжнародне співробітництво з відповідними органами іноземних держав у частині обміну досвідом та інформацією з питань, пов'язаних з виявленням, розшуком та управлінням активами; 3) забезпечує співробітництво з міжнародними, міжурядовими організаціями, мережами, діяльність яких спрямована на забезпечення міжнародного співробітництва у сфері виявлення, розшуку та управління активами, у тому числі з Камденською міжвідомчою мережею з питань повернення активів (CARIN), та представляє Україну в цій організації (ст. 16 вказаного вище Закону) [132].

В аспекті законодавчого забезпечення процедур виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, АРМА врегульовано необхідну взаємодію з усіма правоохоронними органами. Так, зокрема, в розрізі досліджуваної тематики, слід використовувати наказ АРМА, Бюро економічної безпеки України від 22

лютого 2022 р. № 54/50, яким затверджено Порядок взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів [129].

Отже, у цьому підрозділі було зосереджено увагу на особливостях здійснення тих заходів забезпечення кримінального провадження, які найчастіше застосовуються під час розслідування злочинів у сфері економіки, зокрема, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна. Крім того, проаналізовано порядок здійснення попереднього арешту, який може передувати арешту майна. Доведено, що з метою оптимізації розслідування кримінальних правопорушень, віднесених, зокрема, до підслідності БЕП, нормативні положення щодо попереднього арешту на майно слід удосконалити: по перше, щодо поширення здійснення попереднього арешту на випадки необхідності забезпечення цивільного позову, та, по-друге, наділення повноваженнями на його здійснення також детектива НАБУ або БЕП. Відповідні зміни сприятимуть більш оперативному та ефективному використанню детективам БЕП своїх повноважень під час розслідування економічних злочинів.

3.3. Інші засоби збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки

У ст. 93 КПК України закріплено декілька шляхів збирання доказів у кримінальних провадженнях. При цьому встановлено різний порядок збирання доказів для сторони обвинувачення (ч. 2 ст. 93 КПК України) та сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 3 ст. 93 КПК України). У підрозділах 3.1 та 3.2 ми розглянули основні способи, завдяки яким можливо збирати докази у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. Натомість отримати докази під час розслідування економічних злочинів можливо не лише завдяки проведенню слідчих (розшукових) дій, або внаслідок

проведення процесуальних дій. Така можливість виникає завдяки витребуванню та отриманню стороною обвинувачення від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України). Схоже повноваження надано також стороні захисту, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження з єдиним уточненням, що цим суб'єктам надано право витребувати та отримувати копії документів, відомостей, а не їх оригінали (ч. 3 ст. 93 КПК України).

На підставі законодавчих вимог, а також проведеного аналізу наукової літератури, слідчо-судової практики цей підрозділ буде присвячений таким способам збирання доказів у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, як: 1) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей; 2) витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок.

1. Витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей.

Цей спосіб збирання доказів, крім ст. 93 КПК України, також передбачено п. 10 ч.1 ст. 8 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України», де встановлено, що одним із повноважень зазначеного органу досудового розслідування є: «витребування та одержання у встановленому законом порядку від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій інформації, необхідної для виконання повноважень БЕБ» [118].

Одразу хочемо зауважити, що на відміну від проведення слідчих (розшукових) дій, цей спосіб збирання доказів не має такої чіткої процесуальної регламентації, що зумовлює низку питань теоретичного та прикладного характеру.

Нормативне закріплення способів збирання доказів свідчить про те, що законодавець поряд з «витребуванням» вживає термін «отримання». У цьому випадку слід враховувати, що «правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, є іншою. Отримання полягає у прийманні того, що надсилається, надається або вручається. Тобто в разі отримання певна особа добровільно передає, надає або представляє матеріали слідчому чи прокурору. Для деяких учасників кримінального провадження законом передбачено право збирати й подавати (або тільки подавати) докази слідчому, прокурору або слідчому судді, а під час судового розгляду – суду. Це, зокрема, є правом підозрюваного, обвинуваченого, законного представника підозрюваного, обвинуваченого, захисника, потерпілого, представника та законного представника потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників та законного представника цивільного позивача» [55, с. 42].

Проблемою практичного характеру є саме визначення порядку витребування документів у підприємств, установ та організацій. Слід враховувати, що особи, які вчиняють злочини економічного характеру, можуть працювати в кредитно-фінансових установах, підприємствах, установах, організаціях та інших органах, які пов'язані з веденням діяльності у сфері економіки. Відповідно найчастіше їх діяльність відображена у певній документації. А отже, визначення процесуального порядку витребування фінансової документації є дуже важливим.

Зауважимо, що серед представників наукової спільноти та практиків немає єдиного підходу щодо розуміння порядку витребування та отримання речей, документів, відомостей. Вивчення положень КПК України не дає нам відповіді на питання щодо того, яка має бути процесуальна форма витребування речей чи документів, які відомості слід вказувати під час звернення з вимогою видачі речей чи документів та який порядок фіксації факту надання та отримання запитуваних речей чи документів.

Насамперед відмітимо, що у юридичній літературі є різні позиції щодо форми витребування. Окремі науковці наголошують, що витребування може здійснюватися як в усній, так і письмовій формі [85, с.280]. Натомість Ю.І. Азаров, О. Ю. Хабло, Я. О. Конюшенко наголошують, що «сама письмова форма дозволяє «надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства. З іншого боку – письмова форма дозволить оцінити доказ з точки зору допустимості способів його отримання, чого не можна буде зробити в разі усного звернення з вимогою про надання речей чи документів [11, с. 137]. Таку позицію слід підтримати, оскільки вона є цілком обґрунтованою.

У науковій літературі також постає питання щодо різниці між витребуванням речей чи документів та тимчасовим доступом до речей і документів, який здійснюється у формі їх вилучення. Зокрема, І. М. Чемерис вважає, що єдиною законодавчою можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно тимчасовий доступ до речей і документів та обшук [197, с. 342].

Підтримання такої позиції підтверджуємо прикладом з практичної діяльності. Зокрема, «22 травня 2014 року товариство з обмеженою відповідальністю «Х» (ТОВ «Х») отримало від СВ ФР ДПІ у Деснянському районі ГУ Міндоходів у м. Києві за підписом слідчого вимогу (в порядку статті 93 КПК України). У зазначеній вимозі вказано, що СВ ФР ДПІ у Деснянському районі ГУ Міндоходів у м. Києві здійснюється досудове слідство у кримінальному провадженні № 1234 за ознаками вчинення громадянами Петровим П. П. і Петровим П. П. кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 27, ч. 2 ст. 205 КК України, за фактом ухилення від сплати податків службовими особами ТОВ «У» (код ЄДРПОУ 222) за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 212 КК України. Так, згідно з даними податкової звітності встановлено, що ТОВ «Х» (код ЄДРПОУ 111) здійснювало фінансово-господарські взаємовідносини з придбання товарів (робіт та послуг) у

ТОВ «У» (код ЄДРПОУ 222), ТОВ «Ш» (код ЄДРПОУ 333), які мають ознаки фіктивності, у зв'язку з чим на цей час необхідно дослідити завірені копії всіх документів бухгалтерського, податкового обліку, фінансово-господарської діяльності ТОВ «Х» (код ЄДРПОУ 111) щодо взаємовідносин з ТОВ «У» (код ЄДРПОУ 222), ТОВ «Ш» (код ЄДРПОУ 333) за період з 1 січня 2013 року по 31 грудня 2013 року — договорів, додаткових угод, специфікацій до них, видаткових накладних, актів прийому-приймання виконаних робіт (наданих послуг), податкових накладних, товарно-транспортних накладних, платіжних документів, векселів, актів приймання-передачі векселів, актів проведення взаємозаліків, сертифікатів, паспортів якості, ветеринарних свідоцтв, дозволів, листування та інших». Враховуючи викладене, слідчий із цього кримінального провадження, керуючись ч. 2 ст. 93 КПК України, склав вимогу щодо надання завірених копій відповідних документів бухгалтерського, податкового обліку, фінансово-господарської діяльності. Однак ТОВ «Х» відмовило слідчому у наданні відповідної документації, посилаючись на те, що «порядок реалізації повноважень (правова процедура) слідчого щодо витребування документів від підприємств, установ та організацій визначений главою 15 КПК України і здійснюється у формі отримання тимчасового доступу до речей і документів. У зв'язку з цим ТОВ «Х» надасть фінансово-господарські та інші документи лише на виконання вимог ухвали слідчого судді про надання тимчасового доступу до речей і документів» [27].

Як бачимо з наведеного прикладу, у практичній діяльності трапляються випадки, коли організації відмовляють виконувати запит слідчого про витребування документів в порядку ст. 93 КПК України з огляду на те, що дані дії охоплюються тимчасовим доступом до речей і документів. Хоча така позиція є доволі суперечною, оскільки, на наше переконання, витребування та отримання речей або документів здійснюється не лише у порядку тимчасового доступу до речей і документів.

Роз'яснення щодо того, в яких випадках слід проводити витребування речей чи документів досить обґрунтовано надають Ю. І. Азаров, О. Ю. Хабло, Я. О. Конюшенко та наводять такі випадки його здійснення: «1) достовірно відомо, у кого чи де зберігається предмет чи документ; 2) запитувані об'єкти не містять охоронювану законом таємницю; 3) слідчий має підстави вважати, що органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організацій, службові та фізичні особи нададуть такі речі чи документи добровільно; 4) відсутня загроза того, що документ або предмет будуть знищені чи сфальсифіковані в період між вимогою та їх наданням [11, с. 138]. На підтримання позиції щодо розмежування витребування речей чи документів та тимчасовим доступом до речей і документів, наведемо позицію також і інших відомих вчених. Зокрема, О. В. Капліна пропонує за можливе використання слідчим, прокурором таких форм звернення з вимогою про надання речей, документів, відомостей, як: звернення, доручення, клопотання, запит [71, с. 227]. В. В. Вапнарчук, посиляючись на положення частин 2, 3 ст. 110 КПК України, обґрунтовує позицію про те, що витребування доказів необхідно оформлювати такими процесуальними документами: для слідчого, прокурора – у формі постанови, для судді – у формі ухвали [20, с. 88]. Щодо порядку оформлення отримання доказових матеріалів В. В. Вапнарчук цілком обґрунтовано стверджує, що «такою формою оформлення для суб'єктів сторони обвинувачення на стадії досудового розслідування є протокол (про отримання речей, документів), а в судовому розгляді – журнал судового засідання. Надання в подальшому отриманим об'єктам статусу доказу здійснюється й оформлюється в порядку, передбаченому КПК (оскільки це процесуальне рішення – то знову ж згідно з частинами 2, 3 ст. 110 КПК України, воно приймається у формі постанови чи ухвали) [20, с. 88].

Отже, слід визнати те, що положення ч. 2 ст. 93 КПК України закріплюють витребування та отримання речей, документів, відомостей як самостійні шляхи збирання доказів, відмежовуючи їх від такого способу, як

проведення процесуальних дій, передбачених КПК України (у тому числі тимчасового доступу до речей і документів). Утім процесуальний порядок здійснення цих дій законодавчо не закріплено, що зумовлює суперечливе його сприйняття серед науковців та у практичній діяльності. Отже, на наше переконання, з метою здійснення ефективного досудового розслідування й, зокрема, у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, необхідно чітко регламентувати процесуальний порядок витребування та отримання речей, документів, відомостей, оскільки його визначення сприятиме усуненню існуючих суперечностей та дозволить більш якісно здійснювати збирання доказів. Враховуючи надважливість отримання фінансової документації для розслідування економічних злочинів й, зокрема, шляхом її витребування, вирішення цього питання на законодавчому рівні сприятиме здійсненню швидкого та повного кримінального провадження.

2. Витребування та отримання висновків ревізій та актів перевірок. Цей спосіб збирання доказів під час кримінального провадження передбачено як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (частини 2, 3 ст. 93 КПК України). Висновки ревізій та акти перевірок, відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 98 КПК України, є документом, який є одним із видів процесуальних джерел доказів.

В юридичній літературі М. І. Камликом ревізія визначається як система контрольних дій, за допомогою яких за певний період часу, відповідно до програми ревізії, встановлюються законність, цілеспрямованість та економічна ефективність проведених господарських операцій, а також правильність дій посадових осіб при їх здійсненні [70, с. 212]. Інші дослідники визначають ревізію як форму документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності; спосіб документального викриття нестач, розтрат, привласнень чи крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. Ревізія – це

різнобічна перевірка діяльності підприємства для встановлення законності, доцільності й ефективності дій, що має чіткий правовий статус, який закріплює межі її поширення, строки проведення, права і обов'язки посадових осіб, порядок оформлення і розгляду результатів [151, с. 41].

Поряд із науковим тлумаченням поняття ревізії визначено на законодавчому рівні. Так, у ст. 4 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» передбачено, що «інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в акті» [135].

З урахуванням наведеного визначення Н. М. Шостаківська наголошує, що «ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального розкриття недочетів, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. Фактична ревізія – це комплекс взаємопов'язаних перевірок питань фінансово-господарської діяльності підприємств, що здійснюється з допомогою прийомів документального та фактичного контролю, спрямований на виявлення обґрунтованості, доцільності і економічної ефективності здійснення господарських операцій, стану збереження майна» [207, с. 21].

Не ставлячи перед собою окремої мети щодо дослідження поняття ревізій, зауважимо, що сьогодні законодавцем передбачено можливість здійснення ревізії у двох формах: документальної перевірки та фактичної перевірки. Метою ревізії є: 1) виявлення наявних фактів порушення законодавства; 2) встановлення винних у їх допущенні посадових і

матеріально відповідальних осіб. Предметом ревізії є перевірка питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи.

Проведення ревізії має визначну роль під час розслідування економічних злочинів, оскільки вона є методом формування і збирання доказів у кримінальному провадженні. За допомогою проведення ревізій можуть підтвердитись факти зловживань, викриті попередньою ревізією. Також завдяки її проведенню можуть виявлятися нові факти розкрадань товарно-матеріальних цінностей та грошових коштів, встановлюватися учасники злочинних дій.

Як ми вже зазначали вище (підрозділ 3.1), предметом судово-економічної експертизи є фінансово-господарські операції, які відображають стан та результати діяльності суб'єктів економічних відносин. При проведенні експертизи досліджуються документи щодо фінансово-господарської діяльності, бухгалтерського та податкового обліку. Одним з основних джерел про можливі порушення є акти ревізій і позапланових перевірок. За дослідженням матеріалів кримінальних проваджень про злочини у сфері економіки встановлено, що саме акти ревізій направляються на судово-економічну експертизу з метою підтвердження або спростування порушень.

Щодо співвідношення спеціальних знань експерта-економіста із ревізією й аудитом, слід зауважити, що «судова економічна експертиза є вторинною, а проведення ревізійних дій і аудиторських перевірок – первинними щодо встановлення матеріальних збитків в економічному середовищі [44, с. 144]. З цього приводу, О. Горлачук цілком правильно зазначає, що «судовий експерт має право визначати розмір матеріальних збитків (шкоди), однак лише за наявності результатів перевірок контрольних органів (аудиторських довідок, актів перевірок тощо), оскільки проведення ревізійних дій виходить за межі компетенції експерта-економіста. Тобто експерти-економісти беруть до уваги лише економічний характер матеріальних збитків, що належить до їх спеціальних знань і не дає змоги вийти за межі їхньої компетенції» [44, с. 148]. Така позиція підтверджується

нормативним положеннями. Так, відповідно до абз. 4 п. 2.3 розділ II Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України 8 жовтня 1998 р. № 53/5 експерту забороняється «самостійно збирати матеріали, що підлягають дослідженню, а також самостійно вибирати вихідні дані для проведення експертизи, якщо вони відображені в наданих йому матеріалах неоднозначно» [66].

Призначення ревізії є досить поширеною формою використання спеціальних знань при розслідуванні економічних злочинів. Практиці відомі два основних види ревізій, які за слушним зауваженням Р. Л. Степанюка: «а) здійснюються за ініціативною контролюючих органів; б) проводяться з ініціативи правоохоронних органів. Перший вид ревізійних досліджень проводиться без участі та відома правоохоронного органу і тільки якщо така ревізія виявляє ознаки злочину, повідомляє про них останньому. Тому використання спеціальних знань у формі призначення ревізії розповсюджується лише на другий вид діяльності, коли в ході досудового розслідування виникає необхідність призначити ревізію діяльності певної установи, підприємства або організації» [169, с. 228]. На сьогодні такі ревізії доручаються органу державного фінансового контролю (ст. 2 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»).

На законодавчому рівні передбачена можливість проведення планової та позапланової ревізій. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», плановою виїзною ревізією вважається «ревізія у підконтрольних установах, яка передбачена у плані роботи органу державного фінансового контролю і проводиться за місцезнаходженням такої юридичної особи чи за місцем розташування об'єкта права власності, стосовно якого проводиться така планова виїзна ревізія. Планова виїзна ревізія проводиться за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності підконтрольних установ за

письмовим рішенням керівника відповідного органу державного фінансового контролю не частіше одного разу на календарний рік. Позаплановою виїзною ревізією вважається ревізія, яка не передбачена в планах роботи органу державного фінансового контролю».

Однією з обставин, за наявності якої проводиться позапланова ревізії, відповідно до п. 5 ч. 5 ст. 11 цитованого закону є «надходження доручення щодо проведення ревізії у підконтрольних установах від Кабінету Міністрів України, Офісу Генерального прокурора, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, Національної поліції України, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки України, в якому містяться факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю» [135].

Зауважимо, що закріпивши висновки ревізії та акти перевірки як докази у кримінальному провадженні, законодавець не врегулював питання щодо процесуального порядку їх отримання та витребування. Як справедливо зазначає В. В. Неганов, «під час підготовки, призначення і проведення позапланових ревізій перед слідчими та прокурорами виникає низка нових проблем правового, організаційного та практичного характеру, пов'язаних з неузгодженістю положень кримінального процесуального та регулятивного законодавства, відсутністю процесуального механізму розгляду відповідних клопотань слідчими суддями, недосконалістю взаємодії суб'єктів кримінального процесуального доказування з органами фінансового контролю» [99, с. 13].

Зауважимо, що, починаючи з 2012 року, внаслідок неоднозначного унормування питання щодо порядку призначення ревізій, змінювалась і практика з цього питання. В перші роки після прийняття чинного КПК України, слідчі зверталися до слідчих суддів з клопотанням про надання

дозволу на проведення ревізій з метою подальшого проведення судової експертизи. Ці клопотання слідчі судді найчастіше задовольняли.

У 2018 р. ця практика почала змінюватися. Верховний Суд ухвалою від 6 березня 2018 р. у справі № 243/6674/17-к у п. 51 констатував, що слідчий суддя, надавши слідчому дозвіл на проведення перевірки, вийшов за межі своїх повноважень і прийняв рішення, яке не передбачене кримінальним процесуальним законодавством. Далі Постановою Верховного Суду України від 23 травня 2018 р. встановлено, що апеляційні суди зобов'язані відкривати апеляційне провадження за скаргами на ухвали слідчих суддів про надання дозволу на проведення позапланових перевірок. Це зумовило подальшу відмову судів першої інстанції задовольняти такі ухвали. У разі винесення апеляційна інстанція їх скасовувала [192]. Прийняття наведених рішень найвищою судовою інстанцією спричинило ситуацію, коли позапланові ревізії перестали призначатись.

У подальшому слідчі почали призначати судово-економічні експертизи на підставі довідок спеціалістів. Втім, як справедливо зазначають правники, «очевидно, що довідка спеціаліста не є актом ревізії чи актом перевірки уповноваженого контролюючого органу. На суттєву різницю між довідкою спеціаліста та документальною перевіркою фінансово-господарської діяльності суб'єктом контролю неодноразово вказував Верховний Суд України: а) у Постанові Верховного Суду України від 20.03.2019 (справа № 808/3230/17) суд звернув увагу, що участь посадової особи Державної фінансової інспекції як спеціаліста у перевірках, що проводяться правоохоронними органами, за наслідками яких спеціаліст надає довідкову інформацію, та участь такої особи в проведенні ревізій, результати яких оформлюються актом, не є тотожними поняттями; б) у Постанові Верховного Суду від 17.09.2019 (справа № 243/2194/18) у ситуації залучення спеціаліста Управління Східного офісу Держаудитслужби в Донецькій області на підставі листа слідчого управління ГУНП в Донецькій області та складення довідки від 03.08.2017 про перевірку окремих питань фінансово-

господарської діяльності, під час чого встановлено збитки на конкретну суму, також убачалися порушення. Суд першої інстанції дійшов висновку, що прокурор і слідчий не мають повноважень призначати ревізії та перевірки (зазначене право втрачено у 2014 році відповідно до прийнятого Закону України «Про прокуратуру»), а КПК не закріплює права або обов'язку спеціаліста встановлювати дотримання або порушення окремих питань фінансово-господарської діяльності шляхом проведення перевірки з питань, які, відповідно до ч. 1, п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України, можуть бути предметом експертного дослідження. Зазначений доказ, отриманий унаслідок такої непередбаченої КПК перевірки чи ревізії, згідно з положенням п. 2 ч. 3 ст. 87 КПК, є недопустимим. Досліджуючи інші докази, зокрема висновок судово-економічної експертизи, суд, посилаючись на практику Європейського суду з прав людини («Балицький проти України», «Тейксейраде Кастро проти Португалії», «Шабельник проти України»), застосував доктрину «плодів отруєного дерева», за якою недопустимими визнаються не лише докази, безпосередньо отримані внаслідок порушення, але й докази, які не були б отримані, якби не було отримано перших. Отже, суд визнав недопустимим джерело доказів — висновок судової економічної експертизи від 22 вересня 2017 р. № 1332, оскільки на вирішення експерту поставлено запитання щодо підтвердження висновків, викладених у довідці про перевірку, а зазначену довідку суд визнав недопустимим джерелом доказів через отримання її в порядку, не передбаченому КПК України [192].

Останнім часом позапланові ревізії призначаються на підставі Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні». Відповідно до п. 5 ч. 5 та ч. 6 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» позапланова ревізія проводиться у разі надходження доручення щодо проведення ревізії у підконтрольних установах від певних органів, у тому числі від Бюро економічної безпеки України. У цьому дорученні повинні міститись факти, що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України,

перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю. Позапланова виїзна ревізія може здійснюватися лише за наявності підстав для її проведення на підставі рішення суду. Відповідно до ч. 8 ст.11 цього ж Закону «орган або особа, що ініціює проведення позапланової виїзної ревізії, подає до суду письмове обґрунтування підстав такої ревізії та дати її початку і закінчення, документи, які ... свідчать про виникнення підстав для проведення такої ревізії, а також на вимогу суду – інші відомості». Відповідно до частин 7, 11 ст. 11 цього Закону України «позапланові виїзні ревізії суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, які не віднесені цим Законом до підконтрольних установ, проводяться органами державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні. Тривалість позапланової виїзної ревізії не повинна перевищувати 15 робочих днів» [135].

Отже, проведений аналіз наукової літератури та законодавчих положень дав змогу прийти до висновку, що проведення ревізії є важливим інструментом при розслідуванні економічних злочинів. Саме акти ревізій направляються на судово-економічну експертизу з метою підтвердження або спростування порушень у фінансово-господарській діяльності. Водночас слід констатувати, що, починаючи з 2012 року, в Україні відсутній ефективний процесуальний механізм призначення позапланових ревізій та перевірок у кримінальних провадженнях. На сьогодні процесуальний порядок призначення таких ревізій лише унормовано у Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», і відсутній у КПК України, що, на наше переконання, не повною мірою сприяє правовій визначеності.

Висновки до розділу 3

1. Охарактеризовано особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, зокрема такі: 1) специфіка слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні економічних злочинів та 2) використання спеціальних знань під час їх проведення. Ключовою особливістю кримінальних проваджень про злочини у сфері економіки є характерні слідчі (розшукові) дії, які проводяться в ході їх розслідування. З огляду на дослідження матеріалів слідчої та судової практик, такими є огляд і, зокрема, огляд документів, обшук житла чи іншого володіння особи, допит свідків, підозрюваного, проведення експертизи. Значна кількість доказової інформації про економічні злочини отримується під час огляду документації фінансово-господарської діяльності, у зв'язку з чим ця дія вимагає ретельного ознайомлення з ними. Для пошуку доказової інформації слідчий (детектив), який здійснює досудове розслідування, повинен володіти знаннями у сфері економіки. Види експертиз, які призначаються у цих видах проваджень, обумовлюються специфікою та видом протиправних діянь. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень показало, що найчастіше призначаються економічні експертизи. Проте, враховуючи певні обставини справи в разі необхідності можуть призначати й інші експертизи, зокрема: технічна експертиза документів, почеркознавча експертиза, будівельно-технічна, товарознавча, експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів, експертиза відеозвукозапису, телекомунікаційна експертиза. При розслідуванні економічних злочинів важливим є залучення спеціаліста під час допиту свідків, підозрюваних, а також у ході обшуку. Проведене дослідження дало змогу виокремити такі форми участі спеціаліста – економіста у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, як тактична, технічна, консультативна допомога.

2. Досліджено окремі питання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері

економіки з виокремленням особливостей щодо здійснення моніторингу банківських рахунків та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Визначено, що правове регулювання проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як моніторинг банківських рахунків, перебуває у динамічному розвитку. Доповнення КПК України статтею 269¹, а також подальше внесення змін до неї породило чимало проблемних питань, які потребують подальшого вирішення. Моніторинг банківських рахунків, як і будь-яка процесуальна дія, мають бути детально регламентовані у КПК України з дотриманням принципу юридичної визначеності. Зокрема, на законодавчому рівні слід передбачити право слідчих (детективів) будь-яких органів досудового розслідування на здійснення моніторингу банківських рахунків у кримінальному провадженні. Також більш детально повинна бути регламентована процедура передачі інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках від банку до правоохоронного органу в поточному режимі та вирішено питання на нормативному рівні щодо спільного контролю за банківськими операціями в онлайн-режимі, шляхом доступу до електронно-інформаційного простору банку. З огляду на динамічний розвиток засобів зв'язку та інформаційних технологій, проведення негласної слідчої (розшукової) дії у вигляді зняття інформації з електронних комунікаційних мереж є одним із ефективних засобів розкриття та розслідування економічних злочинів. Отримання відповідних доказів за допомогою цієї негласної дії є досить дієвим процесуальним засобом, який вимагає неухильного дотримання законодавчих вимог і ретельно продуманої тактики проведення.

3. Виокремлено особливості здійснення тих заходів забезпечення кримінального провадження, які найчастіше застосовуються під час розслідування злочинів у сфері економіки, зокрема, тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна. Проаналізовано порядок здійснення попереднього арешту, який може передувати арешту майна. Доведено, що з метою оптимізації розслідування кримінальних правопорушень, віднесених,

зокрема, до підслідності БЕБ, нормативні положення щодо попереднього арешту на майно слід удосконалити: по перше, щодо поширення здійснення попереднього арешту на випадки необхідності забезпечення цивільного позову, та по-друге, наділення повноваженнями на його здійснення також детектива НАБУ або БЕБ. Відповідні зміни сприятимуть більш оперативному та ефективному використанню детективам БЕБ своїх повноважень під час розслідування економічних злочинів.

4. Доведено, що проведення ревізії є важливим інструментом під час розслідування економічних злочинів. Саме акти ревізій направляються на судово-економічну експертизу з метою підтвердження або спростування порушень у фінансово-господарській діяльності. Разом з тим слід констатувати, що, починаючи з 2012 року, в Україні відсутній ефективний процесуальний механізм призначення позапланових ревізій та перевірок у кримінальних провадженнях. На сьогодні процесуальний порядок призначення таких ревізій лише унормовано у Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» і відсутній у КПК України, що не повною мірою сприяє правовій визначеності.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукового завдання, яке полягає в тому, щоб на підставі аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України та здобутків доктрини кримінального процесу розробити наукового обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки.

1. Визначено, що поняття злочинів у сфері економіки охоплює як безпосередньо економічні злочини, так і інші кримінальні правопорушення, дотичні до цієї сфери. Злочинні діяння, що охоплюються цим поняттям, є різноманітними за своїм кримінально-правовим складом і відрізняються як за об'єктивними, так і за суб'єктивними ознаками, хоча і знаходяться у діалектичному взаємозв'язку.

Досліджувані кримінальні правопорушення передбачені такими розділами Особливої частини КК України: 1) кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина (розділ V КК України); 2) кримінальні правопорушення проти власності (розділ VI КК України); 3) кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (розділ VII КК України); 4) кримінальні правопорушення проти довкілля (розділ VIII КК України); 5) кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (розділ X КК України); 6) кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення (розділ XIII КК України); 7) кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (розділ XIV КК України); 8) кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та

комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку (розділ XVI КК України); 9) кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII КК України).

2. Аналіз наукових праць, присвячених доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, свідчить про існування на сучасному етапі розвитку вчень про кримінальне процесуальне доказування у кримінальних провадженнях щодо злочинів у сфері економіки двох основних напрямів досліджень: 1) дослідження, спрямовані на подальший розвиток теоретичних основ доказування у кримінальному процесі з урахуванням нових підходів, закладених законодавцем у КПК України; 2) дослідження процесуальних та криміналістичних проблем доказування окремих видів кримінальних правопорушень. Наукові результати за зазначеними напрямками досліджень знаходяться у діалектичному взаємозв'язку, де перші становлять основу для других.

3. Виокремлено й охарактеризовано суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки за такими критеріями:

– *залежно від стадії кримінального провадження*: суб'єкти доказування під час провадження досудового розслідування злочинів у сфері економіки; суб'єкти доказування під час здійснення судового провадження щодо злочинів у сфері економіки. Остання група суб'єктів уточнюється залежно від виду судового провадження (в суді першої, апеляційної, касаційної інстанцій, за нововиявленими або виключними обставинами) та його етапу (підготовче провадження, судовий розгляд тощо);

– *з урахуванням підслідності злочинів у сфері економіки*: слідчі підрозділи органів Національної поліції, органів безпеки й органів Державного бюро розслідувань; підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України; підрозділи детективів органів Бюро економічної безпеки України;

– за *безпосередністю здійснення доказування*: суб'єкти, які безпосередньо здійснюють доказування у кримінальних провадженнях окресленої категорії (слідчий (детектив), прокурор, слідчий суддя, суд, які уповноважені кримінальним процесуальним законодавством самостійно проводити процесуальні дії з метою збирання, перевірки й оцінки доказів про факти й обставини вчинення вказаних кримінальних правопорушень); суб'єкти, які опосередковано здійснюють доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки (сторона захисту, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які вправі ініціювати проведення процесуальних дій; працівники оперативних підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, органів Державного бюро розслідувань, органів Бюро економічної безпеки України, органів Державної прикордонної служби України, органів, установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, підрозділу детективів, оперативно-технічного підрозділу та підрозділу внутрішнього контролю НАБУ, які проводять слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії за письмовим дорученням прокурора, слідчого (детектива); правоохоронні органи іноземних держав, які вправі або ініціювати проведення процесуальних дій, або проводять їх за дорученням слідчого (детектива), прокурора в рамках міжнародного співробітництва).

4. За результатами системного аналізу чинного кримінального процесуального законодавства України визначено, що підставами початку досудового розслідування злочинів у сфері економіки є зареєстровані в органах (підрозділах) Національної поліції, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України, Бюро економічної безпеки усні чи письмові заяви/повідомлення про вчинення таких правопорушень, які подано особисто, за допомогою телефонного (у тому числі спеціальних телефонних ліній), поштового, факсимільного чи іншого зв'язку, через електронні скриньки чи шляхом

заповнення електронних форм на офіційних сторінках правоохоронних органів; самостійно виявлена уповноваженими службовими особами з будь-якого джерела інформація про вчинення злочину у сфері економіки, про що складено відповідні рапорти (службові (доповідні) записки). Наголошено, що підставами внесення до ЄРДР відомостей про злочини у сфері економіки, передбачені п. 1 ч. 1 ст. 477 КПК України, є тільки усні чи письмові заяви потерпілого.

Окреслено процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до ЄРДР. Зокрема, починаючи досудове розслідування злочинів у сфері економіки, прокурор, слідчий, детектив вносять до ЄРДР відомості про: підставу початку кримінального провадження (що є підставою (заява/повідомлення про злочин у сфері економіки, самостійне виявлення з іншого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення такого правопорушення) та час її виникнення); потерпілого або заявника (їх прізвище, ім'я, по батькові (найменування)); інше джерело, з якого виявлені обставини, що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки; короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення злочину у сфері економіки, наведених у заяві, повідомленні чи виявлених з іншого джерела (дата, час, місце вчинення; способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування, а також знаряддя, засоби, що використовувалися при вчиненні злочину; предмет злочину; заподіяні злочином у сфері економіки збитки (вид і розмір); дані про потерпілих осіб (їх прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце проживання, вік, освіта, рід занять, службове становище, наявність і характер відносин з особою, яка вчинила злочин); дані про осіб, які вчинили злочин (їх прізвище, ім'я, по батькові, місце реєстрації та місце проживання, вік, освіта, рід занять, службове становище, кримінальний досвід, участь в угрупованні, ступінь його організації, наявність зговору та роль кожного учасника, ступінь співучасті, мета і мотив злочину); попередню правову кваліфікацію злочину у сфері економіки; прізвище, ім'я, по батькові та посаду уповноваженої службової

особи, яка розпочинає досудове слідство злочину у сфері економіки або здійснює процесуальне керівництво; кримінальне правопорушення, що передувало легалізації (відмиванню) майна, одержаного злочинним шляхом; суму легалізованих доходів, одержаних злочинним шляхом; найменування підприємства, установи, організації, де скоєно злочин у сфері економіки; види економічної діяльності, в яких учинено злочин.

5. Систематизовано й охарактеризовано обставини, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки:

- обставини про механізм учинення злочинів у сфері економіки, їх кримінально-правові та криміналістично значущі ознаки (подію злочину чи злочинної технології збагачення (час, місце, спосіб, знаряддя та засоби, наслідки й інші умови вчинення правопорушення); особу, яка вчинила злочин; особу потерпілого);

- обставини, що забезпечують відшкодування завданих злочином збитків;

- обставини, які впливають на індивідуалізацію кримінального покарання;

- обставини, що є підставою для прийняття та вмотивування процесуальних рішень під час здійснення кримінального провадження.

6. Охарактеризовано особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки, зокрема такі:

1) специфіка слідчих (розшукових) дій, які проводяться при розслідуванні економічних злочинів; 2) використання спеціальних знань під час їх проведення. Особливістю кримінальних проваджень про злочини у сфері економіки є характерні слідчі (розшукові) дії, які проводяться в ході їх розслідування. З огляду на дослідження матеріалів слідчої та судової практик такими є огляд, зокрема огляд документів, обшук житла чи іншого володіння особи, допит свідків, підозрюваного, проведення експертизи. Значна кількість доказової інформації про економічні злочини отримується під час огляду документації фінансово-господарської діяльності, у зв'язку з чим така

дія вимагає ретельного ознайомлення з ними. Для пошуку доказової інформації слідчий (детектив), який здійснює досудове розслідування, повинен володіти знаннями у сфері економіки. Види експертиз, які призначаються у цих видах проваджень, обумовлюються специфікою та видом протиправних діянь. Вивчення матеріалів кримінальних проваджень свідчить, що найчастіше призначаються економічні експертизи. Втім, враховуючи певні обставини справи, за необхідності можуть призначатися інші експертизи, зокрема технічна експертиза документів, почеркознавча експертиза, будівельно-технічна, товарознавча експертизи, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, експертиза відеозвукозапису, телекомунікаційна експертиза. При розслідуванні економічних злочинів важливим є залучення спеціаліста під час обшуку, допиту свідків, підозрюваних.

7. Досліджено окремі питання проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки з виокремленням особливостей здійснення моніторингу банківських рахунків та зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. Визначено, що правове регулювання проведення такої негласної слідчої (розшукової) дії, як моніторинг банківських рахунків, перебуває у динамічному розвитку, але існує чимало проблемних питань, які потребують подальшого вирішення. В першу чергу, необхідно детально регламентувати у КПК України порядок проведення вказаної негласної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, доцільно: *по-перше*, на законодавчому рівні передбачити право слідчого (детектива) на здійснення моніторингу банківських рахунків у кримінальному провадженні; *по-друге*, удосконалити процедуру передачі інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках, від банку до правоохоронного органу в поточному режимі та на нормативному рівні вирішено питання спільного контролю за банківськими операціями в онлайн-режимі шляхом доступу до електронно-інформаційного простору банку.

З огляду на динамічний розвиток засобів зв'язку та інформаційних технологій проведення негласної слідчої (розшукової) дії у вигляді зняття інформації з електронних комунікаційних мереж є одним з ефективних засобів розкриття та розслідування економічних злочинів. Отримання відповідних доказів за допомогою цієї негласної дії є досить дієвим процесуальним засобом, який вимагає неухильного дотримання законодавчих вимог і ретельно продуманої тактики проведення.

8. Виокремлено особливості здійснення заходів забезпечення кримінального провадження, які найчастіше застосовуються під час розслідування злочинів у сфері економіки, зокрема тимчасового доступу до речей і документів, арешту майна. Проаналізовано порядок здійснення попереднього арешту, який може передувати арешту майна. Доведено, що з метою оптимізації розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності БЕБ, нормативні положення щодо попереднього арешту на майно слід удосконалити: по-перше, щодо поширення здійснення попереднього арешту на випадки необхідності забезпечення цивільного позову, по-друге, щодо наділення повноваженнями на його здійснення також детектива НАБУ або БЕБ. Відповідні зміни сприятимуть більш оперативному й ефективному виконанню детективами БЕБ своїх повноважень під час розслідування економічних злочинів.

9. Доведено, що проведення ревізії є важливим інструментом при розслідуванні економічних злочинів. Саме акти ревізій направляються на судово-економічну експертизу з метою підтвердження або спростування порушень у фінансово-господарської діяльності. Разом із тим у чинному КПК України відсутній ефективний процесуальний механізм призначення позапланових ревізій та перевірок у кримінальних провадженнях, що не повною мірою сприяє правовій визначеності. На сьогодні процесуальний порядок призначення таких ревізій унормовано лише в Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ablamskyi S. Ye., Havryliuk L. V., Drozd V. G., Nenia O. V. Substantial Violation of Human Rights and Freedoms as a Prerequisite for Inadmissibility of Evidence. *Justicia*, 2021. Vol. 26 No. 39. Pp. 47-56.
<https://doi.org/10.17081/just.26.39.4819>
2. Basay V., Hryniuk V., Kovalchuk S. Standards of proof in the criminal procedure of the United States of America and Ukraine: A comparative research. *Amazonia Investiga*. 2019. Vol. 8 № 22. Pp. 550-559.
3. Drozdov O., Hruniuk V., Kovalchuk S., Korytko, L., Kret G. The standard of proof “beyond a reasonable doubt” in criminal proceedings of Ukraine in the context of the ECHR case-law. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 Iss. 46. Pp. 281-289. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.46.10.28>
4. Kovalchuk S., Korytko L., Kret G., Fomin S., Hryniuk V. Standards of fair justice and their relationship to standards of proof in criminal proceedings. *Cuestiones Politicas*, 2021. Vol. 39 Num. 71. Pp. 957-971.
5. Repchonok A. Certain issues of conducting covert investigative (detective) actions in criminal proceedings on economy-related crimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 4, 2022. Pp. 139-144.
6. Shcherbakovskyi M., Stepaniuk R., Kikinchuk V., Oderiy O., Svyrydova L. Evidentiary problems in the investigation of corruption crimes in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9 Iss. 32. Pp. 117-124.
<https://doi.org/10.34069/AI/2020.32.08.12>
7. Stepaniuk R. L., Kikinchuk V. V., Shcherbakovskyi M. H. Proving Corruption in the Investigative and Judicial Practice of Ukraine: Problems and Solutions. *Law and Safety*. 2021. № 1(80), pp. 101-108. doi: 10.32631/pb.2021.1.14
8. Volobuyev A., Orlova T. Polygraph in criminal proceedings: prospects of use. *Philosophy, economics and law review*. Volume 2, 2021, p. 108-114.

9. Абламський С. Є., Конюшенко Я. Ю. Деякі особливості доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних кримінальних правопорушень дослідили. *Правові новели*. 2022. № 18. С. 205-212.

10. Абламський С. Є., Романюк В. В. Тимчасовий доступ до документів, які містять лікарську таємницю (кримінальний процесуальний аспект). *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 172-178. <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.25>

11. Азаров Ю.І., Хабло О.Ю., Конюшенко Я.Ю. Окремі питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Юридична наука*. 2015. № 5. С 135-141.

12. Баганець О.В. Доказування стороною обвинувачення прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою у досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2017. 269 с.

13. Багрій М.В., Луцик В.В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід: моногр. Харків, 2017. 376

14. Базярук І.М. Економічна злочинність та її ознаки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 2. С. 1–7.

15. Банах С.В., Рогатинська Н.З., Сарахман А.М. Кримінальний процес: підручник. Тернопіль: Екон. думка ТНЕУ, 2016. 264 с.

16. Барабаш Т.М. Предмет доказування у кримінальних справах про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2002. 24 с.

17. Басиста І.В., Благута Р.І., Комісарчук Ю.А. Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 432 с.

18. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 173-179

19. Берназ В.Д. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса)*. Одеса: Юридична література, 2013. С. 17–21

20. Вапнярчук В.В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2015. Випуск. 3 Том 3. С. 85-89.

21. Вапнярчук В.В. Загальна характеристика предмета кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 3 (74). С. 238–248.

22. Вапнярчук В.В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції: 1-й Харк. кримінал. процесуал. полілог (м. Харків, 16 груд. 2016 р.)*. Харків: Право, 2017. С. 115-123.

23. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування : монографія. Харків : Юрайт, 2017. 408 с.

24. Вапнярчук В.В. Щодо особливостей окремих способів збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 70 (2022). С. 405-410.

25. Вирок Дніпровського районного суду м. Києва від 11.03.2020. Справа № 755/9232/15-к. Платформа LIGA 360. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88154031?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.104373888.1491004243.1674032857-2052288504.1660556382.

26. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30.09.2014. Справа № 303/1659/14-к. Судове провадження № 1-кп/303/172/14. URL:

https://verdictum.ligazakon.net/document/40695946?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03.

27. Відповідь (пояснення) на вимогу (в порядку статті 93 КПК України): Лист ТОВ «Х» від 27.05.2014 р. URL: <https://pravo.ua/articles/otvet-na-trebovanie-sledovatelja/>

28. Вінчук В.В., Нерсесова В.К. Тимчасовий доступ до речей і документів як одна з основних процесуальних дій, спрямованих на розкриття економічних злочинів: особливості проведення та взаємодії з оперативними підрозділами. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 62-69.

29. Вітер Д.В. Судово-економічна експертиза у доведенні обставин, що підлягають обов'язковому доказуванню при розслідуванні злочинів у сфері фінансування соціальних цільових програм. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 20. С. 403–414. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2019.31>.

30. Вітюк І.А. Поняття та види злочинності у сфері економіки. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. Вип. 1–2 (10–11) 2018. С. 165 – 172.

31. Волобуєв А.Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3 (64). С. 153-157.

32. Волобуєв А.Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

33. Волобуєв А.Ф. Особливості відкриття кримінальних проваджень щодо економічних злочинів. *Актуальні проблеми кримінального та процесу: матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конференції (м. Кривий Ріг, 16 червня 2017 р.)*. С. 18-19.

34. Волобуєв А.Ф., Волобуєва О.О. Кримінальне провадження: проблемні питання понятійно-категорійного апарату. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. Вип. № 1 (1) 2021. С. 36-42.

35. Волобуєв А.Ф., Меденцев А. М. Слідчо-оперативна група як суб'єкт досудового розслідування. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 1(70). С. 177-183. DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-70-1-177-183>

36. Волобуєв А.Ф., Чуйко Є.В. Право самостійного залучення експерта стороною захисту: реальність чи декларація. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Вип. 71 (2022). С. 309-314.

37. Гарський О.В. Практичні аспекти предмету доказування у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду. *Соціальний калейдоскоп*. 2022. Вип. 1. Том 2. С. 96–107.

38. Гловюк І.В. Арешт майна як захід забезпечення кримінального провадження: аналіз новел. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. № 8. С. 155–160.

39. Гловюк І., Зінковський І. Арешт майна з метою збереження речових доказів : проблеми застосування у сучасному кримінальному провадженні. *Право України*. 2019. № 9. С. 88.

40. Гловюк І.В. Арешт майна. *Велика українська юридична енциклопедія*. У 20 т. Т. 19 : Кримінальний процес, судоустрій, прокуратура та адвокату-ра / редкол. : В. Т. Нор (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Яро-слава Мудрого. Харків : Право, 2020. С. 38–39.

41. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса, 2015. 712 с.

42. Гнатенко О. Речові докази і документи в економічних злочинах: правила протидії стороні обвинувачення. Рада адвокатів Київської області. URL: <https://radako.com.ua/news/rechovi-dokazi-i-dokumenty-v-ekonomichnih-zlochynah-pravila-protidii-storoni-obvinuvachennya>.

43. Гончаренко В.Г. Доказування в кримінальному провадженні: науково-практичний посібник. К.: Прецедент, 2014. 42 с.

44. Горлачук О. До питання про спеціальні знання судового експерта-економіста. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 2 (24). С. 136-151. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.09.

45. Гриб І.В., Циліурик І.І. Проблеми збирання та подання доказів у кримінальному провадженні стороною захисту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 515– 18.

46. Гринюк В.О. Реалізація змагальності сторін щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 29-30.

47. Гришанова Н. Речові докази і документи в економічних злочинах: правила протидії стороні обвинувачення. Платформа Ліга:Закон. Юрліга. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/199383_rechov-dokazi--dokumenti-v-ekonomchnikh-zlochinakh-pravila-protid-storon-obvinuvachennya.

48. Гуцалова К. Поняття та ознаки економічної злочинності: огляд літератури та проблемні питання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 87–89.

49. Давиденко В.С. Спеціальні знання в розслідуванні економічних злочинів. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 178-187.

50. Даньшин І.Н. Преступность в сфере экономики: некоторые уголовно-правовые и криминологические вопросы. *Актуальные проблемы формирования правового государства*. Харьков, 2013. С. 237.

51. Даньшин І.М. Щодо питання про криминологічне поняття економічної злочинності. *Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності*. Харків, 1999. С. 36-40.

52. Даньшин І.М. До питання про криминологічне поняття економічної злочинності. *Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної*

діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 15–16 грудня 2013 р. Харків, 2013. С. 71.

53. Дементьєв М.В. Принципи оцінки доказів у кримінальному провадженні. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 214-216.

54. Докази та доказування у кримінальному провадженні: навч. посібник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

55. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О.О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О Юхна ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1, Каф. кримін. процесу та організації досуд. слідства. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

56. Долгополов А.М. Тригуб О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях в аграрному секторі економіки. *Публічне право*. 2020. № 3. С. 164-170.

57. Дрозд В. Г., Абламський С. Є. Дотримання процесуальної форми як критерій допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law: Collective monograph*. Riga: Izdevniecība "Baltija Publishing", 2020. Part 1. Pp. 150-165.

58. Дрозд В.Г. Окремі питання регламентації початку досудового розслідування в умовах проведення правової реформи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 268-272.

59. Дрозд В.Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 448 с.

60. Завальний М.В. Проблеми контрольної діяльності держави за недержавними суб'єктами правоохорони. *Правові механізми забезпечення та*

захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства та держави : тези доп. учасників наук.-практ. конф. (Харків, 14 черв. 2019 р.). С. 53-56. URL: https://library.pp-ss.pro/index.php/ndippsn_20190614/article/view/zavalnyi

61. Завидняк І.О. Допустимість доказів, отриманих у процесі надання міжнародної правової допомоги, під час розслідування економічних злочинів транснаціонального характеру. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 332–335. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-8/76>.

62. Завтур В.А. Особливості доказування при застосуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею та судом : теорія і практика : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 248 с.;

63. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології. Київ, Ін Юре. 2007. Т. 2. 706 с.

64. Зінченко В.М. Достатність доказів у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. - 231 с.

65. Іверук Н.О. Моніторинг банківських рахунків як негласна слідча (розшукова) дія: проблеми законодавчої регламентації і практичної реалізації та шляхи їх вирішення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 155-161.

66. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#top>.

67. Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №1 1. С. 323–328.

68. Кальман А.Г., Христич І.О. Злочинність у сфері економіки: проблеми прогнозування, планування та координації заходів протидії. Акад. прав. наук України, Ін-т вивчення проблем злочинності. Харків: Новасофт, 2005. 256 с.

69. Кальман О.Г. Економічна злочинність і суміжні з нею поняття. *Проблеми законності: респ. міжвід. наук. зб. Вип. 55.* Харків: Нац. юрид. акад. України, 2008. С. 133–142. С. 133.

70. Камлик М.І. Судова бухгалтерія: підручник. Київ : Атіка, 2000. 297 с.

71. Капліна О.В. Збирання доказів сторонами кримінально го провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матер. Всеукр. наук.-пр- акт. Інтернет-конф. (Одеса, 27 листопада 2013 р.) ; відпов. за вип. Ю.П. Аленін. - Одеса : Юрид. літ., 2013. - С. 223-229.*

72. Коваленко В.В. Актуальні проблеми застосування науково-технічних засобів спеціалістами при провадженні слідчих дій: дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 317 с.

73. Коваль А.А. Забезпечення прав людини при провадженні негласних слідчих (розшукових) дій : монографія. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2019. 264 с.

74. Ковальчук С.О. Забезпечення недоторканності права власності під час застосування спеціальної конфіскації як способу вирішення долі речових доказів. *Право і суспільство.* 2015. № 6–2. С.188–194.

75. Козаченко О.В. Кримінальний процес: конспект лекцій. Миколаїв: Іліон, 2016. 319 с.

76. Комісарчук Р.В. Судові експертизи при розслідуванні злочинів у сфері економіки : навч.-метод. посіб. для магістрів 1-го курсу Ін-ту кримінальної юстиції / Р. В. Комісарчук ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; відп. ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 89 с.

77. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. Харьков, 1999. 157 с.

78. Коршенко В.А. Теоретичні та методичні основи судової телекомунікаційної експертизи: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 239 с.

79. Крет Г.Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2020. 530 с.

80. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексеев та ін. Київ: Центр навчальної літератури, 2015. 544 с.

81. Кримінальне процесуальне право України: навч. посібник / Р.І. Благута, Ю.В. Гуцуляк, О.М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А.Я. Хитри, Р.М. Шехавцова. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 774 с.

82. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

83. Кримінальний процес України: у питаннях і відповідях: навч. посіб. / авт. кол.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, доц. Т.Г. Фоміної. Харків: ХНУВС, 2021. 300 с.

84. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

85. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар: У 2 т. / В.Я. Тацій, О.М. Бандурка, А.В. Портнов, В.П. Пшонка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с

86. Кузубова Т.О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2019. 270 с.

87. Лепей М.В. Арешт майна у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 200 с.

88. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 39 с.

89. Литвин О.В. Кримінально-процесуальне доказування у стадії судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 214 с.

90. Лук'янчиков Є.Д., Лук'янчиков Б.Є., Петраєв С.Ю. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 4 (44). С. 125-130. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199742](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199742)

91. Люліч В.А. Тимчасовий доступ до речей і документів, як спосіб збирання доказів захисником. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2013. №2. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2013_2_23

92. Максименко О., Москвичов І. Практика застосування о компаній заходів кримінально-правового характеру набирає обертів. Сайт «Юрліга» 5.10.2021. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/206631_praktika-zastosuvannya-do-kompany-zakhodv-krimnalno-pravovogo-kharakteru-nabira-obertv

93. Малюга Р.В. Кримінальне процесуальне доказування контрабанди наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів у досудовому розслідуванні: дис. канд. юрид. наук: спец 12.00.09. Київ: Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2015. 273 с.

94. Меденцев А.М. Розслідування злочинів, що вчиняються у сфері державних закупівель : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Міжнарод. гуманітар. ун-т. Одеса, 2015. 20 с.

95. Мирошниченко Т.М. Окремі аспекти правового регулювання оцінки доказів у кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО.* Випуск 29. Том 2. С. 181 – 185. С. 184 – 185.

96. Моргун Н.С., Терещенко Ю.В. Обставини, що підлягають доказуванню під час розслідування умисного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.* 2021. Вип. 1 (93). С. 285–296. DOI: 10.33766/2524-0323.93.285-296

97. Муляр Г.В., Ховпун О.С. Використання висновків експерта як доказів при розслідуванні економічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 4. С. 265–269.

98. Науково-практичний коментар до Розділу II Кримінального процесуального кодексу України «Заходи забезпечення кримінального провадження» / Ю. П. Аленін, М. В. Багрій, Р. І. Благута та ін.; за ред. І. В. Гловюк. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 440 с

99. Неганов В.В. Використання висновків ревізій у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 292 с.

100. Одінцов О. Роль предмета доказування в кримінальному провадженні. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017: збірник наукових праць*. Миколаїв: Іліон, 2017. С. 172–175.

101. Омельчук Л.В., Федоренко Є.В. Визначення предмета та меж доказування під час судового розгляду у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 436–438. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/108>.

102. Оніщук О. Новий Кримінально-процесуальний кодекс – ключовий елемент системи кримінальної юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 145-151.

103. Перепелица А.И. Уголовная ответственность за хозяйственные преступления в сфере предпринимательской деятельности. Харьков: Рубикон, 2011. 136 с.

104. Писарчук Р., Білічак О. Правове регулювання негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми й перспективи удосконалення. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. № 6 С. 172.

105. Плужнік О.І. Проблеми кримінально-правового врегулювання економічних злочинів та злочинів у сфері економіки. Конспект лекцій. Одеський державний університет внутрішніх справ. 2017. 35 с.

106. Погорецький М. Поняття, зміст та структура кримінального процесу: проблеми теорії та практики. *Право України*. 2013. № 11. С. 42–53.
107. Погорецький М. Теорія кримінального процесуального доказування: проблемні питання. *Право України*. 2014. № 10. С. 12–25.
108. Погорецький М., Старенький О. Негласні слідчі (розшукові) дії як засоби отримання доказів: окремі проблемні питання. *Право України*. 2018. № 8. С. 85-106. URL: https://pravoua.com.ua/ua/store/pravoukr/pravo_2018_8/pravo_2018_8_s6/
109. Погорецький М.А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства*. № 3, 2015. С. 63-79.
110. Пожар В.Г. Щодо термінологічного визначення категорії «суб'єкти кримінального провадження» та його співвідношення з суміжними поняттями. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16–17 травня 2013 р.)*. Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 467–469.
111. Попелюшко В.О. Предмет захисту та його доказування в кримінальній справі: монографія. К.: Прецедент, 2005. 232 с.
112. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. Київ: *Правові джерела*, 2013. 448 с.
113. Попович В.М., Попович М.В. Проблеми розслідування економічних злочинів: навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2016. 352 с.
114. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 19.05.2021, справа № 204/4521/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97134877>
115. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 2.04.2020, справа № 161/19389/17. провадження № 51-8733км18. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/88739861?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.260107597.1147270246.1674636194-1152065483.1637051056.

116. Практичні приклади успішної реалізації функції з виявлення та розшуку активів. *АРМА. Агентство з розшуку та менеджменту активів*. URL: <https://arma.gov.ua/prykklady>.

117. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#top>

118. Про Бюро економічної безпеки України: закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2021. № 23. Ст. 197.

119. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 6. Ст. 55.

120. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>

121. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>

122. Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду в Службі безпеки України заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення: наказ Центрального управління Служби безпеки України від 16.11.2012 № 515, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 04.12.2012 за № 2022/22334. *Офіційний вісник України*. 2012. № 96. Стор. 140. Ст. 3894.

123. Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення у центральному апараті Державного бюро розслідувань: наказ Державного

бюро розслідувань від 28.12.2021 № 726. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/npa/nakaz-vid-28.12.2021-n726.pdf>.

124. Про затвердження Інструкції про порядок приймання, реєстрації та розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, віднесені законом до підслідності Бюро економічної безпеки України: наказ Бюро економічної безпеки України від 23.03.2022 № 58, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 29.04.2022 за № 472/37808. *Офіційний вісник України*. 2022. № 37. Стор. 187. Ст. 2031.

125. Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень громадян та організації особистого прийому громадян у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 20.05.2021 № 314. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/documents/nakaz-314.pdf>.

126. Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень громадян, заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, депутатських запитів, звернень та вимог народних депутатів України, адвокатських запитів у Національному антикорупційному бюро України та його територіальних управліннях: наказ Національного антикорупційного бюро України від 28.02.2019 № 34. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/05.03/nakaz_34.pdf.

127. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офісу Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. Верховна Рада України: офіційний веб-портал парламенту України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#n11>.

128. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.02.2019 № 100, зареєстровано в Міністерстві юстиції України за № 223/33194. *Офіційний вісник України*. 2019. № 26. Стор. 292. Ст. 939.

129. Про затвердження Порядку взаємодії АРМА і Бюро економічної безпеки України щодо виявлення та розшуку активів: Наказ Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Бюро економічної безпеки України від 22.02.2022 № 54/50. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0507-22#Text>

130. Про затвердження Порядку проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами: постанова Кабінету Міністрів України від 20.04.2006 № 550. Урядовий кур'єр. 2006. № 90.

131. Про затвердження Порядку роботи спеціальної телефонної лінії у центральному апараті та територіальних управліннях Державного бюро розслідувань: наказ Державного бюро розслідувань від 19.09.2022 № 473. URL: <https://dbr.gov.ua/assets/files/diyalnist/pravovi-zasadi/nakaz-n-473-vid-19.09.2022.PDF>.

132. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів: Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text>

133. Про Національне антикорупційне бюро України: закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

134. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 № 794-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

135. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 № 2939-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>

136. Про Службу безпеки України: закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.

137. Проблеми та виклики управління арештованими корпоративними правами у воєнний час. JustTalk. URL: <https://justtalk.com.ua/post/problemi-ta-vikliki-upravlinnya-areshtovanimi-korporativnimi-pravami-u-voennij-chas>.

138. Пчеліна О.В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, і їхнє місце у структурі окремої криміналістичної методики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Вип. 2 (31). С. 187–190. DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2\(31\).590](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i2(31).590).

139. Пчеліна О.В. Особливості огляду електронного документа. *Актуальні питання розслідування кіберзлочинів* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Харків, 10 груд. 2013 р) МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х.: ХНУВС, 2013. С. 159-161.

140. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : автореф. дис. . канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 23 с.

141. Пчеліна О.В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4. С. 137–145.

142. Пчеліна О.В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 177–183. DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.24>.

143. Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування економічних злочинів. *Право і Безпека*. 2010. № 5 (37). С.205–208.

144. Пчеліна О.В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2017. 571 с.

145. Репчонок А.Ю. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.) / МВС

України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2022. 242 с. С. 123-125.

146. Репчонок А.Ю. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 874-878. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/214>

147. Репчонок А.Ю. Поняття, ознаки та класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні. *Держава і регіони*. № 2(68). 2020. С. 278-284. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.47>

148. Репчонок А.Ю. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 99(4), с. 302-310. DOI: 10.32631/v.2022.4.26

149. Репчонок А.Ю. Сучасний стан і перспективи наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Актуальні проблеми юридичної науки*. № 15. 2021. С. 250-257. DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.31>

150. Рибалка О. Теоретичні засади доказування в кримінальному процесі. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 8. С. 281–284. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.46>.

151. Рогозян Л.Є., Вахлакова В.В. Ревізія і контроль : навч. посіб. Алчевськ : ДонДТУ, 2008. 240 с.

152. Романюк В.В. Предмет доказування у кримінальних провадженнях щодо економічних злочинів. *Наукові перспективи: журнал*. 2023. № 2(32) 2023. С.413-422. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2\(32\)-413-422](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-2(32)-413-422)

153. Свінцицький А.В., Падалка А.М. Поняття та значення судових експертиз у розкритті й розслідуванні організованої злочинної діяльності у сфері оподаткування. *Інформація і право*. 2020. № 3(34). С. 96-103.

154. Сербін Я. Хіт-парад судових рішень 2020-го року, що впливають на розгляд економічних злочинів. URL: https://biz.ligazakon.net/analytcs/199454_kht-parad-sudovikh-rshen-2020-roku-shcho-vplivayut-na-rozglyad-ekonomchnikh-zlochinv

155. Сергєєва Д.Б. Щодо питання процесуальної форми отримання доказів. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики*: матер. V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Нац. акад. прав. наук України (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 510–512.

156. Слюсарчук Х.Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2017. 258 с.

157. Справа № 552/5590/22. Судове провадження № 1-кп/552/561/22. Кримінальне провадження № 12022175430000421. Матеріали Київського районного суду м. Полтави.

158. Справа № 761/10651/22. Судове провадження № 1-кс/761/6038/2022. Кримінальне провадження № 72022000220000001. Матеріали Шевченківського районного суду м. Києва.

159. Справа № 761/13200/22. Судове провадження № 11-сс/824/3101/2022. Кримінальне провадження № 72022000220000004. Матеріали Київського апеляційного суду.

160. Справа № 761/14782/22. Судове провадження № 11-сс/824/3241/2022. Кримінальне провадження № 42022000000000463. Матеріали Київського апеляційного суду.

161. Спусканюк А.Ю. Доказування у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з проведенням державних закупівель. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, НАВС, 2019. 250 с.

162. Стан та проблеми протидії економічній злочинності на території України в 2020 році. Naspravdi. Today. URL: <https://naspravdi.today/uk/2021/09/26/stan-ta-problemy-protydii-ekonomichniy-zlochynnosti-na-terytorii-ukrainy-v-2020-rotsi/>.

163. Старенький О.С. Доказування в кримінальному провадженні: до визначення поняття. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1 (52). С. 144–152.

164. Старенький О.С. Тимчасовий доступ до речей і документів як засіб отримання доказів у кримінальному провадженні: окремі проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 1. С. 60-71

165. Статистика. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

166. Стахівський С.М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування: монографія. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2005. 272 с.

167. Степаненко А.С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с.

168. Степанов В., Грищенко С. Технічні засоби для негласного зняття інформації з електронних комунікаційних мереж. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4. С. 280-284. DOI: 10.31733/2078-3566-2021-4-280-284

169. Степанюк Р.Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2012. 475 с.

170. Столітній А.В. Підстави початку досудового розслідування. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 187–197.

171. Стрільцов Є.Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти. *Економічні злочини: попередження і боротьба з ними: міжвідомчий науковий збірник*. Київ, 2011. Т. 25. 283 с.

172. Сюрачик В.Г. Запобігання корисливим злочинам в аграрному секторі економіки України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 20 с.

173. Тагиров С. Особливості моніторингу банківських рахунків як негласної слідчої (розшукової) дії. *Слово національної школи суддів України*. 2016. № 3. С. 42-55.

174. Татаров О.Ю. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій: проблеми протидії злочинності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 25-32.

175. Татаров О.Ю. Окремі проблеми при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 69-77.

176. Татаров О.Ю., Чернявський С.С. Участь захисника у кримінальному провадженні: проблеми законодавчого врегулювання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 77-84.

177. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: підручник. 4-те вид., допов. і переробл. Київ, 2003. 1120 с.

178. Тертышник В.М., Слинько С.В. Теория доказательств : учеб. изд. Харьков : Арсис, 1998. 256 с.

179. Тимчасовий доступ до речей і документів. Сайт «Слинько та партнери». URL: <https://slinko.com.ua/uk/timchasovij-dostup-do-rechej-i-dokumentiv/>

180. Типова інструкція з документування управлінської інформації в електронній формі та організації роботи з електронними документами в діловодстві, електронного міжвідомчого обміну, затверджена постановою КМУ від 17 січня 2018 р. № 55. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF#top>

181. Толочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 187–196

182. Тригуб О., Долгополов А. Особливості предмета доказування у кримінальних провадженнях в аграрному секторі економіки. *Публічне право*. 2020. № 3 (39). С. 164–170. <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2020-39-18>.

183. Ухвала Козятинського міськрайонного суду Вінницької області від 4.04.2018 року. Справа № 133/685/18 (провадження № 1-кс/133/134/18). URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/73162211>

184. Ухвала Святошинського районного суду м. Києва від 25.08.2021, справа № 759/18752/21 URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/99156068/>

185. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 13.01.2020 р., справа № 991/24/20. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/86901129?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.60131118.2024409341.1673605389-1152065483.1637051056

186. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України. Х.: Фактор, 2013. 96 с.

187. Фаринник В. Слідчому слід дати можливість пересвідчитись у наявності підстав для внесення відомостей до ЄРДР. *Закон і Бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/143302.html>.

188. Фаринник В.І. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження: теорія та практика : монографія. Київ : Алерта, 2017. 548 с.

189. Фоміна Т.Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики : монографія. Харків : Панов, 2020. 576 с.

190. Фоміна Т.Г. Особливості застосування запобіжного заходу під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 4 (95). С. 243–256. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.4.21>.

191. Франчук В.В. Поняття злочинів у сфері економіки та їх класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. № 1 (2). 2011. С. 244-254.

192. Цивінський О. Судово-економічна експертиза: від колапсу до ефективного рішення проблеми. Сайт «Just Talk». 26.01.2022.

<https://justtalk.com.ua/post/sudovo-ekonomichna-ekspertiza-vid-kolapsu-do-efektivnogo-rishennya-problemi>

193. Чаплинський К. О. Підготовка до очної ставки як необхідна умова якісного проведення слідчої дії. *Форум права*. 2011. № 2. С. 947-952.

194. Часова Т. Кримінально-процесуальне доказування злочинів у сфері економіки в умовах інформатизації суспільства. *Вісник АПСВТ*. 2020. № 1–2. С. 36–42. DOI 10.33287/11205.

195. Часова Т.О. Особливості доказування економічних злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 324-328.

196. Чеберяк П.П. Завдання судових експертиз при розкритті й розслідуванні злочинів, вчинених в економічній сфері України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. № 10. С. 83-88.

197. Чемерис І.М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341-345.

198. Чигрина Г.Л. Докази і доказування обставин вчинення злочинів, пов'язаних з ухиленням від сплати страхових внесків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Вип. 44. Том 2. С. 123–127.

199. Чорноус Ю.М., Даніч Є.О. Особливості залучення спеціальних знань до кримінального провадження. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*. Київ : КНДІСЕ Мінюста України, 2019. С. 593–597.

200. Чуб А.В. Тимчасовий доступ до речей та документів як захід забезпечення кримінального провадження : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017. 221 с.

201. Чупрікова І.Л. Допустимість доказів у світлі нового Кримінального процесуального кодексу: дис. ... канд. юрид. наук . Одеса, 2016. 191 с

202. Чучман О. І. Особливості оцінки достовірності доказів та її вплив на ухвалення процесуальних рішень слідчим суддею. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022 № 55. С. 82 – 85. С. 82, 85.

203. Шевченко О.В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування: дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 317 с.

204. Шевчишен А.В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2019. 624 с.

205. Шепітько В.Ю. Криміналістичні та спеціальні знання: сутність, співвідношення, тенденції використання. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу*. Київ : КНДІСЕ Мінюста України, 2019. С. 611–616.

206. Шерудило В.О. Процесуальний порядок проведення негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних з втручанням у приватне спілкування: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2018. 264 с.

207. Шостаківська Н. М. Контроль і ревізія : курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ імені І. Пулюя, 2016. 379 с.

208. Шрамко О.М. Можливості судово-економічних експертиз при розслідуванні окремих корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 1. С. 162-165.

209. Шульгін С.О. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Право та державне управління*. 2019 р., № 2 (35) том 2. С. 109-116.

210. Щербаковський М.Г., Коршенко В.А. Тактичні та організаційні особливості зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж. *Криміналістика і судова експертиза*. 2018. № 63(1). С. 154-162.

211. Юртаєва К. В. Кваліфікація діянь осіб, що беруть участь у злочинах, вчинюваних злочинною організацією, в контексті змін до законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 19 черв. 2020 р.),* С. 230-232.

212. Юрченко А., Рачок І. Проблемні питання встановлення факту вчинення економічних злочинів організованими групами. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 12. С. 272–277.

213. Ященко А. Спеціальна конфіскація: деякі аспекти застосування. *Часопис Київського університету права.* 2013. №4. С. 291–294.

Додаток А

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Харківського національного
університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України



Олександр МУЗИЧУК

02 2023 року

АКТ

про впровадження у наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження Репчонка Андрія Юрійовича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність)

Комісія у складі:

завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ доктор юридичних наук, професор Шатрава С.О. (голова);

начальник відділу організації наукової діяльності та захисту інтелектуальної власності Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Абламський С.Є.;

доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент Фоміна Т.Г.;

доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент Салманов О.В.

склала цей акт з приводу вивчення наукових положень, пропозицій і рекомендацій, сформованих у дисертаційному дослідженні Репчонка Андрія Юрійовича «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки».

Комісією проаналізовано основні результати, які висвітлені в наукових працях, та які складають теоретичну основу дисертації, зокрема:

1. Репчонок А.Ю. Поняття, ознаки та класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні. *Держава і регіони. № 2(68). 2020. С. 278-284. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.47>*

2. Репчонок А.Ю. Сучасний стан і перспективи наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері

економіки. *Актуальні проблеми юридичної науки*. № 15. 2021. С. 250-257. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.31>

3. Репчонок, А. Ю. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 99(4). 2022. С. 302-310. DOI: 10.32631/v.2022.4.26

4. Репчонок А.Ю. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 874-878. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/214>

5. Repchonok A. Certain issues of conducting covert investigative (detective) actions in criminal proceedings on economy-related crimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 4, 2022. Pp. 139-144.

6. Репчонок А.Ю. Поняття та класифікація злочинів у сфері економіки. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 453 с. 347-350.*

7. Репчонок А.Ю. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2022. С. 123-125.*

8. Репчонок А.Ю. Процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до Єдиного реєстру досудових розслідувань. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової держави: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 31 жовтня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 162-164.*

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що подані наукові праці Репчонка А.Ю. містять науково-обґрунтовані теоретичні положення та практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх у наукову діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ. Зокрема, представлені матеріали можуть бути використані для подальшого вивчення загальних і спеціальних питань, пов'язаних із проблематикою доказування у кримінальному провадженні, а також безпосередньо під час науково-теоретичних розробок із питань розслідування злочинів у сфері економіки.

Члени комісії:

 **Сергій ШАТРАВА**

 **Сергій АБЛАМСЬКИЙ**

 **Тетяна ФОМІНА**

Олексій САЛМАНОВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

Харківського національного
університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор

Михайло БУРДІН

» _____ 2023 р.

АКТ

про впровадження в освітній процес Харківського національного університету внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження *Репчонка Андрія Юрійовича на тему «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки»*, поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (спеціалізація 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність)

Комісія у складі:

Невядовський В.О. – доктор юридичних наук, доцент, заступник декана факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (голова);

Бугайчук К.Л. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів;

Марчишин С. М. - заступник начальника навчально-методичного відділу Харківського національного університету внутрішніх справ;

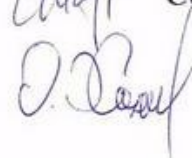
Хань О.О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

Комісія склала цей акт з приводу розгляду наукових положень та висновків, викладених у дисертаційному дослідженні Репчонка Андрія Юрійовича «Доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері

економіки» та їх використання в освітньому процесі, зокрема, при підготовці та проведенні лекцій і семінарських занять з навчальної дисципліни «Кримінальний процес» (обов'язковий компонент першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальність 081 Право та 262 Правоохоронна діяльність). Представлені матеріали рекомендовано використовувати при проведенні семінарських та практичних занять за темою «Проведення слідчих (розшукових) дій» (поняття, різновиди, підстави проведення; особливості проведення негласних слідчих (розшукових) дій; фіксація ходу і результатів слідчих (розшукових) дій; використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні тощо).

Крім того, комісія також вважає, що отримані наукові результати можуть бути використані при підготовці текстів лекцій з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Докази і доказування у кримінальному провадженні».

Члени комісії:

 **Владислав НЕВЯДОВСЬКИЙ**
 **Костянтин БУГАЙЧУК**
 **Сергій МАРЧИШИН**
 **Олександр ХАНЬ**

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Репчонок А.Ю. Поняття, ознаки та класифікація злочинів у сфері економіки, їх вплив на процес доказування у кримінальному провадженні. *Держава і регіони*. № 2(68). 2020. С. 278-284. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.47>

2. Репчонок А.Ю. Сучасний стан і перспективи наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Актуальні проблеми юридичної науки*. № 15. 2021. С. 250-257. DOI: <https://doi.org/10.32847/ln.2021.15.31>

3. Репчонок, А. Ю. Суб'єкти доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. № 99(4). 2022. С. 302-310. DOI: 10.32631/v.2022.4.26

4. Репчонок А.Ю. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11. 2022. С. 874-878. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-11/214>

5. Repchonok A. Certain issues of conducting covert investigative (detective) actions in criminal proceedings on economy-related crimes. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 4, 2022. Pp. 139-144.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Репчонок А.Ю. Процесуальний порядок внесення відомостей про злочини у сфері економіки до Єдиного реєстру досудових розслідувань. *Роль та місце правоохоронних органів у розбудові демократичної правової*

держави: матеріали XIV міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Одеса, 31 жовтня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. С. 162-164.

7. Репчонок А.Ю. Поняття та класифікація злочинів у сфері економіки. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 453 с. 347-350.

8. Репчонок А.Ю. Класифікація суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про злочини у сфері економіки. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2022. С. 123-125.